

Τ.Ε.Ι. ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ : ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ : ΣΤΕΛΕΧΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΝ ΚΑΙ
ΕΚΜΕΤΑΛΛΕΥΣΕΩΝ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**ΘΕΜΑ : ΟΥΦΕΙΣ ΣΥΣΧΕΤΙΣΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ ΜΕ ΚΡΑΤΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ**
[ΥΠΟ ΤΟ ΠΡΙΣΜΑ ΤΗΣ ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑΣ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ
«ο Συνεταιριστής» (1927-1960)]

ΕΙΣΗΓΗΤΗΣ : ΚΑΠΟΓΙΑΝΝΗΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΣΠΟΥΔΑΣΤΗΣ : ΡΙΖΟΣ ΝΙΚΟΛΑΟΣ

ΜΕΣΟΛΟΓΓΙ, ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2004

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α':	6
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο :	7
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο :	12
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ.....	12
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 ^ο :	24
ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ	24
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4 ^ο :	30
ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ.....	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5 ^ο :	35
ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥ – ΚΡΑΤΟΥΣ	35
ΜΕΡΟΣ Β':.....	38
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6 ^ο :	39
ΚΙΝΗΤΡΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ.....	39
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7 ^ο :	44
ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ	44
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8 ^ο :	50
ΥΠΕΡΧΡΕΩΣΗ ΑΓΡΟΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ.....	50
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9 ^ο :	54
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ	54
ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	60
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	63

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στις μέρες μας λένε ότι οι συνεταιρισμοί έχουν εκλείψει. Στην καλύτερη περίπτωση ότι έχουν χάσει το νόημά τους ή ότι έχουν προσαρμοστεί στα νέα δεδομένα της οικονομικής ανάπτυξης. Ακόμα, η ύπαρξη συνεταιριστικής παραγωγής και οργάνωσης, πολλές φορές, γίνεται συνώνυμο μικρής αγροτικής παραγωγής σε υποανάπτυκτες αγροτικές μονάδες, όπου κάποιοι εκμεταλλεύονται κάποιους ή όπου κάποιοι παράγουν πολιτική επιρροή ή όφελος.

Τέτοιες εκφράσεις συμπερασματικές και εύκολες έχω ακούσει πολλές φορές στην καθημερινή μου ζωή, συνήθως από ανθρώπους που έτυχε να ρωτήσουν “τι σπουδάζω;”. Και η αλήθεια είναι ότι οι παραπάνω απόψεις, μολονότι μοιάζουν τετελεσμένα γεγονότα, πατούν σε κάποια πραγματικότητα. Ναι, στις μέρες μας η έννοια του συνεργατισμού και η συνεταιριστική οργάνωση της παραγωγής φαίνονται “τετελεσμένοι αναχρονισμοί”.

Όμως, κάθε τετελεσμένο γεγονός δεν πραγματοποιείται μέσα από τη διαδικασία της παρθενογένεσης. Το ακολουθούν αλυσιδωτά πάρα πολλά άλλα γεγονότα που αποτελούν την ιστορία του, τη διαδικασία εξέλιξής του, το ιστορικό προτσές του. Για αυτόν το λόγο μια συνετή στάση απέναντι σε κάθε προσπάθεια, ιδέα, κίνηση, αλλαγή και γεγονός θα πρέπει πάντα να εξετάζει την ιστορική συνέχεια. Να έχει μια τουλάχιστον κριτική θεώρηση της διαδικασίας εξέλιξής του, να παράγει εμπειρία και τελικά να στέκεται κριτικά και να βγάζει ένα συμπέρασμα. Θετικό ή αρνητικό δεν έχει σημασία.

Συμμεριζόμενοι την παραπάνω λογική, αυτό που βασικά μας ενδιαφέρει και είναι και το κίνητρο αυτής της εργασίας, είναι να σταθούμε κριτικά απέναντι στην προσπάθεια για συνεταιριστική οργάνωση της οικονομίας. Να φωτίσουμε τις διάφορες πλευρές της διαδικασίας εξέλιξης της συνεταιριστικής κίνησης στην Ελλάδα, να προσπαθήσουμε να εξηγήσουμε μέσα σε τι συνθήκες και για ποιούς λόγους πάρθηκαν συγκεκριμένες αποφάσεις και ακολουθήθηκε συγκεκριμένη πορεία. Τελικά θα προσπαθήσουμε να αντιστρέψουμε την καταδίκη της συνεταιριστικής προσπάθειας στα αζήτητα της ιστορίας και να απαντήσουμε θετικά στο εξής ερώτημα: στις σημερινές συνθήκες της παντοκρατορίας του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, της εξάλειψης της μικρής ιδιοκτησίας και της εξαφάνισης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων το αίτημα για συνεταιριστική οργάνωση της οικονομίας παραμένει επίκαιρο; Μπορεί η συνεταιριστική κίνηση να γίνει το όχημα για την χειραφέτηση των ασθενών οικονομικά στρωμάτων της κοινωνίας, αλλά και βάση για μια ανεξάρτητη και αυτοδιαχειριζόμενη κρατική οικονομία; Είναι δυνατό να αποτελέσει φραγμό στο διεθνές αποικιακό κεφάλαιο των οικονομικά ανεπτυγμένων χωρών;

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η εξέταση των συνεταιριστικών ζητημάτων καθώς και της ιστορικής πορείας τους, γίνεται με βάση το πιο έγκυρο στην εποχή του συνεταιριστικό περιοδικό, τον “Συνεταιριστή” και μελετάει όλη την περίοδο της έκδοσής του. Επομένως, η συγκεκριμένη ερευνητική προσπάθεια πάνω στα προαναφερθέντα συνεταιριστικά ζητήματα καλύπτει μια περίοδο περίπου τριάντα χρόνων (1928 - 1960).

Επιπλέον, η προσπάθεια ανάπτυξης της συνεταιριστικής κίνησης εξετάζεται αναφορικά με τη σχέση της με δύο βασικούς πόλους. Το κράτος και την οικονομία.

Κατ’ αρχήν, η βάση οικοδόμησης της συνεταιριστικής προσπάθειας, η αιτία πιο απλά, ήταν κατά κύριο λόγο οικονομική. Δηλαδή, η προσπάθεια αντίστασης των ασθενέστερων οικονομικά κομματιών της ελληνικής κοινωνίας (κυρίως του αγροτικού πληθυσμού) στις συνέπειες της καλπάζουσας ανάπτυξης του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Από την άλλη, επειδή η συνεταιριστική κίνηση ερχόταν σε αντίθεση με βασικές αιχμές των κυρίαρχων οικονομικών στάνταρ, στην προσπάθεια ανάπτυξής της είχε κρίσιμο ρόλο η σχέση της με το κράτος. Κατά πόσο δηλαδή αυτό θα τη στήριζε ή όχι.

Τέλος, πρέπει να σημειωθεί ότι ο αναγνώστης δεν πρέπει να αντιμετωπίσει τους δύο πόλους (συνεταιρισμοί – κράτος, συνεταιρισμοί – οικονομία) σαν δύο ανεξάρτητα κομμάτια του ιστορικού πάζλ της συνεταιριστικής κίνησης. Δεν πρέπει και δε μπορεί η εξέταση των διαφόρων συνεταιριστικών ζητημάτων, που αναφέρονται στον ένα ή τον άλλο πόλο, να γίνει ξεκομμένα. Το σύστημα συνεταιρισμοί – κράτος και συνεταιρισμοί – οικονομία αποτελεί ένα σύνολο. Οι δύο του πόλοι είναι μέλη του ίδιου συστήματος. Για αυτόν το λόγο και σε όλη την έκταση της εργασίας, όπου ο ένας είναι η βάση της εξέτασης το φόντο χρωματίζεται έντονα από τον άλλο.

ΜΕΡΟΣ Α':

ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

“Η σκόπιμος, έλλογος και συνειδητή εντεύθεν δράσις των συνεταιρισμών προς πραγμάτωσιν των φύσει κινούμενων προς τη μεταβολήν της συγχρόνου κοινωνίας σκοπών είναι η συνεταιριστική πολιτική.”¹

Με βάση αυτόν τον πολύ εύστοχο ορισμό της συνεταιριστικής πολιτικής από τον Αριστοτέλη Σίδηρη, σε αυτό το κεφάλαιο θα γίνει προσπάθεια να φωτιστούν διάφορες πλευρές της. Οι πλευρές αυτές έχουν να κάνουν, κυρίως, με τους εμπλεκόμενους στην άσκηση της συνεταιριστικής πολιτικής φορείς (κράτος, Α.Τ.Ε., κόμματα). Επίσης, θα πρέπει, κάθε φορά στην ανάλυσή μας, να λαμβάνεται υπ’ όψη ο σκοπός της συνεταιριστικής οικονομίας, οι κοινωνικο – οικονομικές συνθήκες μέσα στις οποίες προσπάθησαν να αναπτυχθούν οι συνεταιρισμοί καθώς και ο διεθνικός χαρακτήρας και ρόλος τους. Επιπλέον : “Συνεταιριστική πολιτική είναι η πολιτική ην ασκούν οι συνεταιρισμοί εν τη συνεταιριστική δράση με κατεύθυνση την ολοκλήρωσιν και πραγμάτωσιν της συνεταιριστικής οικονομίας. Περιέχει, συνεπώς, η πολιτική αυτή :

- A. Συνεταιριστικήν μόρφωσιν.
- B. Συνεταιριστικήν οργάνωσιν.
- C. Συνεταιριστικήν πράξιν.²

Συνδυάζοντας τώρα τους δύο παραπάνω ορισμούς της Συνεταιριστικής πολιτικής, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι θα ήταν λάθος να αντιμετωπίσουμε τους συνεταιρισμούς, απλά, σαν μια άλλη μορφή συνεταιριστικής δράσης στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο σκοπός των συνεταιρισμών σαν αίτημα των οικονομικά ασθενέστερων κομματιών της κοινωνίας (αγρότες, μικροβιοτέχνες, εργάτες, καταναλωτές, μικροέμποροι) για καλύτερη διαβίωση, οικονομική ευημερία και αναβάθμιση της ποιότητας ζωής, σαν αμυντικός σχηματισμός μπροστά στην επίθεση του κεφαλαίου, αλλά και σαν τρόπος οργάνωσης της οικονομίας με βάση τη συνεργασία και τη συλλογική δράση, έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τα χαρακτηριστικά της καπιταλιστικής κοινωνίας (ατομική ιδιοκτησία, ιδιωτική πρωτοβουλία, ελεύθερος ανταγωνισμός κ.λ.π.). Έτσι, η προσπάθεια οικοδόμησης της συνεταιριστικής οικονομίας διαχέεται από πολλές αντιθέσεις. Αντιθέσεις που έχουν να κάνουν, κυρίως, με μια ήδη υπάρχουσα πολιτικοοικονομική κατάσταση και μια άλλη, που προσπαθεί να αναπτυχθεί.

Επιπρόσθετα, δεν πρέπει να μας διαφεύγει ότι η περίοδος της δεκαετίας του '30, την οποία εξετάζουμε, σημαδεύεται από μια δεινή κρίση του καπιταλιστικού συστήματος, η οποία οδήγησε τελικά στον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου, η πρόταση για ανάπτυξη της συνεταιριστικής οικονομίας ερχόταν σαν αντίβαρο στη διεθνή οικονομική κρίση και, όπως ήταν φυσικό, διαπερνούσε έντονα και την “καθυστερημένη” συνεταιριστικά και καπιταλιστικά Ελλάδα.³

¹ Βλ. Αριστοτέλης Σίδηρης, « Πολιτεύονται οι Συνεταιρισμοί; Τί είναι η συνεταιριστική πολιτική; Ποιά τα όριά της, οι σκοποί της;» « ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Ιούνιος 1932, σελ.73

² Βλ. Αριστοτέλης Σίδηρης, Πολιτεύονται οι Συνεταιρισμοί ;...ο.π. σελ. 74

³ « Η ρύθμιση λοιπόν της παραγωγής και της ανταλλαγής των προϊόντων δεν δύναται να γίνει αυτομάτως δια της λειτουργίας του κλασσικού ελεύθερου ανταγωνισμού, ο οποίος υποθάλλει τον

Ερχόμενοι τώρα στον ελλαδικό χώρο, σε ένα χώρο που η ανάπτυξη των συνεταιρισμών βρίσκονταν σε εμβρυακό στάδιο, βλέπουμε ότι στην άσκηση συνεταιριστικής πολιτικής και στην προώθηση της συνεταιριστικής ανάπτυξης εμπλέκονταν διάφοροι φορείς και ο καθένας από αυτούς διεκδικούσε και ανάλογο μερίδιο (κόμματα, κράτος, Α.Τ.Ε., κ.λ.π.). Από την άλλη, οι συνεταιριστές της εποχής πρόβαλλαν την ανεξάρτητη και αυτοδιοικούμενη δράση, η οποία όμως, προσέκρουε αναγκαστικά στην προσπάθεια ελέγχου και χειρισμού του κράτους, στη μη κατάλληλη και αναποτελεσματική λειτουργία της Α.Τ.Ε. με βάση τις συνεταιριστικές προσδοκίες και τον ρόλο που θα έπρεπε να παίζει, καθώς και στις πολιτικο – οικονομικές προσαγωγές της κοινωνίας.

Σε ότι αφορά στα κόμματα, η άσκηση της συνεταιριστικής πολιτικής και η προώθηση της συνεταιριστικής προοπτικής ήταν αντικείμενα του προγράμματος των ριζοσπαστικότερων κομματιών της ελληνικής κοινωνίας, λόγω του περιεχομένου της συνεταιριστικής ιδέας.⁴ Σε διεθνές επίπεδο και κυρίως στην Ευρώπη, επικρατούσαν δύο αντιλήψεις ως προς την πολιτεύση η μη των συνεταιρισμών καθώς και ως προς τον τρόπο άσκησης της συνεταιριστικής πολιτικής. Η μια πρόβαλε την ουδετερότητα των συνεταιρισμών, ενώ η άλλη έδινε σαφή προτεραιότητα στον κοινωνικοπολιτικό τους ρόλο. Και οι δυο αυτές αντιλήψεις είχαν τους υποστηρικτές τους και αποκρυσταλλώνονταν με έναν τρόπο και στην Ελληνική συνεταιριστική πραγματικότητα.⁵

Η συνεταιριστική κίνηση στην Ελλάδα σύμφωνα με τις διεθνείς και εν Ελλάδι συνθήκες και άσχετα με τις βαθύτερες πεποιθήσεις των μελών της, διαμορφώνει μια στάση ουδετερότητας ως προς την τάση που θέλει να βλέπει τη συνεταιριστική

πόλεμο, επιθετικόν και αμυντικόν και συνεπάγεται φθοράν οικονομικών δυνάμεων προκαλεί δε και τους στρατιωτικούς πολέμους... Εφ' όσον λοιπόν επαναλαμβάνω, τα κράτη δια να προλάβουν καταστροφάς οφείλουν να κατευθυνθούν προς την συνεννόησιν, η δε συνεννόησις συνεπάγεται απομάκρυνσιν απο το καθεστώς της πλήρους ιδιωτικής προτοβουλίας και του ελεύθερου ανταγωνισμού και υιοθέτησιν της διευθυνόμενης εθνικώς και διεθνώς οικονομίας, ο ρόλος των συνεταιρισμών δια την στήριξιν της τοιαύτης μεταβολής δύναται να αποβεί σπουδαιότατος.»

Βλ. Αλέξανδρος Μυλωνάς, « Ο ρόλος των συνεταιρισμών εις τας διεθνείς συνεννοήσεις και ιδία εις την Βαλκανική», « ο Συνεταιριστής», 1932, έτος Η', Αθήνα Φεβρουάριος 1932, σελ. 17-18

⁴ « Πλείστα κόμματα και μάλιστα τα αριστερώτερα δύναται να έχουν και έχουν αναγεγραμμένον εις το πρόγραμμα των το αίτημα της ενίσχυσεως των συνεταιρισμών ενίσχυσιν της οικονομίας των μικρών παραγωγών και καταναλωτών, είτε δι' αυτήν ταύτην την εκ των συνεταιρισμών ενίσχυσιν της οικονομίας προσδοκομένην κοινωνικοοικονομικήν διαμόρφωσιν. Αλλά τούτο δεν αποτελεί συνεταιριστικήν πολιτικήν.»

Βλ. Αριστοτέλης Σίδερης, « Πολιτεύονται οι συνεταιρισμοί; Τι είναι συνεταιριστική πολιτική; Ποια είναι τα όρια της, οι σκοποί της;», « ο Συνεταιριστής», 1932, έτος Η', Αθήνα Ιούνιος 1932, σελ. 73

⁵ « Δεν είναι άγνωστον οτι εν Ευρώπη συνεζητήθη επανειλημμένος η σχέσις των συνεταιρισμών προς την πρακτικήν πολιτικήν, (τα πολιτικά κόμματα) και διετυπώθησαν κυρίως δυο αντιλήψεις. Α) Οι συνεταιρισμοί χρησιμοποιούν την περιουσίαν των προς πολιτικούς η κοινωνικούς σκοπούς και Β) οι συνεταιρισμοί τηρούν στάσιν ουδετέραν έναντι των πολιτικών κομμάτων.

Την πρώτην άποψιν υπεστήριζον κυρίως οι υποκληρικοφρόνων ιδρυθέντες εν Γαλλία και Γερμανία συνεταιρισμοί αποβλέποντες να χρησιμοποιήσουν τους συνεταιρισμούς δια προπαγάνδαν και ενίσχυσιν των ιδεών των, ετι δε και οι σοσιαλισταί, θεωρούντες οτι ουδεμία κοινωνική μεταβολή είναι δυνατη εν τη σημερινή οικονομία ανευ μεταβολής του καθεστώτος επαναστατικώς και οτι οι συνεταιρισμοί, κατα τούτα ινα πραγματοποιήσωσι το ιδανικόν, το δέον να συνεργήσωσι και δια των περιουσίας των εις την επικράτησιν του σοσιαλιστικού αγώνος... Την ουδετερότητα των συνεταιρισμών υποστήριξε ως γνωστόν, ο Ch. Gide και εφαρμόζουν σχεδόν παντού... Νομίζω οτι μετά τα ανωτέρω εκτεθέντα δεν είναι ανάγκη να επιμείνη εις περαιτέρω δικαιολογίαν της αποδοχής της τελευταίας ταύτης γνώμης και ιδία εν Ελλάδι όπου η σύγχυσις, λόγω της μικράς συνεταιριστικής και πολιτικής αναπτύξεως είναι ευκόλος.»

Βλ... στο ίδιο σελ. 74-75

υπόθεση σαν ένα βήμα στην οικοδόμηση του σοσιαλισμού. Παρ' όλα αυτά βλέπει με συμπάθεια την αποδοχή της συνεταιριστικής ιδέας από τα αριστερά κόμματα, ξεκαθαρίζει όμως τη θέση της διευκρινίζοντας ότι η πορεία ανάπτυξης των συνεταιρισμών είναι ανεξάρτητη από πολιτικές σκοπιμότητες. Αντίθετα, βλέπει ότι στην καθυστερημένη πολιτικά και συνεταιριστικά Ελλάδα πρέπει να επιλεγεί ένας άλλος δρόμος, αυτός της πειθούς και σε ορισμένες περιπτώσεις της πίεσης ως προς το κράτος και τους μηχανισμούς του, κυρίως την Α.Τ.Ε. και την νομοθεσία, με σκοπό την στήριξη και την περαιτέρω ανάπτυξη των συνεταιρισμών.

Ας δούμε λοιπόν σ' αυτό το σημείο, και με βάση την στάση που είχε επιλεγεί από την τότε συνεταιριστική επιτροπή ως προς την άσκηση συνεταιριστικής πολιτικής, την αντίστροφη διαδικασία. Δηλαδή, την πολιτική που ασκούσε το κράτος για τους συνεταιρισμούς μέσω των νομοθετικών ρυθμίσεων και του ρόλου της Α.Τ.Ε. Διευκρινίζουμε ότι σε αυτό το κεφάλαιο θα επιχειρηθεί περισσότερο να παρουσιαστεί η παραπάνω αμφίδρομη πολιτική διαδικασία παρά να γίνει περαιτέρω ανάλυση και κριτική, καθώς τόσο για τη συνεταιριστική νομοθεσία όσο και για την αποτίμηση των σχέσεων των συνεταιρισμών και του κράτους θα ασχοληθούμε διεξοδικά σε επόμενα κεφάλαια.

Κομβικό σημείο αλλαγής της πολιτικής του κράτους για τους συνεταιρισμούς είναι το έτος 1930. Η στροφή αυτή εκφράζεται με τον νόμο 5289.⁶ Ήδη από το 1910 είχε τεθεί επι τάπητος η ανάγκη για νομοθετικές ρυθμίσεις οι οποίες θα αφορούσαν τη νεοαναπτυσσόμενη μορφή οικονομικής οργάνωσης, τη συνεταιριστική. Σε αυτή τη κατεύθυνση το κράτος επέλεξε μια πολιτική ακολουθητισμού σε σχέση με τη νομοθεσία που ίσχυε σε ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Αυστρία) όπου οι συνεταιρισμοί βρισκόνταν ήδη σε στάδιο ανάπτυξης. Έτσι με χαλαρές νομοθετικές ρυθμίσεις αντιγραφόμενες από άλλες χώρες και προσαρμοζόμενες στις Ελλαδικές συνθήκες έδινε την εντύπωση της άσκησης μιας φιλελεύθερης πολιτικής. Από το 1930 όμως, φαίνεται καθαρά η στροφή του κράτους σε μια πολιτική χειρισμού και ελέγχου της συνεταιριστικής ανάπτυξης, η οποία νομοθετικά εκφράστηκε με το νόμο 5289, ο οποίος επικρίθηκε έντονα από τους συνεταιριστές.⁷

⁶ «Αλλ' απο του 1930 η συνεταιριστική πολιτική του κράτους μετεβλήθη ριζικώς... Την προτέραν φιλελεύθεραν και ευμενή κρατικήν αντίληψιν διαδέχθει ένα πνεύμα απροκαλύπτου δυσμένειας. Εξ' αφορμής η μάλλον υπο το πρόσχημα παρατηρηθείσαν αταξιών υπερβασιών η και ανωμαλιών τινών, ευεξηγήτων άλλωστε, δι' οργανισμούς νεοπαγείς, χωρίς μακράν παράδοσιν, και απαρτιζόμενους απο μαόρφωτους πληθυσμούς, αι οποίοι συγκριτικώς ήταν πολύ μικροτέρας σημασίας των παρατηρουμένων εις άλλους αρτιότερας οικονομικής, πνευματικής και οργανικής συγκροτήσεως οργανισμούς, εψηφίσθει σειρά ανελευθέρων μέτρων, την κατακλείδα των οποίων αποτέλεσε ο περιβόητος ν. 5289.»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1935, έτος ΙΑ', σελ. 35

⁷ « Δεν υπάρχει αμφιβολία οτι διατάξεις τίνες του νόμου αυτού είναι σκόπιμοι, αλλ' αυται είναι ελάχισται, ενω αντιθέτος αι περισσότεραι ειναι ατυχεις, δυσεφάρμοστοι, ακόμη δε και αντίθετοι προς την συνεταιριστικήν αντίληψιν περι συνεταιριστικής πολιτικής... Αλλά το σύνολο των διατάξεων του νόμου 5289 οχι μόνο δεν αντέχει εις σοβαράν κριτικήν αλλά και παρέχει αμέσως εντυπωσιν της προχειρολογίας εις την οποίαν ανταποκρίνεται και της εμπειρικότητος με την οποία εξ' αφορμής μεμονωμένων περιπτώσεων συνετάχθει... Το ζήτημα, άλλως δεν ανάγεται τόσον εις την κριτικήν μιας εκάστης των διατάξεων του νόμου, οσον εις την βασην επι της οποίας στηριζεται ούτος... Η αστυνομική ρύθμιση της ομαδικής ζωής μεχρι των τελευταίων λεπτομερειών ούτε χρησιμος ειναι αλλ' ούτε και εις το πνεύμα της εποχής ανταποκρίνεται... Αντι επομένως της άνωθεν παγίας ρυθμίσεως όλων των στοιχείων της ζωής των συνεταιρισμών, ενδύκνειται νομοθεσία ελαστική, καθιερώουσα επλώς ευρέα πλαίσια κινήσεως, κατστέλλουσα τις καταχρήσεις αλλα αφίνουσα ελευθερίαν και ευθήνη εις τους ενδιαφερομένους.»

Τα αίτια της μεταστροφής της κρατικής συνεταιριστικής πολιτικής μπορεί να τα αναζητήσει κανείς σε δυο σημεία. Στα θιγόμενα συμφέροντα της άρχουσας οικονομικής τάξης από την ανάπτυξη των συνεταιρισμών⁸, αλλά και στον διεθνή ρόλο και χαρακτήρα τους, ο οποίος τους κατοχύρωσε ως μια άλλη μορφή επιχειρηματικής δραστηριότητας στα πλαίσια της καπιταλιστικής κοινωνίας, ενσωματώνοντας τους στον καπιταλιστικό τρόπο οργάνωσης της οικονομίας.

Ένα από τα πιο κρίσιμα ζητήματα συνεταιριστικής πολιτικής και αυτό που θα μας απασχολήσει διεξοδικά σε αυτό το κεφάλαιο, είναι ο ρόλος που είχε στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών η Α.Τ.Ε. Κατ' αρχήν, νομοθετικά και σύμφωνα με το καταστατικό της ήταν η πλέον αρμόδια υπηρεσία για τη χάραξη και υλοποίηση της αγροτικής-γεωργικής πολιτικής, τη ρύθμιση αγροτικών ζητημάτων αλλά και την άσκηση σε βαθμό μονοπωλιακό της αγροτικής πίστης. Κατά δεύτερο λόγο, η Α.Τ.Ε. εξέφραζε από τη μια, τις πεποιθήσεις και τις επιδιώξεις της πλειοψηφίας των συνεταιριστών της εποχής ως προς τον ρόλο που έπρεπε να έχει για την ανάπτυξη και τόνωση των συνεταιρισμών (η συνεταιριστική επιτροπή είχε αποδώσει στην Α.Τ.Ε. το μεγαλύτερο κομμάτι στην άσκηση συνεταιριστικής πολιτικής και στα τρία επίπεδα: συνεταιριστική οργάνωση, συνεταιριστική μόρφωση και συνεταιριστική πράξη). Από την άλλη, την προσπάθεια του κράτους για έλεγχο και χειρισμό των συνεταιρισμών. Τα παραπάνω φαίνονται και από την απόφαση της Πανελληνίας συσκέψεως των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών επί της συνεταιριστικής πολιτικής της αγροτικής τράπεζας.⁹

Σημαντικό είναι ότι οι αποφάσεις που ήθελαν την Α.Τ.Ε. να παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην άσκηση συνεταιριστικής πολιτικής δεν εξέφραζαν την απόλυτη πλειοψηφία των συνεταιριστών. Καθώς υπήρχε και μια άλλη τάση, καθόλου αμελητέα, η οποία έβλεπε με καχυποψία τον ρόλο που καλούταν να παίξει η Αγροτική Τράπεζα στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών, επειδή φοβόταν την κατάντια τους σε επικουρικά όργανα της Α.Τ.Ε.¹⁰ Ο παραπάνω αρνητικός προβληματισμός

Βλ. Αλ. Σβώλος, «Εισήγησις του κ. Αλ. Σβώλου επι του ζητήματος της συνεταιριστικής νομοθεσίας», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Μάιος 1932, έτος Η', σελ. 61-62

⁸ «Τα αληθή όμως αίτια της στροφής τούτης κείνται αλλαχού. Η οσημιαρε επεκτεινιμένη οικονομική δράσις των συνεταιριστικών οργανώσεων ηύξανε διαρκώς τον κυκλον των πληττομένων εις τα συμφέροντα των εκ της οικονομικής χειραφετήσεως των οργανομένων εις ταύτας μαζών.»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, Η νομοθεσία... ο.π. σελ. 35

⁹ «...Παραδέχεται οτι η αγροτική τράπεζα ως εκ του προορισμού της, των αναμφισβητήτων ωφελιμάτων της εκ της αναπτύξεως των συνεταιρισμών και του τρόπου της συνθέσεως της διοικήσεως της, είναι κατ' αρχήν ενδεδειγμένη να αναλάβει την άσκησιν της συνεταιριστικής πολιτικής, εφ' όσον αυτή δεν διαβλέπει εις τούτο απλώς μόνον μιαν υπηρεσίαν επικουρικήν και ασφαλιστικήν των τραπεζικών της εργασιών αλλά ενα αυτοτελές και εξ' ίσου προς αυτάς σημαντικόν έργον, με ευρύτερον κοινωνικόν χαρακτήρα, του οποίου η επιτυχής εκτέλεσις εξαρτάται εκ της καλής συνεννοήσεως και στενής συνεργασίας της τραπεζής μεθ' όλων των αρμοδίων προσώπων προ πάντος δε των συνεταιρισμών»

Βλ. «Τα ψηφίσματα της Πανελληνίας συσκέψεως των ενώσεων Γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Φεβρουάριος 1933, έτος Η', σελ. 19

¹⁰ «Η εις το αυτό πρόσωπο ανάθεσις της ασκήσεως των τούτων λειτουργιών εκρίθει υπο πολλών ως οχι σκόπιμος και δυνάμενη να έχει ίσως και επιζήμια αποτελέσματα δια την όλην οργάνωσιν. Οι έχοντες την γνώμην αυτήν εκφράζουν τον φόβον οτι είναι ενδεχόμενον η ασκούσα και την συνεταιριστικήν πολιτικήν Τράπεζα, απορροφημένη απο το κύριο τραπεζιτικό της έργο, οχι μόνο να μη δυνηθεί να ανταποκριθεί εις την συνεταιριστικήν αυτής πολιτικήν αλλά και εις τινάς περιπτώσεις παρεξηγούσα αυτήν, να αλοιώσει αθελήτως την μορφήν της κινήσεως. Εις χείρας της, λέγουν, και υπο την ισχυρόν της διπλήν επιρροήν είναι ενδεχόμενον οι γεωργικοί συνεταιρισμοί να χάσουν μεγα μέρος της ελευθερίας των και ούτω να αχρηστευθούν οι θεμελιώδεις αρχαί της αυτοδιοικήσεως και

εκφράστηκε και στα ψηφίσματα της Πανελληνίας σύσκεψης των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών μιας και δεν ήταν καθόλου αβάσιμος¹¹.

Όπως είναι φυσικό, η ανάθεση στην Α.Τ.Ε. της σχεδόν εξ' ολοκλήρου άσκησης συνεταιριστικής πολιτικής έβγαζε στην επιφάνεια μια σειρά καθήκοντα και πρωτοβουλίες για την Αγροτική τράπεζα που θα επέτρεπαν την ομαλή, χωρίς παρεκτροπές, ανάπτυξη των συνεταιρισμών. Έτσι λοιπόν, η Α.Τ.Ε. είχε αναλάβει την καθοδήγηση των γεωργικών συνεταιρισμών η οποία θα έπρεπε να είναι σύμφωνη με τις συνεταιριστικές αρχές, την έκδοση οδηγιών και πρότυπων καταστατικών, την ίδρυση επαγγελματο-συνεταιριστικών οργανώσεων, τις οργανώσεις διαλέξεων κ.λ.π. Επίσης, την εποπτεία των γεωργικών συνεταιρισμών, τη διεξαγωγή διαχειριστικού ελέγχου, την επεξεργασία, τον έλεγχο νομιμότητας και την προσαρμογή των συνεταιριστικών καταστατικών στην ισχύουσα νομοθεσία, την φύλαξη και έγκριση συνεταιριστικών εγγράφων, την ίδρυση συνεταιριστικής σχολής για τη διαμόρφωση συνεταιριστικών στελεχών κ.λ.π. Ακόμα, ζητήματα που έπρεπε να διευθετηθούν άμεσα από την Α.Τ.Ε. ήταν η αυτοτελής οργάνωση της υπηρεσίας ιδεολογικού και οικονομικού προγράμματος συνεταιρισμών, ο καθορισμός του είδους και της εκτάσεως συμμετοχής των οργάνων της υπηρεσίας συνεταιρισμών στα άλλα έργα της τράπεζας κ.λ.π.

Η ανάθεση της οργάνωσης, ανάπτυξης, διαχείρισης και τόνωσης των συνεταιρισμών στην Α.Τ.Ε. από τα καθοδηγητικά συνεταιριστικά όργανα αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τις επιδιώξεις τους. Είχαν την πεποίθηση ότι κατά αυτόν τον τρόπο μπορούσε να εξασφαλιστεί μια αυτοτελής και αυτοδιοικούμενη δράση, μια άρτια οργάνωση και τόνωση του συνεργατικού πνεύματος. Η πεποίθηση αυτή ενισχύονταν με τον ρόλο που είχε η Α.Τ.Ε., τους υλικούς όρους που συμπλήρωνε, την στελέχωση της σε δυναμικό αλλά και το συμφέρον που είχε από την ανάπτυξη των συνεταιριστικών οργανώσεων. Η Α.Τ.Ε. φάνταζε σαν το αντίβαρο στην χειριστική κρατική πολιτική ενσωμάτωσης. Ήταν το μέσο που θα έδινε στους συνεταιρισμούς, σε ικανοποιητικό επίπεδο, μια αυτενεργό και αυτοτελή ύπαρξη και ανάπτυξη.

Όμως, από την αρχή φάνηκε ότι τα πράγματα θα ήταν διαφορετικά από τις εκτιμήσεις και τις επιθυμίες των συνεταιριστών. Η Α.Τ.Ε. δεν ανταποκρινόταν στο ρόλο που καλούταν να παίξει, δημιουργώντας έντονους προβληματισμούς και ανησυχία για την πρόοδο και εξέλιξη της συνεταιριστικής κίνησης.¹²

αυτεθύνης επι των οποίων αυτοί στηρίζονται και να αποβούν ετεροκίνητα μέσα άνευ ζωής, δυνάμεως και πρωτοβουλίας, χρησιμοποιούμενα ως επικουρικά όργανα της Αγροτικής Τραπεζής κατα την εκτέλεσιν διαφόρων αυτής εργασιών.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Εισήγησις του κ. Θ. Τζωρτζάκη επι του ζητήματος της συνεταιριστικής πολιτικής της Αγροτικής Τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιούλιος-Αύγουστος 1932, έτος Η', σελ. 90

¹¹ «Παραδέχεται όμως επίσης οτι διάφορος τυχόν προς τ' ανωτέρω αντίληψης της Τραπεζης, είναι ενδεχόμενον να καταστήσει αναγκαίαν την επανεξέτασιν κατ' αρχήντου ζητήματος της αναθέσεως εις της οποίας εκφράζονται υπο πολλών δισταγμοί»

Βλ. Τα ψηφίσματα της Πανελληνίας... ο.π. σελ. 19.

¹² «Κανένα πρόγραμμα, καμμία κατευθυντήριος γραμμή, καμμία εξιδανικευμένη προσπάθεια. Μόνον μέτρα συμπτωματικά επιβαλλόμενα εκ των αναγκών της στιγμής, συχνά δε εκδηλώσεις αυταρχικότητας, που υποβιβάζουν τον συνεταιριστικόν μας πολιτισμόν εις χαμηλόν επίπεδο. Είναι προσφατον ακόμη το έγγραφον της συνεταιριστικής υπηρεσίας ταύτης προς μιαν των νιμιμοφρονεστέρων και καλλιτέρων ενώσεων μας, που ομιλεί "περί ασκήσεως ηθικής και υλικής βίας" δια μόνον τον λόγον οτι δεν έσπευσε να εφαρμόσει δουλικώς απόψεις της τίνος επι δευτερευούσης δε

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΤΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Σ' αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με όλους εκείνους τους μηχανισμούς και σχέδια που προωθούσαν την διάδοση και κατανόηση των συνεταιριστικών αρχών, που διαμόρφωναν και διαπαιδαγωγούσαν συνεταιριστικά στελέχη καταρτισμένα σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της νεοεμφανιζόμενης συνεταιριστικής ανάπτυξης και οργάνωσης της οικονομίας. Με όλους εκείνους τους μηχανισμούς οι οποίοι απέναντι στον ατομισμό και τον ακραίο ανταγωνισμό προσπαθούσαν να αντιτάξουν της συλλογική και συνεργατική δράση όχι μόνο στον οικονομικό τομέα αλλά και σε όλες της εκφάνσεις της κοινωνικής πραγματικότητας. Έτσι, οι έννοιες συνεταιριστική παιδεία και προπαγάνδα που είναι άρρηκτα δεμένες, καθώς η μια προϋποθέτει και οδηγεί στην άλλη, θα αντιμετωπιστούν κάτω από το κοινό πρίσμα της συνεταιριστικής εκπαίδευσης ή καλύτερα της συνεταιριστικής μόρφωσης. Γιατί: «Αληθινοί συνεταιρισμοί είναι μονάχα εκείνοι που τα μέλη τους δεν περιορίζονται στο να καταλάβουν και να εφαρμόζουν τις συνεταιριστικές αρχές, αλλά πιστεύουν στην ιδέα ότι ο συνεταιρισμός δεν είναι μονάχα μέσο για αυτοβοήθεια αλλά επίσης ένα μέσο για τη βοήθεια της ολόκληρης». ¹³

Επίσης, πρέπει να τονιστεί ότι εκείνη την ταραγμένη περίοδο, του 2^{ου} παγκοσμίου πολέμου και των εμφύλιων συγκρούσεων που σπάραζαν τη χώρα μας, η συνεταιριστική μόρφωση ξέφευγε απ' τη λογική μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας σ' ένα συγκεκριμένο κομμάτι της παραγωγής και έπαιρνε τη διάσταση της συνολικής κριτικής της κοινωνικής πραγματικότητας. ¹⁴ Αυτή η ολόπλευρη και βαθιά αντιμετώπιση της συνεταιριστικής εκπαίδευσης είχε να κάνει βέβαια με τους πολύπλευρους σκοπούς της συνεταιριστικής ανάπτυξης και την ανάγκη που έφερνε στην επιφάνεια. Ανάγκη η οποία καθιστούσε την εκπαίδευση μείζονος σημασίας ζήτημα. «Την συνεταιριστικήν εκπαίδευσιν ονομάσαμε τον έτερον των παραγόντων, ο άλλος είναι η εποπτεία, δια των οποίων εξασφαλίζεται η προκοπή της κινήσεως». ¹⁵

Και μάλιστα η ανάγκη για συνεταιριστική εκπαίδευση είχε διττή φύση. Απ' τη μια σε σχέση με τον οικονομικό τομέα και απ' την άλλη σε σχέση με τον κοινωνικό, ηθικό και πολιτιστικό ρόλο των συνεταιρισμών.

σημασίας ζητήματος» Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1935, έτος ΙΑ', σελ. 38

¹³ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, «Οι σκοποί της συνεταιριστικής εκπαίδευσης», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Απρίλιος 1948, έτος 19^ο, σελ 47

¹⁴ «Παράλληλα με την ολόψυχη προσπάθεια στην οποία πρέπει να δοθούμε όλοι για να απαλλαγεί η χώρα από τον κίνδυνο της υποταγής σε καθεστώτα και κοσμοθεωρίες που στηρίζονται στη βία και την κατάργηση της ανθρώπινης προσωπικότητας, το χρέος όλων -και ιδιαίτερα όσων δεν μπορούν να σταθούν με το όπλο στο χέρι- είναι μεγάλο για τη δημιουργία, πίσω από τις γραμμές του μαχόμενου στρατού, μιας κοινωνίας που να την κατευθύνει όχι η αρχή του κέρδους, αλλά η αρχή της αμοιβαιότητας και της συνεργασίας, μιας κοινωνίας εκπολιτισμένης στην πιο πλατιά σημασία που έχει η λέξη αυτή. Ο πολύτιμος ρόλος των Συνεταιρισμών στο σημείο αυτό είναι πια αναγνωρισμένος...».

Βλ. Αριστείδης Ν. Κλήμης, «Η συνεταιριστική εκπαίδευση και το συνεταιριστικό βιβλίο», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουαριος- Φεβρουάριος 1949, έτος 20^ο, σελ 11

¹⁵ Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», Αθήνα Ιανουάριος 1927, έτος Γ', σελ 6

Σε ότι αφορά στον οικονομικό τομέα, ο Συνεταιρισμός εξωτερικά αποτελεί μια οικονομική, με την ευρύτερη έννοια επιχείρηση. Ως τέτοια πρέπει να βρίσκεται σε ανταγωνιστική θέση, ενώ είναι αναγκασμένη να ακολουθεί τις υφιστάμενες εμπορικές μεθόδους οικονομικής δράσεως, σε ό,τι έχει να κάνει με την αναζήτηση καλύτερων και οικονομικότερων πηγών, της μεθοδικότερης και επιμελέστερης εμφάνισης, διαφύλαξης και τακτοποίησης των εμπορευμάτων και της οικονομίας στα γενικά έξοδα. Αφ' ετέρου, με την ανάπτυξη και επέκταση των εργασιών του έχει αναπότρεπτη ανάγκη από επαρκή διοίκηση τόσο στη γνώση και πείρα όσο και στο διαθέσιμο χρόνο. Επίσης, έχει ανάγκη από τεχνικά και ειδικευμένα βοηθητικά όργανα συνεχούς απασχόλησης.¹⁶

Ο Συνεταιρισμός, όπως έχει τονιστεί, δεν αποτελεί απλά ένα τεχνικό μέσο οικονομικής προαγωγής του συνεταιίρου. Ακόμα και στον οικονομικό τομέα τα αποτελέσματα της δραστηριότητας του υπερβαίνουν κατά πολύ τον άμεσα οικονομικό κύκλο. Προσφέρει δε και αξιόλογη κοινωνική υπηρεσία, όταν εξαναγκάζει το κερδοσκοπικό εμπόριο να εργάζεται με δικαιότερες τιμές και υγιέστερες μεθόδους.¹⁷

Έχοντας λοιπόν υπ' όψιν μας τις λογικές που επικρατούσαν γύρω από την εκπαίδευση στους κόλπους των συνεταιριστών, το περιεχόμενο που της έδιναν και τις ανάγκες που καλείται να καλύψει, μπορούμε να προσδιορίσουμε πιο συγκεκριμένα και το σκοπό της. Έτσι λοιπόν, η συνεταιριστική εκπαίδευση «σκοπόν έχει να διδάξει τας ορθάς συνεταιριστικές αρχάς, ν' αναλύσει την έννοιαν του συνεταιρισμού και τους σκοπούς του και να υποδείξει τα μέσα δια των οποίων επιτυγχάνονται ούτοι».¹⁸

Το αμέσως επόμενο ερώτημα που προέκυπτε και καλούνταν να απαντήσουν οι συνεταιριστές ήταν: Κατά ποιον τρόπο θα μπορούσε η συνεταιριστική εκπαίδευση να επιδιώξει και να πετύχει τους σκοπούς της; Η απάντηση του έφερε στην επιφάνεια δύο κυρίως στάδια δράσης της.

¹⁶ «Αι εμπορικά κερδοσκοπικά επιχειρήσεις και ίδια αι ευρυτέρας δράσεως, ως δρώσαι εις μεγάλας συνήθως πόλεις, έχουν αναμφισβητήτως μείζονα ευχέρειαν και δυνατότητα επιλογής του υπαλληλικού των προσωπικού μεταξύ μείζονος κύκλου επαρκώς δε κατά τας περιπτώσεις εκπαιδευμένων και πεπειραμένων προσώπων. Τούτο όμως, δεν συμβαίνει ή τουλάχιστον δεν συμβαίνει εις την αυτήν κλίμακα δια την γεωργικήν συνεταιριστικήν οργάνωσιν του χωριού ή της μικράς πόλεως. Διότι αυτή είναι υποχρεωμένη κατά κανόνα να στρατολογή το προσωπικόν της από τον στενόν και περιορισμένον κύκλον των μικροτέρας και ελλιπούς πάντοτε (και μάλιστα της ειδικής τοιαύτης) εκπαιδεύσεως παιδιών της υπαίθρου, ουδέ έχει τας οικονομικάς δυνατότητας της κερδοσκοπικής επιχείρησης. Και ούτω εμφανίζεται περισσότερο επιτακτική η ανάγκη γενικής επιμορφώσεως και περισσότερο της ειδικής τεχνικής εκπαιδεύσεως του προσωπικού αυτής».

Βλ. Π. Χασαπόπουλος, «Η σημασία της εκπαιδεύσεως των συνεταιριστικών υπαλλήλων», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Μάιος 1959, έτος 30^ο, σελ 59

¹⁷ «Πέραν τούτου, όμως ο συνεταιρισμός συντελεί σπουδαίως συγχρόνως και εις την κοινωνικήν, ηθικήν και εν γένει πολιτιστικήν άνοδον των μελών του, ως όταν, δια της οικονομικής ανορθώσεως, ελευθερώνιν το άτομον από την καταλυτικήν της ανεξαρτησίας του οικονομικήν ανάγκην, εξασφαλίζει εις αυτό την αυτόνομον υπόστασιν και ανάπτυξιν, ή όταν δια της συνεργασίας και αλληλεγγύης εθίζει αυτό εις την ηθελημένην πειθαρχίαν και καλλιέργει εις αυτό το αίσθημα της αγάπης προς τον πλησίον και αλληλοβοηθείας ή όταν αναπτύσσει εις αυτό το αίσθημα της ευθύνης, της αυτοβοηθείας και αυτοδιοικήσεως. Και εις τον τομέα αυτόν έχει επίσης ο συνεταιριστικός υπάλληλος σπουδαίον ρόλο να επιτελέσει, εις την ύπαιθρον, τον ρόλον δηλ. της διαφωτίσεως και αναπτύξεως της ιδέας του συνεταιρισμού, των αρχών και αρετών αυτού...»

Βλ. Στο ίδιο... σελ. 7

¹⁸ Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», Αθήνα Ιανουάριος 1927, έτος Γ', σελ 7

«Πρώτον, η εκλαϊκευσις των αρχών και ιδεών, που διέπουν των συνεταιρισμόν, και η ανάλυσις των οικονομικών ηθικών και πνευματικών αυτού σκοπών μεταξύ της μεγάλης μάζης του συνεταιρισμένου κόσμου». ¹⁹ Μ' αυτό το στάδιο επιδιώκονταν να αφηθεί από τον συνεταιριζόμενο κόσμο η σκέψη ότι ο Συνεταιρισμός είναι ένα παροδικό μέσο οικονομικής ευκολίας για τις δύσκολες στιγμές και να βγει στην επιφάνεια το ότι ο συνεταιρισμός μόνο αν στηρίζεται σε σταθερές και μόνιμες βάσεις θα πετύχαινε την κοινωνική του αποστολή εξυπηρετώντας καλύτερα και τον εαυτό του αλλά και το κοινωνικό σύνολο.

«Δεύτερον, η διαμόρφωσις ικανών κατά ποιόν και ποσόν συνεταιριστικών στελεχών, δηλαδή προσώπων εμπειροπαισμένων με τας συνεταιριστικάς αρχάς και εφοδιασμένων με τας γενικάς οικονομικάς και εμπορικάς γνώσεις, εις τα οποία να δύναται αφόβως ν' ανατεθεί η διεύθυνσις της κινήσεως» ²⁰ Μ' αυτό το δεύτερο στάδιο δράσεως της συνεταιριστικής εκπαίδευσης τονιζόταν το γεγονός ότι ο συνεταιρισμός λόγω του ιδιαίτερου και πολύπλευρου κοινωνικό-οικονομικό του εγχειρήματος, απαιτούσε από τα συνεταιριστικά στελέχη όχι μόνο τις κοινές, ειδικές οικονομικές γνώσεις αλλά τη βαθιά γνώση της έννοιας και της αποστολής του. Ακόμα, τη πίστη στα ιδεώδη του συνεταιρισμού και στην υπόστασή του όχι μόνο σαν οικονομικός οργανισμός, αλλά και σαν ηθικός επίσης.

Παρ' όλο όμως που η συνεταιριστική εκπαίδευση αναγνωριζόταν σαν ένας από τους σημαντικότερους παράγοντες υγιούς συνεταιριστικής ανάπτυξης και επιβίωσης των συνεταιρισμών, λίγα πράγματα είχαν γίνει γύρω από αυτό το φλέγον ζήτημα μέχρι το 1927. Η ολόπλευρη και ουσιαστική συζήτηση με θέμα της συνεταιριστικής εκπαίδευσης δεν είχε οδηγήσει σε μια συγκεκριμένη μορφωτική δράση και στην εφαρμογή μορφωτικού προγράμματος. Γενικά, επικρατούσε μια προχειρότητα που πρακτικά εκφραζόταν με την οργάνωση διάσπαρτων συνεταιριστικών μαθημάτων τα οποία δεν εντάσσονταν σε κάποιον οργανωμένο σχεδιασμό και στηρίζονταν περισσότερο στο πρωτοβουλιακό πνεύμα κάποιων συνεταιριστικών κύκλων. ²¹

Εκείνη την περίοδο και ανάλογα προς την ανάγκη να ξεπεραστεί η προχειρότητα και ο ερασιτεχνισμός που επικρατούσε γύρω από το ζήτημα της οργάνωσης της συνεταιριστικής εκπαίδευσης, έγινε προσπάθεια να εκπονηθεί ένα οργανωμένο σχέδιο. Ένας εκπαιδευτικός σκελετός όπου πάνω του θα στηριζόταν η εκπαιδευτική ανάπτυξη. Αυτό το σχέδιο προέβλεπε τέσσερα αναγκαία στάδια ανάπτυξης της συνεταιριστικής εκπαίδευσης και το κάθε ένα απ' αυτά είχε ιδιαίτερη σημασία: ²²

A) Η ίδρυση ειδικής συνεταιριστικής σχολής.

B) Η οργάνωση Συνεργειών Συνεταιριστικής εκπαίδευσης κατά περιφέρειες.

Γ) Η έκδοση εντύπων, οδηγιών κ.λ.π.

¹⁹ Βλ. «ο Συνεταιριστής», σπ...σελ. 7

²⁰ Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», Αθήνα Ιανουάριος 1927, έτος Γ', σελ 7-8

²¹ «Μέχρι σήμερα αν εξαιρέση κανείς τα μαθήματα περί συνεταιρισμόν, που εγένοντο εις τας Αθήνας δια πρώτην και τελευταίαν φοράν κατά την άνοιξιν του 1916, την αξιέπαινον προσπάθειαν της Γεν. Διευθύνσεως Εποικισμού Μακεδονίας, η οποία οργάνωσεν εν Θεσσαλονίκη συνεταιριστικά μαθήματα κατά το παρελθόν έτος, και την εν Καλάμαις Σχολήν, όπου διδάσκονται και συνεταιριστικά καμμιάν άλλην εργασίαν επί του πεδίου τούτου της συνεταιριστικής ενεργείας έχομεν ν' αναφέρωμεν.»

Βλ. Στο ίδιο..., σελ. 7

²² Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Η οργάνωσις της συνεταιριστικής εκπαίδευσσεως», Αθήνα Ιανουάριος 1927, έτος Γ', σελ 35

Δ) Η οργάνωση υποδειγματικών συνεταιρισμών.

Α. Η ειδική συνεταιριστική σχολή ήταν αναγκαία για τη δημιουργία ικανών στελεχών συνεταιριστικών οργανώσεων. Η έδρα της θα ήταν η Αθήνα για της δυνατότητες που πρόσφερε σε διδακτικό προσωπικό. Το προσωπικό που θα χρησιμοποιούνταν στη σχολή θα ήταν: α) καθηγητές Ανωτέρων Δημόσιων σχολών και β) ιδιωτικοί ή δημόσιοι υπάλληλοι. Οι μαθητές θα ήταν κυρίως απεσταλμένοι των συνεταιριστικών οργανώσεων και θα κατείχαν ορισμένη εγκυκλοπαιδική και ειδική μόρφωση, ούτως ώστε να μπορούν να ασχοληθούν επαγγελματικά με τους συνεταιρισμούς. Η διδασκαλία θα παρεχόταν δωρεάν, αλλά τα έξοδα παραμονής και συντήρησης των σπουδαστών στην Αθήνα θα βάραιναν τους ίδιους. Ακόμα, η διάρκεια των μαθημάτων προέβλεπε εξάμηνη υποχρεωτική παρακολούθηση, η οποία μετά τις απαραίτητες εξετάσεις θα κατέληγε σε πτυχίο. Σ' αυτή την κατεύθυνση και προς την αναβάθμιση και το κύρος του πτυχίου γινόταν όλο και πιο άμεση η κρατική εύνοια που θα επέτρεπε στους επιτυχόντες και πτυχιούχους της συνεταιριστικής σχολής να αναλάβουν εργασία σε κάποια κρατική υπηρεσία ή στην Εθνική Τράπεζα. Ακόμα προς αυτή την κατεύθυνση θα βοηθούσε ακόμα πιο πολύ αν το κράτος και η Εθνική Τράπεζα υποχρέωναν τους υπαλλήλους τους, που ήταν προορισμένοι να αναλάβουν εργασία στα υποκαταστήματα γεωργικών περιφερειών, να παρακολουθήσουν τα μαθήματα της σχολής. Τέλος, η πρόταση για το τί θα περιελάμβανε η διδακτέα ύλη της συνεταιριστικής σχολής, ήταν η εξής:

Γενικά Μαθήματα:

- 1^{ov}) Γενικές Αρχές Δημόσιου και Ιδιωτικού Δικαίου
- 2^{ov}) Στοιχεία Εμπορικού Δικαίου
- 3^{ov}) Στοιχεία Πολιτικής Οικονομίας
- 4^{ov}) Στοιχεία Δημοσιονομίας
- 5^{ov}) Εμπορική Αριθμητική
- 6^{ov}) Γενική Λογιστική

Συνεταιριστικά:

- 1^{ov}) Ιστορία και θεωρία του Συνεταιρισμού
- 2^{ov}) Ερμηνεία του νόμου περί Συνεταιρισμών
- 3^{ov}) Οργάνωση και Διοίκηση Συνεταιρισμού
- 4^{ov}) Ανάλυση των διαφόρων τύπων του Συνεταιρισμού
- 5^{ov}) Κοινωνική σημασία των Συνεταιρισμών

Λογιστικά:

- 1^{ov}) Λογιστική των Συνεταιρισμών γενικώς
- 2^{ov}) Ειδική λογιστική κατά είδος Συνεταιρισμού
- 3^{ov}) Καταστιχογραφία

Γεωργικά και Εμπορικά Μαθήματα:

- 1^{ov}) Στοιχεία γεωργικής οικονομίας
- 2^{ov}) Γεωργική νομοθεσία
- 3^{ov}) Παραγωγή, εμπορία και κατανάλωση των κυριότερων γεωργικών προϊόντων
- 4^{ov}) Βιομηχανία Ελληνικών γεωργικών προϊόντων
- 5^{ov}) Εμπόριο γεωργικών ειδών χρησίμων εις την γεωργία

Β. Τα συνεργεία Συνεταιριστικής εκπαίδευσης θα οργανώνονταν υπό την μέριμνα και σύμφωνα με τις οδηγίες της Συνεταιριστικής σχολής. Στόχος τους ήταν η διάδοση των συνεταιριστικών γνώσεων μεταξύ των συνεταιριζόμενων παραγωγών. Ουσιαστικός σκοπός αυτών των συνεργείων ήταν η εκλαΐκευση των συνεταιριστικών γνώσεων, ώστε τα μέλη των συνεταιρισμών να μπορούν να γίνουν συνειδητοί συνεταίροι, ικανοί να κατανοήσουν τη σημασία που έχουν για τους μικροπαραγωγούς ακόμα και αν δεν προκύπτουν άμεσα οικονομικά συμφέροντα για τους ίδιους. Κατά αυτόν τον τρόπο προωθούνταν ο Συνεταιρισμός ως υπόθεση του συνόλου του συνεταιρισμένου κόσμου και όχι ανεξέλεγκτη κατάσταση που αφορά λίγους μνημένους. Το διδακτικό προσωπικό των συνεργείων θα ήταν ολιγάριθμο. Ο πυρήνας του θα ήταν ο επόπτης των γεωργικών Συνεταιρισμών της περιφέρειας στην οποία πρόκειται να λειτουργήσει το συνεργείο, ενισχυμένο από άλλα στοιχεία τοπικά ευρισκόμενα. (καθηγητές Εμπορικών σχολών, Γεωργικοί υπάλληλοι κ.λ.π.) Τα πρόσωπα που παρακολουθούσαν τα μαθήματα ήταν μέλη Διοικητικών και Εποπτικών Συμβουλίων των Συνεταιρισμών καθώς και υπάλληλοι μικρών Συνεταιρισμών, χωρίς να αποκλείεται οποιοσδήποτε ενδιαφερόμενος για αυτά τα μαθήματα. Η παρακολούθηση των μαθημάτων θα ήταν ελεύθερη, στο τέλος των μαθημάτων προβλέπονταν εξετάσεις με ελεύθερη συμμετοχή με υλικές αλλά, κυρίως ηθικές όμως διακρίσεις για τους επιτυγχόντες εξαιρετικής επίδοσης. Τέλος τα μαθήματα διδασκαλίας θα ήταν συμβατά και σχετικά με αυτά της Συνεταιριστικής σχολής και θα καθορίζονταν από αυτήν.

Γ. Η έκδοση των εντύπων θα ήταν επίσης μέριμνα της σχολής. Σκοπός τους θα ήταν η συμπλήρωση των γνώσεων γύρω από τους συνεταιρισμούς. Έτσι, το περιεχόμενο τους θα έπρεπε να αναφέρεται κυρίως σε συνεταιριστικά ζητήματα. Αυτό δεν απέκλειε τη συμπληρωματική έκδοση από τη σχολή εντύπων που αφενός θα είχαν αναφορά σε όχι άκρως συνεταιριστικά ζητήματα, αφετέρου όμως θα άπτονταν συνεταιριστικού ενδιαφέροντος.

Δ. Οι υποδειγματικοί συνεταιρισμοί τέλος, θα ήταν πολύ χρήσιμοι για την πρακτική εφαρμογή των διδασκομένων συνεταιριστικών αρχών. Θα λειτουργούσαν υπό την εποπτεία εκλεγμένων οργάνων τα οποία θα καθορίζονταν από τη σχολή. Οι υποδειγματικοί συνεταιρισμοί δεν θα ήταν νέοι, αλλά θα αναζητιόντουσαν από τους ήδη υπάρχοντες, εφόσον αυτοί θα ανέχονταν την ανασύσταση και κατάρτιση του καταστατικού τους ως προς τις διατάξεις σκοπιμότητας κατά της οδηγίες της σχολής. Επίσης, στο πρόγραμμα οργάνωσης της συνεταιριστικής εκπαίδευσης ανοιχτά αφήνονταν τα θέματα των οικονομικών πόρων και των πρωτοποριακών σχολικών συνεταιρισμών.²³

Όμως, ακόμα και μετά το 1927, και ενώ ήδη υπήρχε ένα επεξεργασμένο σχέδιο οργάνωσης της συνεταιριστικής εκπαίδευσης, τα πράγματα συνέχισαν να ακολουθούν

²³ «Δεν κρίνομεν αναγκαίον να ασχοληθώμεν επί του παρόντος και με το ζήτημα της εξασφάλισης των οικονομικών μέσων δια την οργάνωσιν της συνεταιριστικής εκπαίδευσεως. Το ζήτημα τούτο θα εξετάσομεν ιδιαίτερος εις άλλην ευκαιρίαν με την ελπίδα ότι θα δυνηθώμεν να αποδιώξωμεν ότι είναι εύκολος η εξασφάλισις των, αφού μάλιστα οικονομικά συνεταιριστικά οργάνωσεις, ήρχισαν ασχολούμενοι σοβαρώς με το ζήτημα τούτο, διατεθειμένοι να υποστούν και οικονομικάς θυσίας δια την οργάνωσιν της συνεταιριστικής εκπαίδευσεως.

Μένει ακόμα να εξετασθεί, όποια δύναται να είναι η συμβολή του σχολείου εις την δημιουργίαν συνεταιριστικής συνειδήσεως...»

Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Η οργάνωσις της συνεταιριστικής εκπαίδευσεως», Αθήνα Ιανουάριος 1927, έτος Γ', σελ 37

την προηγούμενη πορεία. Έτσι παρά τη μεγάλη εξάπλωση και απήχηση της συνεταιριστικής ιδέας στη χώρα μας, δεν είχε καταβληθεί καμία σοβαρή προσπάθεια για τη διαπαιδαγώγηση των συνεταιρισμένων και τη μόρφωση των συνεταιριστικών στελεχών. Γεγονός που έκανε την συνεταιριστική οργάνωση ασταθή. Σημειώνουμε δε ότι εκείνη την περίοδο οι οργανωμένοι σε συνεταιρισμούς, αγρότες έφταναν τις 300.000 περίπου, ενώ οι συνεταιρισμοί τις 6000.²⁴

Τα ήδη υπάρχοντα συνεταιριστικά μαθήματα συνέχισαν να λειτουργούν κατά βάση προπαγανδιστικά χωρίς να εμβαθύνουν στους τομείς των γνώσεων, της μόρφωσης και της διαπαιδαγώγησης. Το καινούριο που έχει εμφανιστεί μέχρι το 1935 είναι η συνεταιριστική σχολή που όμως: «...επί της οποίας εστηρίζοντο πολλαί ελπίδες, διότι προοριζέτο να δημιουργήσει ικανά συνεταιριστικά στελέχη, εμποτισμένα με τας αρχάς το συνεταιρισμού και δυνάμενα επιτυχώς να αναλάβουν την διεύθυνσιν της κινήσεως πλημμελέστατα λειτουργεί».²⁵

Για να ξεπεραστεί αυτή η κατάσταση, να αναβαθμιστεί η λειτουργία της συνεταιριστικής εκπαίδευσης, για να περάσει η συνεταιριστική οργάνωση σε μια ανώτερη ποιοτικά και ποσοτικά κατάσταση, κρίνονταν αναγκαία η ύπαρξη ενός «πλήρους εκπαιδευτικού προγράμματος». Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα αυτό είχε δύο σκέλη: το θεωρητικό και το πρακτικό, ενώ παράλληλα τόνιζε την ουσία της λειτουργίας των σχολικών συνεταιρισμών.²⁶

Τα επόμενα χρόνια μπορούμε να πούμε ότι η συνεταιριστική εκπαίδευση λειτούργησε ή προσπάθησε να λειτουργήσει με ένα τρόπο σχεδιασμένο, οργανωμένα και σύμφωνα με τους προγραμματισμούς και τις βάσεις που έμπαιναν τα προηγούμενα χρόνια. Σημαντική επιτυχία είχαμε στον πολύ ευαίσθητο τομέα των σχολικών συνεταιρισμών.²⁷

Η πορεία όμως διαμόρφωσης και λειτουργίας της συνεταιριστικής εκπαίδευσης με πρόγραμμα, σχέδιο και ουσιαστική εφαρμογή, δεν ήταν -και δεν θα μπορούσε να είναι άλλωστε- ομαλή, χωρίς τριγμούς και εμπόδια. Χωρίς προβλήματα και ζητήματα που χρειάζονταν άμεσες απαντήσεις. Έτσι λοιπόν, ένα ζήτημα που έπρεπε να ξεκαθαριστεί, και είχε εξέχουσα σημασία, ήταν η καταγραφή και η χρησιμότητα των

²⁴ Βλ. Π.Χ. Βασιλακόπουλος, «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1935, έτος ΙΑ', σελ 24

²⁵ Βλ. Στο ίδιο..., σελ. 25

²⁶ «Ως προς την θεωρητικήν εκπαίδευσιν εις την λειτουργίαν συνεταιριστικών σχολών και ειδικής έδρας συνεταιριστικής οικονομίας εις τα Πανεπιστήμια και Ανώτατας Σχολάς, καθώς και εις την διδασκαλίαν συνεταιριστικών σχολών, εις την οργάνωσιν διαλέξεων και εις την έκδοσιν φυλλαδίων ενθα θα αναπτύσσονται ζητήματα σχετικά με τον συνεταιρισμόν. Παραλλήλως πρέπει όμως ο συνεταιρισμός διδάσκεται εις τα αγροτικά δημοτικά σχολεία, επιδιώκεται δε εις αυτά και η σύστασις σχολικών συνεταιρισμών δια την πρακτικήν μόρφωσιν και διαπαιδαγώγησιν των μικρών μαθητών.» Βλ. Στο ίδιο... σελ. 25.

²⁷ Σε άρθρο για το έργο της συνεταιριστικής εκπαίδευσης κατά το 1955-56 αναφέρεται: «...η διεύθυνση έδωσε στη συγκέντρωση συνοπτική εικόνα, αναφορικά με την εξέλιξη των σχολικών συνεταιρισμών στη χώρα μας, που τη φροντίδα για την ανάπτυξή τους, κυρίως στα δημοτικά σχολεία των αγροτικών περιφερειών την έχει αναλάβει η υπηρεσία, ...από τις πληροφορίες που έχει ως τώρα η υπηρεσία στη διάθεσή της υπολογίζεται ότι για τη σχολική χρονιά 1955-56 φαίνεται ότι θα έχει ασφαλή στοιχεία για τη λειτουργία περίπου 150 σχολικών συνεταιρισμών, απέναντι στους 36 για τους οποίους πήρε εκθέσεις τον περασμένο χρόνο»

Βλ. «ο Συνεταιριστής», «Η συνεταιριστική εκπαίδευση. Το έργο της κατά το 1955-56», Αθήνα Απρίλιος 1956, έτος 27°, σελ 50

μορφωτικών μέσων στις διάφορες συνεταιριστικές οργανώσεις. Και αυτό γιατί η συνεταιριστική μόρφωση, σαν γενική και πολύπλευρη έννοια, μπορεί να έχει πολύμορφους στόχους ειδικούς ή γενικούς καθώς και διάφορα μέσα για την επίτευξή τους.²⁸

Τα κύρια μορφωτικά μέσα καθώς και οι τομείς της χρησιμοποίησής τους από τους εκπαιδευτικούς μηχανισμούς της συνεταιριστικής κίνησης ανάλογα με τους μορφωτικούς στόχους, καταγράφονται με πολύ συγκεκριμένο τρόπο σε ένα άρθρο στον Συνεταιριστή του Θ. Τζωρτζάκη (μέλους της συνεταιριστικής εκπαιδευτικής επιτροπής) και είναι τα εξής:²⁹

I. Ο Συνεταιριστικός Τύπος είναι από τα παλαιότερα και κλασικότερα μορφωτικά μέσα που χρησιμοποιεί η συνεταιριστική κίνηση. Τα συνεταιριστικά περιοδικά που κατά εκατοντάδες κυκλοφορούσαν σε όλες τις χώρες που υπήρχε συνεταιριστική κίνηση είχαν διπλό σκοπό. Από τη μια την προπαγάνδα και υπεράσπιση των συνεταιριστικών και επαγγελματικών συμφερόντων και απ' την άλλη πρόσφεραν σημαντικές υπηρεσίες στη συνεταιριστική μόρφωση. Από τα συνεταιριστικά περιοδικά άλλα είχαν σκοπό τη γενική συνεταιριστική μόρφωση και ενημέρωση των μελών και άλλα περισσότερο τεχνικό χαρακτήρα και προορίζονταν για το προσωπικό των συνεταιρισμών. Άλλα πάλι από τα συνεταιριστικά έντυπα προορίζονταν για τις οικογένειες των μελών των συνεταιρισμών.

Τέλος εκτός από τα δημοσιογραφικά όργανα οι συνεταιριστικές οργανώσεις εξυπηρετούσαν τους εκπαιδευτικούς σκοπούς των, με δανειστικές βιβλιοθήκες, αναγνωστήρια και με την έκδοση και πώληση βιβλίων που αναφέρονταν σε συνεταιριστικά, οικονομικά, κοινωνικά και άλλα θέματα. Παράλληλα χρησιμοποιούσαν για τη συνεταιριστική μόρφωση διαλέξεις, συγκεντρώσεις συζητήσεων, ραδιοφωνικές ομιλίες, επισκέψεις, κινηματογραφικές ταινίες με συνεταιριστικό περιεχόμενο κλπ.

II. Τα συνεταιριστικά μαθήματα, ήταν ένα από τα σημαντικότερα έργα των εκπαιδευτικών υπηρεσιών των συνεταιριστικών οργανώσεων, παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία ως προς το χρόνο, το περιεχόμενο και το σκοπό που γίνονταν, καθώς και ως προς την οργάνωση των κέντρων σπουδών.

Απ' αυτά άλλα διαρκούσαν λίγες ημέρες, ή μία ή το πολύ δύο εβδομάδες, άλλα διαρκούσαν μερικούς μήνες, ή ακόμη και ένα έως δύο χρόνια. Ανάλογα με το περιεχόμενό τους και τον προορισμό τους, υπήρχαν μάλιστα περιπτώσεις που διαρκούσαν ακόμη περισσότερο. Τα μαθήματα αυτά αναφέρονταν σε γενικά συνεταιριστικά ζητήματα, σε ζητήματα κοινωνικά, οικονομικά, παραγωγικά, εμπορικά κλπ καθώς και σε ποικίλης μορφής και είδους τεχνικά ζητήματα.

²⁸ «...Η συνεταιριστική κίνηση σε μια πολύ μεγάλη αναλογία αν όχι στο σύνολο δημιουργεί και χρησιμοποιεί πολύμορφα και άφθονα ειδικά μέσα με σκοπό να εξυπηρετήσει τη συνεταιριστική μόρφωση. Η συνεταιριστική μόρφωση, που για την εξυπηρέτησή της η συνεταιριστική κίνηση διαθέτει όσα μέσα απόδειξε πρόσφορα η πείρα, έχει όπως είπαμε διπλό σκοπό: τη συνεταιριστική αγωγή και την επαγγελματική συνεταιριστική εκπαίδευση. Όσο εξάλλου απλώνεται και εντείνεται η δραστηριότητα των συνεταιρισμών και όσο το έργο τους γίνεται πιο σύνθετο και πολύπλευρο, τόσο η συνεταιριστική επαγγελματική εκπαίδευση χρειάζεται όχι μόνο να καλύψει όλη αυτή την έκταση και το βάθος, αλλά κατ' ανάγκη και να ειδικευτεί χωριστά σε κάθε κύκλο δράσης και εφαρμογής, για να γίνει πιο εντατική και εμπειριστατωμένη.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Συνεταιριστική μόρφωση», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα, Δεκέμβριος 1949, έτος 20^ο, σελ 107

²⁹ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Συνεταιριστική Μόρφωση, Μορφωτικά μέσα III», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα, Ιανουάριος 1950, έτος 21^ο, σελ 6

Ανάλογα με το περιεχόμενό τους καθοριζόταν και ο σκοπός τους. Από τα μαθήματα εκείνα άλλα ήταν απλά μορφωτικά για όλα τα μέλη των συνεταιρισμών και για όσους άλλους ακόμη ήθελαν να τα παρακολουθήσουν. Άλλα απέβλεπαν στο να καταρτίσουν ικανούς συνεταιριστικούς υπαλλήλους και το άλλο προσωπικό των συνεταιρισμών και μάλιστα καθένα ανάλογα με τον ειδικότερο κλάδο που χρησιμοποιούταν. Η διδασκαλία γινόταν ή τοπικά στις έδρες ή σε άλλα σημεία των περιφερειών των συνεταιριστικών οργανώσεων.

Τέλος πολύ σημαντικό φαινόμενο ήταν ο διεθνικός χαρακτήρας που είχε πάρει η συνεταιριστική διδασκαλία. Ο συντονισμός δηλαδή σε διεθνές επίπεδο της συνεταιριστικής μόρφωσης, της δημιουργίας σε παγκόσμιο επίπεδο ενός άλλου τρόπου οργάνωσης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής σε αντιδιαστολή με τον κυρίαρχο.³⁰

III. Ένα ξεχωριστό μορφωτικό μέσο ήταν και η διδασκαλία με αλληλογραφία, που συνδύαζε την πλατιά ανάπτυξη της μόρφωσης που εξασφαλιζόταν με το έντυπο και το ραδιόφωνο με τη συστηματική και ελεγχόμενη εκπαίδευση που παρείχε η καθ' αυτό διδασκαλία. Η διδασκαλία με αλληλογραφία ήταν κατά κανόνα ατομική. Τα θέματα για επεξεργασία και απάντηση δίνονταν στους σπουδαστές από το εκπαιδευτικό κέντρο. Το ίδιο εφοδίαζε τους σπουδαστές με τα σχετικά εγχειρίδια και άλλα βοηθητικά βιβλία, ενώ οι απαντήσεις εξετάζονταν και διορθώνονταν από τους αρμόδιους καθηγητές του κέντρου. Τα μαθήματα με αλληλογραφία παρουσίαζαν την ίδια ποικιλία που παρουσίαζαν και τα προφορικά μαθήματα και ανταποκρίνονταν στις ανάγκες διάφορων κατηγοριών σπουδαστών. Επίσης ένας νεωτερισμός στο σύστημα αυτό ήταν η ομαδική διδασκαλία με αλληλογραφία, η οποία συνδυαζόταν μ' ένα άλλο μέσο, τους ομίλους συνεταιριστικών σπουδών.

IV. Οι όμιλοι συνεταιριστικών σπουδών συνδύαζαν τις μεθόδους αλληλοδιδασκτικής και διδασκαλίας και ήταν διαδεδομένοι σε πολλές χώρες της Ευρώπης και της Η.Π.Α. Ήταν κατά κανόνα ολιγάριθμοι, 10-20 πρόσωπα που μαζεύονταν σ' ένα ορισμένο μέρος κάθε οκτώ ή δεκαπέντε μέρες. Η συνεδρίαση διαρκούσε μία έως δύο ώρες ενώ ανάμεσα στα μέλη εκλέγονταν ένας για να διευθύνει τη συζήτηση. Κατά την εξέλιξη αυτού του συστήματος συνδυάστηκε η συζήτηση και η μελέτη με τη διδασκαλία με αλληλογραφία. Οι όμιλοι συνεταιριστικών σπουδών εκτός από τον αυτοτελή μορφωτικό σκοπό τους, προετοίμαζαν επίσης και όσους ήθελαν να συνεχίσουν τις σπουδές τους στις συνεταιριστικές σχολές για ανώτερη συνεταιριστική μόρφωση.

V. Επίσης πολύ σημαντικός, για την ανάπτυξη και επέκταση της συνεταιριστικής οργάνωσης της οικονομίας, υπήρξε ο ρόλος των σχολικών συνεταιρισμών. Σκοπός τους ήταν ο προσεταιρισμός της νεολαίας στο Συνεργατισμό και η προπαρασκευή των νεαρών προσώπων για να γίνουν όταν μεγαλώσουν συνειδητοί συνεταιριστές.

Πρωτοπόρος χώρα σ' αυτόν τον τομέα ήταν η Αγγλία. Η κίνηση οργάνωνε τα παιδιά σε χωριστές ομάδες κατά ηλικία: 7-10 χρονών όμιλοι παιχνιδιών, 11-14 ετών πρόσκοποι, 15-30 ετών λέσχες νέων. Τα ενδιαφέροντα και οι απασχολήσεις σε κάθε ομάδα ήταν ανάλογα με την ηλικία των νεαρών προσώπων. Παρόμοιες οργανώσεις

³⁰ «Η διεθνική Συνεταιριστική ένωση οργανώνει σειρές μαθημάτων που διαρκούν δεκαπέντε μέρες περίπου σε διάφορα κέντρα της Ευρώπης, όπου διδάσκουν επιφανείς συνεταιριστές από την παγκόσμια κίνηση. Επίσης στις Ηνωμένες Πολιτείες λειτουργεί μια Παναμερικανική σχολή με τη συνεργασία των συνεταιριστικών κινήσεων πολλών αμερικάνικων κρατών από τη Ν. Αμερική».

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Συνεταιριστική Μόρφωση, Μορφωτικά μέσα ΙΙΙ», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα, Ιανουάριος 1950, έτος 21°, σελ 7

βρίσκονταν και σε διάφορες άλλες χώρες και ιδίως στις Η.Π.Α. όπου η οργάνωση της νεότητας είχε πάρει μεγάλες διαστάσεις και είχε ευρύνει κατά πολύ τον κύκλο των ενδιαφερόντων των νέων.

VI. Ιδιαίτερη προσοχή είχε δώσει η συνεταιριστική κίνηση και κυρίως οι καταναλωτικοί συνεταιρισμοί στη μόρφωση των γυναικών. Αφού οι γυναίκες σε νοικοκυρές ψωνίζουν, δηλαδή διαχειρίζονται το οικογενειακό εισόδημα. Η κίνηση θέλησε να γνωρίσουν οι γυναίκες τις αρχές και τους σκοπούς του Συνεταιρισμού και να τον βοηθήσουν να διαμορφωθεί σύμφωνα με τις ανάγκες των αγοραστών που εξυπηρετεί. Θέλησε δηλαδή να τις μορφώσει σε ενεργές συνεταιρίστριες. Έτσι το 1883 με πρωτοπόρο χώρα πάλι την Αγγλία δημιουργήθηκε η Ένωση των Συνεταιριστριών που, από τότε, γνώρισε μεγάλη πρόοδο. Από τον ίδιο το σύλλογο αναπτύχθηκε βαθμιαία μια μορφή διδασκαλίας προσαρμοσμένη στη ζωή των πολυάσχολων νοικοκυρών που δεν μπορούσαν ποτέ να βρουν καιρό για να παρακολουθήσουν κανονικά μαθήματα. Από την αρχή η διδασκαλία στηρίχθηκε σε διαλέξεις ή σε ανάγνωση και συζήτηση. Τα θέματα παρουσίαζαν μεγάλη ποικιλία. Αρχίζαν από καθαρά συνεταιριστικά ζητήματα και έφταναν σε ζητήματα όπως η κατοικία, η προστασία της μητρότητας και της παιδικής ηλικίας, η δημόσια εκπαίδευση, η εργατική νομοθεσία, η διεθνική ειρήνη, κλπ. Σύλλογοι συνεταιριστριών σχηματίστηκαν και σε πολλές άλλες χώρες και η κίνηση οργανώθηκε και διεθνικά.

Αυτά ήταν κατά κύριο λόγο τα μορφωτικά μέσα που διέθετε η διεθνής συνεταιριστική κίνηση στη διάθεσή της, στην προσπάθεια μιας αυτόνομης συνεταιριστικής μόρφωσης. Αυτό που έμενε σύμφωνα με το Θ. Τζωρτζάκη ήταν η εξειδίκευση αυτών των μέσων στις ιδιαίτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της κάθε χώρας.³¹

Βέβαια, ο δρόμος υλοποίησης του εκπαιδευτικού προγράμματος που είχε σχεδιαστεί, η εφαρμογή κάποιων από τα μορφωτικά μέσα που διέθετε η συνεταιριστική κίνηση στην Ελληνική πραγματικότητα, καθώς και η προσπάθεια για να πάρει σάρκα και οστά η συνεταιριστική εκπαίδευση στην Ελλάδα ήταν μακρύς και σίγουρά όχι ομαλός. Σε κάθε βήμα εμφανίζονταν ποικίλα ζητήματα και εμπόδια που έπρεπε να υπερνικηθούν ώστε το αίτημα για αυτόνομη συνεταιριστική οργάνωση να γίνει πραγματικότητα.

Ένα από τα κύρια προβλήματα που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκεια υλοποίησης του εκπαιδευτικού προγράμματος, σε σχέση με τη λειτουργία της συνεταιριστικής σχολής, ήταν η αναγνώριση και η αποδοχή του μορφωτικού της έργου από διάφορους φορείς κατά κύριο λόγο κρατικούς. Έτσι, η συνεταιριστική σχολή που ήταν ο βασικός

³¹ «Αναφέραμε έτσι τα κυριότερα και γνωστότερα μέσα που χρησιμοποιεί η συνεταιριστική κίνηση σε όλες τις χώρες για τη συνεταιριστική μόρφωση, με την, ας πούμε, κατά μέσο όρο μορφή που παρουσιάζονται. Στην εφαρμογή τους όμως τα μέσα αυτά από χώρα σε χώρα στις διάφορες συνεταιριστικές κινήσεις παρουσιάζουν, γύρω πάντα στο μέσο όρο που δώσαμε αρκετές ιδιομορφίες και μεγάλη ποικιλία. Διαφορετική είναι επίσης η σχετική σημασία του καθενός απ' αυτά κατά την εφαρμογή τους στις διάφορες χώρες και στις διάφορες κατηγορίες των συνεταιρισμών. Όλα όμως μαζί συντονισμένα, αδιάφορα από το μικρό ή το μεγάλο ρόλο που σε κάθε περίπτωση παίζουν, αποτελούν τον αρμονικό οργανισμό απάνω στον οποίο στηρίζεται η αυτόνομη συνεταιριστική μόρφωση που τη διαχειρίζονται υπεύθυνα οι ίδιοι οι συνεταιρισμοί».

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Συνεταιριστική μόρφωση, Μορφωτικά μέσα ΙΙΙ», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1950, έτος 21^ο, σελ 9

κρίκος στη λειτουργία της συνεταιριστικής εκπαίδευσης δεν έτυχε της στήριξης που θα έπρεπε, πρώτα απ' όλα από την Α.Τ.Ε. η οποία είχε αναλάβει εξ' ολοκλήρου την εποπτεία των συνεταιρισμών.

Παρ' όλο που το διδακτικό προσωπικό της απαρτιζόταν από διακεκριμένους επιστήμονες και συνεταιριστές και μολονότι τα πρώτα δείγματα από τη ποιότητα του μορφωτικού της έργου ήταν θετικά, ο ρόλος της και η σημασία της συνεχώς υποσκάπτονταν. Η Α.Τ.Ε. προτιμούσε να στρατολογεί τα συνεταιριστικά στελέχη από το επίπεδο της γενικής κρατικής εκπαίδευσης, ενώ σε συμμαχία με άλλους κρατικούς φορείς, η συνεταιριστική σχολή είχε εγκαταλειφθεί στην τύχη της. Αυτή η κατάσταση ανησυχούσε του συνεταιριστές, οι οποίοι την έκριναν και απαντούσαν σ' όλα αυτά που κατά καιρούς καταλογίζονταν σαν αρνητικά στη λειτουργία της συνεταιριστικής σχολής.³²

Ένα άλλο εμπόδιο –και μάλιστα εμπόδιο διπλής φύσης- που έπρεπε να αντιμετωπίσει η συνεταιριστική εκπαιδευτική κίνηση ήταν η διάρκεια και ο αριθμός των φοιτητών των συνεταιριστικών μαθημάτων. Η υπερνίκηση αυτού του εμποδίου είχε να κάνει σε μεγάλο βαθμό από το πόσο σοβαρά θα έπαιρναν το ρόλο και τη σημασία των συνεταιριστικών μαθημάτων για τη διαμόρφωση ικανών συνεταιριστικών στελεχών.

Σε σχέση με τη διάρκεια των συνεταιριστικών μαθημάτων αυτό που προβαλλόταν ήταν η αύξηση των ωρών διδασκαλίας, δηλαδή η αύξηση της περιόδου της κάθε σειράς μαθημάτων. Όπως τονίζει και ο Θ. Τζωρτζάκης «Ως τώρα οι ώρες διδασκαλίας ήταν 500-600 περίπου. Από την πείρα όμως που αποκομίσαμε στο μεταξύ προκύπτει ότι πρέπει να αυξηθεί ο εργάσιμος χρόνος σπουδών συνολικά σε 700-800 ώρες».³³

Η αύξηση του χρόνου διδασκαλίας ήταν απαραίτητη για τη διεξοδικότερη και αποτελεσματικότερη διδασκαλία των μαθημάτων, αλλά και για την ανάπτυξη των φροντιστηριακών ασκήσεων των σπουδαστών απάνω στα διδασκόμενα μαθήματα. Εξέλιξη που θα αναβάθμιζε το μορφωτικό και εκπαιδευτικό έργο των συνεταιριστικών μαθημάτων καθώς και τις δυνατότητες των σπουδαστών. Όμως, αυτή η εξέλιξη προσέκρουε σε δύο δυσκολίες που είχαν απόλυτη σχέση με την ευαισθητοποίηση και κατανόηση της σημασίας των συνεταιριστικών μαθημάτων από τις συνεταιριστικές οργανώσεις, ώστε απ' τη μια να είναι έτοιμες να στερηθούν τις υπηρεσίες των υπαλλήλων τους για ένα μεγάλο διάστημα, ενώ απ' την άλλη να βρουν

³² «Η Αγροτική Τράπεζα όμως η οποία ταυτόχρονα σχεδόν με την ίδρυση της Συνεταιριστικής σχολής ανέλαβε η ίδια την υπηρεσία της εποπτείας Συνεταιρισμών, προς καλύτεραν εξυπηρέτηση της οποίας συνεστήθη η σχολή, δεν φαίνεται ικανοποιημένη από την συνεταιριστικοϋπαλληλικήν κατάρτισιν των τελειοφοίτων της Σχολής, και ζητά να στρατολογήση τους συνεταιριστικούς υπαλλήλους μέσα από τις τάξεις της γενικής μορφώσεως και όχι από τις τάξεις των ειδικώς μορφωμένων... Έχει ακόμα όπως και αρχικά αναφέραμε κατηγορηθεί η σχολή ότι δεν απέδωκε τους αναμενόμενους απ' αυτήν καρπούς δια την συνεταιριστικήν μας εξέλιξιν... Εκείνο λοιπόν που έπρεπε από την αρχή να γίνει είναι η μεσολάβησης ενός οργάνου με κύρος μέσω του οποίου να γίνεται η τοποθέτησις εις τας συνεταιριστικὰς οργανώσεις των αποφοίτων αναλόγως της πραγματικής των ατομικής αξίας... Η εγκατάλειψις της Σχολής εις την τύχη της και η ασκούμενη εναντίον αυτής συστηματικής αντίδρασις είναι τα μόνα αίτια του να μη μπορέσει αυτή να προσφέρει εις την συνεταιριστικήν μας εξέλιξιν τους αναμενόμενους από αυτήν καρπούς»

Βλ. Γρ. Μουζακίτης, «Ακόμη λίγα λόγια για τη σχολή συνεταιριστών», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Νοέμβριος 1935, έτος ΙΑ', σελ. 199

³³ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Η διάρκεια των συνεταιριστικών μαθημάτων», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιούνιος 1953, έτος 24^ο, σελ 81

εναλλακτικές λύσεις για την οικονομική στήριξη των υπαλλήλων τους που στέλνονταν για μετεκπαίδευση. Η υπερνίκηση αυτών των δυσκολιών επαφίεται τουλάχιστον για ένα πρώτο διάστημα στη συνειδητοποίηση και συμβολή των ίδιων των συνεταιριστικών οργανώσεων στο εγχείρημα για «αυτόνομη» συνεταιριστική εκπαίδευση. Βέβαια κατά τη συνέχιση του εκπαιδευτικού έργου το οικονομικό πρόβλημα θα έπρεπε να αντιμετωπιστεί «ριζικότερα», χωρίς να φέρνει σε αντίθεση τη διαδικασία της συνεταιριστικής εκπαίδευσης με την οικονομική λειτουργία των συνεταιρισμών οργανώσεων.³⁴

Ο προβληματισμός που έμπαινε σε σχέση με τον αριθμό των σπουδαστών των συνεταιριστικών μαθημάτων ήταν ότι αυτός ήταν πολύ μικρός σε σχέση με τις δυνατότητες της διοργάνωσής τους. Ο αριθμός αυτός ήταν μικρός και σε σχέση με τις δυνατότητες της συνεταιριστικής κίνησης, αλλά και σε σχέση με τον συνολικό αριθμό των συνεταιριστικών υπαλλήλων.³⁵

Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι τα συνεταιριστικά μαθήματα λειτουργούσαν από το 1950. Το έργο τους συντελούνταν σε διαδοχικές σειρές μαθημάτων διάρκειας 6-7 μηνών. Σε κάθε σειρά φοιτούσαν κατά μέσο όρο 15 σπουδαστές, ενώ η επιτροπή συνεταιριστικής εκπαίδευσης προσδοκούσε στο ότι ο μέσος όρος έπρεπε και μπορούσε να αυξηθεί στους 25.³⁶

Ο λόγος που έκανε αναγκαία αυτή την αύξηση ήταν η ραγδαία μεταπολεμική ανάπτυξη των εργασιών των συνεταιρισμών στους καθιερωμένους τομείς όπου

³⁴ «Η μια δυσκολία είναι ότι η παράταση της διάρκειας των σπουδών, που και τώρα θεωρείται μεγάλη, είναι ενδεχόμενο να εμποδίσει πολλούς συνεταιριστικούς υπαλλήλους να μετεκπαιδευτούν, γιατί οι οργανώσεις τους δεν μπορούν να στερηθούν για τόσο πολύ τις υπηρεσίες τους. Μεγαλύτερη ιδίως είναι η δυσκολία αυτή για τις τοπικές συνεταιρικές οργανώσεις που συχνά έχουν ένα και μόνο υπάλληλο. Και όμως για αυτές η μετεκπαίδευση των υπαλλήλων τους είναι πιο αναγκαία... Η δυσκολία αυτή νομίζουμε ότι στην πραγματικότητα δεν είναι τόσο σοβαρή όσο φαινομενικά παρουσιάζεται. Μπορεί εύκολα να υπερνικηθεί με βάση τη συνεργασία και την αλληλοβοήθεια μεταξύ των υπαλλήλων. Οι πολλοί μπορούν πάντα να αναπληρώσουν ένα που λείπει προσωπικά... Η άλλη δυσκολία, πιο σοβαρή ασφαλώς, είναι οικονομική και υπάρχει σε μεγάλο βαθμό και τώρα. Οι περισσότεροι από τους σπουδαστές που παρακολουθούν τα συνεταιριστικά μαθήματα δύσκολα ανταποκρίνονται στις ανάγκες τους με τα πενιχρά οικονομικά μέσα που διαθέτουν. Λίγοι παίρνουν ειδικό επίδομα σπουδών από τις οργανώσεις τους. Οι οικονομικές δυσκολίες θα γίνουν μεγαλύτερες με την παράταση των σπουδών και θα περιορίσουν τον αριθμό των σπουδαστών. Για να υπερνικηθεί η δυσκολία αυτή δεν φαίνεται προς το παρόν άλλο μέσο παρά να αποφασίσουν όλες οι οργανώσεις που στέλνουν του υπαλλήλους των να μετεκπαιδευτούν να τους δίνουν ειδικό επίδομα σπουδών, όπως κάνουν ήδη μερικές και τώρα. Η σχετική δαπάνη είναι σκόπιμη, για την πληρέστερη συνεταιριστική κατάρτιση των συνεταιριστικών υπαλλήλων των οργανώσεων».

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης... ο.π. σελ. 82

³⁵ «Πιστεύουμε και τονίζουμε ότι ο αριθμός αυτός είναι μικρός: Είναι μικρός σχετικά με τον αριθμό σπουδαστών που μπορεί να εκπαιδεύσει η υπηρεσία σε κάθε σειρά: Μπορεί άριστα να φτάσει τους 25, όπως αποδείχτηκε και από τα πράγματα κατά τη σειρά 1952-53, όπου ο αριθμός των σπουδαστών έφτασε τους 23. είναι όμως μικρός και για τις δυνατότητες που έχει η συνεταιριστική κίνηση. Μόνο οι ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών, που είναι πάνω από 100, αν έστελναν κάθε μια τους από έναν υπάλληλό τους κάθε πέντε χρόνια, θα είχε η κάθε σειρά συν/κών μαθημάτων μόνο από τις Ενώσεις 20 σπουδαστές, χωρίς να λογαριάσουμε τους υπαλλήλους, καθώς και τους σπουδαστές από τις κεντρικές Συνεταιριστικές Οργανώσεις... Ο αριθμός όμως είναι μικρός και συγκριτικά με τον αριθμό των συνεταιριστικών υπαλλήλων που είναι πάνω από 3.000»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Συνεταιριστικά Εκπαιδευτικά ζητήματα», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Νοέμβριος 1954, έτος 25°, σελ. 154

³⁶ Στο ίδιο, σελ. 154

εκδηλωνόταν η δράση τους προπολεμικά, καθώς και η πλατιά και έντονη ανάπτυξη τους σε εργασίες νέων κλάδων. Έτσι, πολλαπλασιαζόταν και η ανάγκη για νέα στελέχη, ώστε να εξασφαλίσουν τις επιδιώξεις τους, να στερεώσουν τη δράση τους, ακόμα και για να δώσουν μια ουσιαστική και καίρια απάντηση στους επικριτές και στους πολέμιους τους, οι οποίοι, όσο οι συνεταιρισμοί αναμιγνύονταν σε νέα έργα και διεύρυναν το πεδίο δράσης τους, κλιμάκωναν τις συστηματικές αντιδράσεις τους και την επιβολή εμποδίων. Και σε αυτό τον τομέα η δαπάνη για την συντήρηση των σπουδαστών που ήταν ταυτόχρονα και συνεταιριστικοί υπάλληλοι- κατά την ολιγόμηνη διάρκεια των μαθημάτων η εκπαίδευση γινόταν δωρεάν με δαπάνη της συνομοσπονδίας και των κεντρικών Συνεταιριστικών Οργανώσεων- βάρυνε τις οργανώσεις τους. όμως κρινόταν ότι το εκπαιδευτικό κόστος ήταν μηδαμινό μπροστά στα οφέλη που θα απολάμβαναν αυτές, αλλά και το συνεταιριστικό κίνημα γενικά από μια ποιοτικά ολοκληρωμένη εκπαίδευση των συνεταιριστικών υπαλλήλων. Έτσι, επιβαλλόταν να σκύψουν με ευαισθησία απάνω στο πρόβλημα και με την ενεργητική στάση τους να υποβοηθήσουν στη θεμελίωση της συνεταιριστικής εκπαίδευσης.³⁷

Σ' αυτό το σημείο ολοκληρώνεται η σκιαγράφηση της προσπάθειας οικοδόμησης αυτόνομης συνεταιριστικής εκπαίδευσης για ένα διάστημα 30 περίπου χρόνων (1927-1955). Μια προσπάθεια με βαθύ θεωρητικό και ιδεολογικό υπόβαθρο, σαφή πρόγραμμα και σχεδιασμό καθώς και πίστη για το ξεπέρασμα εμποδίων και προβλημάτων. Μια προσπάθεια όμως που κρίνεται εκ του ασφαλούς και εκ των υστέρων πολύ «φιλόδοξη» αν λάβουμε υπ' όψιν μας τη μελλοντική ενσωμάτωση της συνεταιριστικής επιχείρησης στις προσταγές της καπιταλιστικής κοινωνίας, καθώς και τον περιορισμό των στόχων του συνεργατισμού και της συνεταιριστικής οργάνωσης της οικονομίας.

³⁷ «Πρέπει λοιπόν όλες οι Ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών -μερικές το έχουν κάμει ήδη- που κάθε μια τους φέρνει την ευθύνη για τη συνεταιριστική κίνηση στην περιφέρειά της, καθώς και τα περιφερειακά όργανα της εποπτείας, που είναι συμπαραστάτες τους και οι σύμβουλοι τους, να αντιμετωπίσουν την υπόθεση με την προσοχή που της αξίζει και που επιβάλλει η ανάγκη για την ικανοποιητική ρύθμισή της... Εκείνο νομίζομε, που δεν επιτρέπεται είναι το να μην εξετάζουν το ζήτημα οι Οργανώσεις και να μην προκρίνουν κάθε μια τους μια συγκεκριμένη στάση»
Βλ. Θ. Τζωρτζάκης... ο.π. σελ. 154-155

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο: ΕΠΟΠΤΕΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ

Έχει ειπωθεί και σε προηγούμενο κεφάλαιο ότι η εποπτεία ήταν μαζί με τη συνεταιριστική εκπαίδευση ο κυριότερος από τους παράγοντες εξέλιξης και ανάπτυξης της συνεταιριστικής κίνησης. Και αυτό γιατί η εποπτεία ήταν στενά δεμένη με κάθε στάδιο ανάπτυξης της συνεταιριστικής κινήσεως, με κάθε άλλο παράγοντα που έπαιξε ρόλο στην ανάπτυξη αυτή. Επιπλέον, ο ρόλος της ήταν πολύπλευρος και μεταβλητός ανάλογα με τις φάσεις εξέλιξης της συνεταιριστικής κίνησης και της μορφής που έπαιρνε κάθε φορά. Η εποπτεία, με πιο απλά λόγια, είναι συνυφασμένη με την έννοια έλεγχος. Και μάλιστα έλεγχος που ορίζεται σε δύο επίπεδα:

Κατά πρώτον, στο πρακτικό κομμάτι της εποπτείας, δηλαδή της δουλειά που πρέπει να κάνει ένα εποπτικό συμβούλιο και κατά δεύτερον και πιο σημαντικό είναι αυτό που αφορά στις κατευθύνσεις, τον σχεδιασμό, το ρόλο της εποπτείας σε κάθε φάση ανάπτυξης της συνεταιριστικής κίνησης, τα μέσα, τους μηχανισμούς, τις αρμοδιότητες και τέλος στο ποιός κατέχει στα χέρια του τον έλεγχο.

Ως προς το πρώτο επίπεδο, σκοπός του επόπτη είναι κατά βάση η διενέργεια ελέγχου και η υπόδειξη στο αρμόδιο όργανο του συνεταιρισμού τυχόν παραβάσεων του καταστατικού και του νόμου, το οποίο έχει και την ευθύνη να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για τη διόρθωση των τυχόν παρατυπιών.³⁸

Σε ότι αφορά το δεύτερο το οποίο θα μας απασχολήσει σ' αυτό το κεφάλαιο, θα πρέπει να ακολουθηθεί μια άλλη διαδικασία. Η διαδικασία της ανάλυσης των φάσεων ανάπτυξης της συνεταιριστικής κίνησης, το ρόλο της εποπτείας σε αυτές τις φάσεις, τον διαφωτισμό των αντιθέσεων ανάμεσα σε ότι επιδίωκε από τη μια το κράτος και από την άλλη οι συνεταιριστές.

Σε ότι αφορά στην Ελληνική συνεταιριστική υπόθεση πρέπει να πούμε ότι απ' την αρχή η εποπτεία των συνεταιρισμών ήταν κρατική πρωτοβουλία και ευθύνη. Όμως πάγιο αίτημα των συνεταιριστών μαζί με την αυτοοργάνωση και την αυτοδιαχείριση ήταν και η αυτοεποπτεία, μέσα στο γενικότερο πλαίσιο αιτημάτων που εξέφραζαν την προσπάθεια απαγκίστρωσης της συνεταιριστικής κίνησης από τα κρατικά δεσμά για

³⁸ «Η επιθεώρησης του Συνεταιρισμού υπό του επόπτου σκοπόν έχει να εξετάση, εάν η διοίκησης και διαχείρησις του συνεταιρισμού είναι εν τάξει. Ο επόπτης οφείλει επίσης να υποδείξη δια της εκθέσεώς τούτην διόρθωσιν των υφιστάμενων αταξιών. Η διόρθωσις όμως των αταξιών δεν ανήκει εις τούτον αλλά εις τα όργανα διοικήσεως του συνεταιρισμού.

Επίσης τόσον το διοικητικόν συμβούλιον όσον και το εποπτικόν, εις τα οποία είναι εμπιστευμένη κατά το καταστατικόν η επαγρύπνησις επί της λειτουργίας του συνεταιρισμού ουδαμώς απαλλάσσονται των υποχρεώσεων προς επιθεώρησιν και έλεγχου, δια της υπό του επόπτου γινόμενης επιθεωρήσεως.

Τα μέλη του διοικητικού και εποπτικού συμβουλίου υποχρεούνται κατά του νόμου περί συνεταιρισμών να συμπράττουν εις την υπό του επόπτου γινομένης επιθεωρήσιν».

βλ. «ο Συνεταιριστής», «Η χρησιμοποίησις των εκθέσεων των επόπτων υπό των συν/σμών, εκ του περιοδικού: Landwirthschaftliches Genossenschafteltf αρ. 7», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιούνιος 1927, έτος Γ', σελ.177

μια αυτενεργή και ανεξάρτητη δράση.³⁹ Τα αίτια της έντονης κρατικής παρέμβασης στον τομέα της εποπτείας των συνεταιρισμών διαπιστώνονται στην αρχή ανάπτυξης της συνεταιριστικής κίνησης στην Ελλάδα. Ο καθοριστικός παράγοντας αυτής της εξέλιξης ήταν ότι στην Ελλάδα, αντίθετα από άλλες πρωτοπόρες χώρες, η προσπάθεια οικοδόμησης της συνεταιριστικής οικονομίας δεν ήταν το αυθόρμητο αποτέλεσμα ενός κινήματος των κατώτερων οικονομικά τάξεων για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης. Αν και οι απαιτήσεις και η ριζοσπαστικότητα διαπερνούσαν έντονα την Ελληνική κοινωνία, που συμπλήρωνε τους όρους για μια ανεξάρτητη συνεταιριστική ανάπτυξη, ωστόσο η Ελληνική συνεταιριστική υπόθεση υποβοηθήθηκε από εξωτερικούς παράγοντες που είχαν, όπως ήταν φυσικό, και τον πρώτο λόγο.⁴⁰

Πιο συγκεκριμένα, το κράτος με διάφορα μέτρα υποβοήθησε ή μάλλον προσπάθησε να ελέγξει, και να βάλει σε καλούπια την Ελληνική συνεταιριστική κίνηση αποφεύγοντας τους κλυδωνισμούς που θα μπορούσε να προκαλέσει η ανάπτυξη ενός οικονομικού συστήματος που έρχεται σε αντίθεση με το κυρίαρχο. Όμως, η φυσική εξέλιξη αυτής της κατάστασης σύμφωνα με τους συνεταιριστές θα έπρεπε να είναι η σταδιακή περιθωριοποίηση της κρατικής πρωτοβουλίας και η παραχώρηση στη συνεταιριστική κίνηση μιας πιο αυτενεργής και ανεξάρτητης δράσης σύμφωνα με τις θεμελιώδεις αρχές του συνεργατισμού και στον τομέα της εποπτείας.⁴¹

Ανοίγοντας μια παρένθεση, να πούμε ότι τα συνηθέστερα μέτρα που λήφθηκαν από το κράτος κατά τα πρώτα βήματα της συνεταιριστικής ανάπτυξης στην Ελλάδα, εκτός από ευνοϊκές νομοθετικές ρυθμίσεις, φορολογικές ελαφρύνσεις και πρωτοβουλίες στην συνεταιριστική εκπαίδευση και μόρφωση, ήταν για τον τομέα της εποπτείας που μας ενδιαφέρει, «η συστηματική από κρατικές υπηρεσίες ή εξουσιοδοτημένους από

³⁹ «Μια από τις θεμελιώδεις αρχές που στηρίζουν το συνεταιρισμό, μαζί με την αυτοβοήθεια, την αυτοδιοίκηση, την αυτευθύνη, είναι και η αρχή της αυτοεποπτείας. Η αρχή της αυτοεποπτείας απορρέει και αυτή από τη λαϊκή προέλευση και το δημοκρατικό χαρακτήρα του συνεταιρισμού και αποδειχνει την οργανική του αυτάρκεια. Η συνεταιριστική κίνηση εκτιμώντας τη σοβαρότητα της αρχής αυτή, που αποτελεί τον τέταρτο στόχο του συνεταιριστικού οικοδομήματος, προσπάθησε σε κάθε χώρα και σε κάθε εποχή να την εφαρμόσει πιστά και να την σεβαστεί απόλυτα» Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Γεωργική συνεταιριστική εποπτεία Α'», «ο Συνεταιριστής», έτος 18°, Αθήνα Ιούλιος- Αύγουστος 1947, σελ 89

⁴⁰ «Η μεγάλη όμως οικονομική και κοινωνική σημασία που έχει ο συνεργατισμός για τη ζωή και την προκοπή των φτωχών κυρίως τάξεων κάθε λαού, όπως αποδείχθηκε από τη μακρόχρονη εφαρμογή τους στις χώρες που αναπτύχθηκε πηγαία και αυθόρμητα σα λαϊκή κίνηση, οδήγησε πολλές άλλες χώρες να επισπεύσουν την ανάπτυξή του μέσα στο λαό τους με βοηθητικά εξωτερικά μέτρα... Όπως είναι φυσικό τα εξωτερικά αυτά ενισχυτικά μέτρα είναι εντονότερα στις χώρες όπου η κίνηση χρειάστηκε να προκληθεί από πάνω. Αντίθετα έχουν μικρότερη σημασία στις χώρες όπου η συν/κή κίνηση αναπτύχθηκε αυθόρμητα και δε χρειάστηκε εξωτερική ενίσχυση για να δημιουργηθεί. Στις τελευταίες αυτές χώρες το κράτος περιορίστηκε κατά κανόνα να αναγνωρίσει τη δημιουργημένη συνεταιριστική κατάσταση...» (βλ. στο ίδιο, σελ 89)

⁴¹ «Στον τόπο μας συνέτρεχαν βέβαια από παλιά όλοι οι οικονομικοί και κοινωνικοί όροι για μια πλατιά, πυκνή και εντατική συν/κή οργάνωση. Το γεγονός όμως είναι ότι την πρωτοβουλία για τη συστηματική ανάπτυξη των συν/σμών κυρίως στις αγροτικές περιοχές, την πήρε το κράτος κινημένο, ύστερα από την αναγεννητική επανάσταση του 1909, από την καθολική έφεση του λαού μας για μια οικονομική και κοινωνική αναδιοργάνωση... Αυτονόητο είναι ότι ανάμεσα στα εξωτερικά βοηθητικά μέτρα, που συστηματικά πρέπει να υποχωρούν μπροστά στην εφαρμογή των θεμελιωδών συν/κών αρχών, είναι και όσα αναφέρονται στην εξωτερική εποπτεία στην πλατύτερη της σημασία, που πρέπει να υποχωρούν και αυτά στην μεθοδικά προετοιμασμένη αυτοεποπτεία».

Βλ Θ. Τζωρτζάκης, «Γεωργική συνεταιριστική εποπτεία Α'», ο Συνεταιριστής», έτος 18°, Αθήνα, Ιούλιος- Αύγουστος 1947, σελ. 90

το κράτος οργανισμούς διαφώτιση, καθοδήγηση, τεχνική διαπαιδαγώγηση, εποπτεία και έλεγχος των συνεταιρισμών».⁴²

Αυτές οι κρατικές πρωτοβουλίες και ο έλεγχος που επισημαίνεται παραπάνω έπρεπε σύμφωνα με την θεμελιώδη αρχή του συνεταιρισμού, την αυτοεποπτεία, να παραμεριστούν. Σε αυτό πέρα από τις πιέσεις των συνεταιριστών για αυτοδιαχείριση και αυτοέλεγχο συνέβαλε και η ίδια η ανάπτυξη της συνεταιριστικής κίνησης που επέβαλλε νέους ρόλους για την εποπτεία και νέες πρωτοβουλίες και βήματα από την πλευρά του κράτους αλλά και από την πλευρά των συνεταιριστών. Πρωτοβουλίες και βήματα που είτε θα οδηγούσαν στην κατάσταση αυτοεποπτείας ή στην συνδιαχείριση ή στην συνέχιση του κρατικού ελέγχου.

Σε γενικές γραμμές, μπορούμε να χωρίσουμε την «εποποιία» της συνεταιριστικής εποπτείας σε τρεις φάσεις: την αρχική φάση κατά την οποία όπως προείπαμε η εποπτεία ήταν στην κατοχή και στην πρωτοβουλία του κράτους. Μια δεύτερη φάση που συνίσταται σε μια μεταβατική περίοδο κατά την οποία τίθονταν έντονα το ζήτημα της σταδιακής αυτοεποπτείας, η οποία όμως διήρκεσε ελάχιστα, μέχρι την ίδρυση της Α.Τ.Ε. η οποία ανέλαβε τότε το ρόλο της συνεταιριστικής εποπτείας και σηματοδότησε έτσι την περίοδο της τρίτης φάσης. Σε κάθε εποπτική συνεταιριστική φάση ίσχυαν βέβαια και άλλα δεδομένα, ποσοτικά και ποιοτικά, συνεταιριστικής ανάπτυξης που προκαλούσαν αλλά και διαπερνιόταν από τις αλλαγές στο σύστημα επόπτευσης των συνεταιρισμών, αλλά και το ρόλο που αποκτούσε κάθε φορά η συνεταιριστική εποπτεία.

Κατ' αρχήν σε ότι αφορά την πρώτη περίοδο της κρατικής εποπτείας, πέρα από τις ιδιόμορφες οικονομικό- κοινωνικό- πολιτικές συνθήκες που επέβαλαν την εξωτερική κρατική παρέμβαση και έλεγχο, σημαντικό μερίδιο σ' αυτό το γεγονός έχει και ο χαρακτήρας που έπρεπε να έχει η συνεταιριστική εποπτεία στα πρώτα εκείνα χρόνια της Ελληνικής συνεταιριστικής ανάπτυξης. Χαρακτηριστικό της εποπτείας στα χρόνια της εμβρυϊκής συνεταιριστικής ανάπτυξης ήταν ο προπαγανδιστικός ρόλος που είχε.⁴³

Βέβαια όπως προείπαμε η αλματώδης ανάπτυξη των συνεταιρισμών έφερε νέα δεδομένα στην συνεταιριστική επόπτευση και σηματοδότησε μια νέα φάση εποπτείας. Η δημιουργηθείσα ανάγκη αυξήσεως του εποπτικού προσωπικού για την ικανοποίηση των διαρκώς διευρυνόμενων δραστηριοτήτων και της πολυποικίλης δράσης των συνεταιρισμών καθώς και οι αυξημένες δαπάνες για την πλήρη κάλυψη

⁴² Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, ο.π... σελ. 89

⁴³ «Κατά την πρώτην δεκαετίαν από της εφαρμογής του νόμου περί συνεταιρισμών η αποστολή της εποπτείας όφειλε να είναι κυρίως, όπως και υπήρξε προπαγανδιστική. Καίτοι όλοι οι όροι υπήρχαν προς διάδοσιν των συνεταιρισμών, η δε υφισταμένη εις την ύπαιθρον κυρίως χώραν κατάστασις καθιστά τον θεσμόν των συνεταιρισμών απαραίτητον μέσον δια την οικονομικής βελτίωσιν της θέσεως των μικροπαραγωγών, αλλά και την πρόοδον της γεωργίας μας, η ιδιωτική πρωτοβουλία, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων ουδεμίαν διάθεσιν έδειχνε προς χρησιμοποίησιν του συνεταιρισμού. Εχρειάσθει να ληφθεί προηγουμένως νομοθετική μέριμνα περί τούτου, να παρασχεθούν ορισμένοι εύνοιοι εις τους ιδρυόμενους συνεταιρισμούς και τέλος να προπαγανδισθεί ο θεσμός ανά την χώραν... την εκτέλεσιν του έργου τούτου είχε αναθέσει το κράτος εις την εποπτικήν υπηρεσίαν»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Το νέον σχέδιον εποπτείας των γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ', Αθήνα Ιούνιος 1927, σελ. 161

των νέων και πολύπλευρων αναγκών έκαναν τον ήδη βραδυκίνητο κρατικό φορέα μη αποτελεσματικό.⁴⁴

Έτσι κατά κάποιον τρόπο μπορούμε να πούμε ότι κατέστη σαφής η ανάγκη χωρισμού της εποπτείας από το κράτος. Προς αυτή την άποψη έκλιναν και οι περισσότεροι από τους συνεταιριστές.⁴⁵ Αυτή η ταύτιση της πλειοψηφίας των συνεταιριστών στο αίτημα χωρισμού της εποπτείας από το κράτος ήταν όμως αρκετά επιφανειακή. Έκρυβε μέσα της, τις αντικρουόμενες τάσεις στο στρατόπεδο των συνεταιριστών. Αυτό το γεγονός φαίνεται καθαρά στα λόγια του Δ. Θ. Πάνου: «Αι γνώμαι όμως περί της μελλοντικής διαμορφώσεως της εποπτικής υπηρεσίας εδιχάσθησαν, των μεν αιτούντων την αυτοεποπτείαν, των δε υπαγωγήν της υπό την τότε αποκλειστικώς εξασκούσιν τον κλάδον της αγροτικής πίστεως Εθνικήν Τράπεζαν»⁴⁶.

Και οι δύο αυτές απόψεις έμπαιναν στη βάση της αρχής της αυτοεποπτείας. Όμως αν τις εξετάσουμε προσεκτικά φαίνεται η σαφής διαφορά τους. η πρώτη γνώμη, όπως διατυπώνεται στα λόγια του Δ. Θ. Πάνου, πραγματικά συνιστούσε τομή για τα συνεταιριστικά πράγματα, έδειχνε το δρόμο του αυτοελέγχου, της ανεξάρτητης δράσης ή καλύτερα της απαγκίστρωσης των συνεταιρισμών από τα «κρατικά δεσμά», χωρίς περιστροφές και με σαφήνεια. Αναδείκνυε τα καθήκοντα της νέας περιόδου για το συνεταιριστικό κίνημα. Πιο συγκεκριμένα επεδίωκε την άσκηση της εποπτείας από ειδικές οργανώσεις ιδρύομενες από το σύνολο των συνεταιρισμών στις οποίες το κράτος θα μεταβίβαζε τον έλεγχο εφόσον κρίνονταν ικανές.⁴⁷

Από την άλλη μεριά η δεύτερη γνώμη τασσόταν υπέρ της υπαγωγής της συνεταιριστικής εποπτείας στην Εθνική Τράπεζα (Αργότερα στην Αγροτική με την ίδρυσή της), σαν οργανισμοί με πλήρη συναίσθηση της κοινωνικής τους αποστολής και με μεγάλη βοήθεια στους συνεταιρισμούς μέσω των χορηγούμενων πιστώσεων.⁴⁸ Σε ότι αφορά τη δεύτερη αυτή άποψη αποτελεί στην ουσία της απομάκρυνση από τις θεμελιώδεις αρχές του συνεταιρισμού. Καθώς φαίνεται καθαρά ότι αποφεύγει να απαντήσει με σαφήνεια στο αίτημα για αυτοεποπτεία και αυτοέλεγχο.

Ουσιαστικά προτιμούσε την έμμεση κρατική εποπτεία από την άμεση, αφού η ανάληψη της συνεταιριστικής εποπτείας από την Εθνική (και αργότερα από την Αγροτική) δεν αποτελούσε σε καμία περίπτωση βήμα προς την αυτοεποπτεία και τον αυτοέλεγχο. Γιατί και η Εθνική Τράπεζα σαν οικονομικός οργανισμός κινείται στα στενά πλαίσια της κρατικής πολιτικής και ασκεί τον πιστωτικό της ρόλο και τις άλλες οικονομικές δραστηριότητες της ακριβώς σύμφωνα με αυτή την πολιτική.

⁴⁴ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, «Η εποπτεία των συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΓ', Αθήνα Ιανουάριος 1937, σελ. 11

⁴⁵ «Προς την γνώμην τούτην έκλιναν οι πλείστοι των συνεταιρισμών, αγόμενοι εκ της σκέψεως ότι με την συνεταιριστικήν ιδέαν είναι συνυφασμένη η αρχή της αυτοδιοικήσεως και της αυτεθύνης, ενώ η παρέμβασις του κράτους εις την ζωήν και λειτουργίαν του συνεταιρισμού σημαίνει ασφαλώς μείωσιν της αυτενεργείας και παρακώλυσιν της αναπτύξεως της συν/κής συνειδήσεως, του ενδιαφέροντος δηλαδή των μελών του συν/σμού δια την οργάνωσιν των, ην όμως δέον ως κόρην οφθαλμού να φυλάττουν. Η επέμβασις του κράτους, προλαμβάνει τυχόν σφάλματα, αλλά δεν είναι αποτελεσματική, διότι μόνον παροδικώς καταπολεμεί και δει τα συμπτώματα και ουχί τα βαθύτερα αίτια, ενώ συγχρόνως δημιουργεί την αδράνειαν των εποπτών και την ιδέαν της μετατοπίσεως των ευθυνών...» Βλ. Δ. Θ. Πάνος... ο.π. σελ. 12

⁴⁶ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, «Η εποπτεία των συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΓ', Αθήνα Ιανουάριος 1937, σελ. 12

⁴⁷ Στο ίδιο... σελ. 12

⁴⁸ Στο ίδιο... σελ. 12

Τελικά η πάλη των δύο παραπάνω αντιλήψεων -που εκφράζανε και διαφορετικές στρατηγικές και πρακτικές- οδήγησε στην ανάληψη της συνεταιριστικής εποπτείας από την Α.Τ.Ε. και σηματοδότησε έτσι την πιο μακρόχρονη περίοδο της συνεταιριστικής εποπτείας. «Στο έργο της αυτό χρέος είχε η Τράπεζα ν' ακολουθήσει τις κατευθύνσεις που είχε χαράξει το κράτος με τη δεκαπεντάχρονη πείρα του.»⁴⁹

Η ιδέα ν' ανατεθεί στην Α.Τ.Ε. η υπηρεσία συνεταιρισμών είχε πολλούς οπαδούς. Τα επιχειρήματα ήταν περίπου τα' ακόλουθα: Η σημαντική συμβολή των συνεταιρισμών στην ικανοποιητική επιτυχία του έργου της τράπεζας και επομένως το ζωτικό ενδιαφέρον για την ανάπτυξη τους, η ταυτότητα σκοπών ανάμεσα τους, που συγκλίνουν όλοι στην πρόοδο της γεωργίας και των Αγροτών. Η συμμετοχή αντιπροσώπων των συνεταιρισμών στη διοίκηση της Τράπεζας, που εξασφαλίζει συνεργασία μεταξύ τους κατά την άσκηση της συνεταιριστικής πολιτικής. Η σημασία που έχει η αγροτική πίστη με τον κατάλληλο χειρισμό της για την ανάπτυξη και την πρόοδο των συνεταιριστικών επιδιώξεων.

Είναι αλήθεια πως οι συνεταιριστικές οργανώσεις δείχθηκαν επιφυλακτικές στην ιδέα αυτή, χωρίς όμως να την πολεμήσουν. Πίστευαν πως με την ανάπτυξη δικών τους συνεταιριστικών ιδεολογικών οργάνων θα φτάνανε στην πολυπόθητη αυτοεποπτεία εξελικτικά, χωρίς διαταραχές.⁵⁰

Από την αρχή της ανάληψης της συνεταιριστικής εποπτείας από την Α.Τ.Ε. φάνηκε ότι οι επιφυλάξεις του συνόλου των συνεταιριστών ήταν βάσιμες και ο δρόμος προς την αυτοεποπτεία κακοτράχαλος. Το γεγονός ήταν ότι η Α.Τ.Ε. δεν ανταποκρίθηκε στο σχεδιασμό για την προσωρινότητα του ρόλου της και την εξελικτική διαδικασία προς της αυτοεποπτεία, αλλά μάλλον τα πράγματα πήραν αντίθετη τροπή.⁵¹

Πιο συγκεκριμένα: Η υπηρεσία συνεταιρισμών στην Τράπεζα οργανώθηκε αδίστακτα, χωρίς συζήτηση, συγκεντρωτικά και γραφειοκρατικά, αποκλειστικά μέσα στον ιεραρχικό κύκλο της. Στη διαχείρισή της δε συμμετείχε κανένας άλλος

⁴⁹ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Γεωργική συνεταιριστική εποπτεία Β'», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1947, σελ 109

⁵⁰ « Οπωσδήποτε δείχθηκαν πάντα και είναι ακόμη και τώρα στη μεγάλη τους πλειοψηφία επιφυλακτικές στο ζήτημα της αρχής, αν δηλ. είναι σκόπιμη η σύμπτωση στο ίδιο πρόσωπο της διπλής λειτουργίας, της πιστωτικής και της συνεταιριστικής, όταν μάλιστα με τον καιρό παρατηρείται εντονότερη πολιτική επέμβαση στην Τράπεζα και χαλαρώνεται παράλληλα η ουσιαστική επίδραση των συν/σμών. Οι θεωρητικές αυτές επιφυλάξεις έμειναν πάντα στο βάθος σαν ένας φωτεινός καθοδηγητικός φάρος για τις κατευθύνσεις που όφειλε ν' ακολουθήσει η Τράπεζα στην άσκηση του συν/κού της έργου».

Βλ. Δ. Θ. Τζωρτζάκης... ο.π. σελ. 109

⁵¹ «Μ' όλο που είχαν αναπτυχθεί πλατιά οι όροι με τους οποίους θα όφειλε να εκτελέσει το έργο της αυτό, μ' όλο που ανοιγόταν μπρος της χαραγμένος από τα νομοθετήματα που αναφέραμε ο δρόμος που θα έπρεπε να ακολουθήσει προς τη συνεργατική άσκηση της εποπτείας και γενικότερα της συνεταιριστικής υπηρεσίας, μ' όλο που και η δική της χρησιμοποίηση στο έργο αυτό αναγνωριζόταν ότι ήταν ένας προσωρινός σταθμός με τελικό τέρμα την αυτοεποπτεία τα παράβλεψε όλα αυτά και εφάρμοσε μέτρα οπισθοδρομικά. Από συναίσθηση μάλιστα της οπισθοδρομικότητας και της αντινομίας που είχαν τα μέτρα αυτά με τις χαραγμένες κατευθύνσεις, η Τράπεζα τα χαρακτήρισε σαν προσωρινά. Όμως με κόπο πολύ και σε μακρύ σχετικά διάστημα κατορθώθηκε να αναθεωρηθούν σε πολύ περιορισμένη έκταση «τα προσωρινά» αυτά μέτρα, χωρίς ακόμη και σήμερα να είναι ικανοποιητική η κατάσταση, ύστερα μάλιστα από την κολοσσιαία ανάπτυξη που στο μεταξύ σημείωσαν οι γεωργικές συνεταιριστικές οργανώσεις»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Γεωργική Συνεταιριστική Εποπτεία Β'», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα, Σεπτέμβριος 1947, σελ. 110

παράγοντας έστω και συμβουλευτικά. Οι συνεταιρισμοί αποκλείστηκαν ολότελα από κάθε τέτοια ειδική συνεργασία. Ακόμη η οργάνωση που ακολουθήθηκε αποξένωσε τους επόπτες γεωργικών συνεταιρισμών από τους φυσικούς προϊσταμένους διευθυντών των υποκαταστημάτων, ενώ οι επιθεωρητές χρησιμοποιήθηκαν σαν απλοί τεχνικοί σύμβουλοι και όχι σαν όργανα με σκοπό να διαχειρίζονται στην περιφέρεια τους υπεύθυνα την επίσημη συνεταιριστική υπηρεσία.⁵²

Η ίδια πολιτική από πλευράς Α.Τ.Ε. ακολουθήθηκε και αργότερα μετά το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου. Οι κεντρικές κατευθύνσεις και επιλογές παρέμειναν ίδιες, με πενιχρές μεταβολές και χωρίς ενθαρρυντικές ενδείξεις για το μέλλον.

⁵² Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, ο.π.... σελ. 110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο :

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ

Ξεκινώντας την παρουσία αυτού του κεφαλαίου είναι ανάγκη να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο και οι σκοποί του. Οι λόγοι της παραπάνω ανάγκης είναι ότι η συνεταιριστική νομοθεσία ως αντικείμενο μελέτης και μάλιστα ιστορικής μελέτης, χρήζει πολλαπλών γωνιών ανάλυσης και τοποθετήσεων.

Σκοπός μας λοιπόν είναι να σκιαγραφηθεί όσο αντικειμενικά και ολοκληρωμένα μπορεί να γίνει –σύμφωνα πάντα με τις πηγές μας- η ιστορική πορεία της συνεταιριστικής νομοθεσίας. Να συνδεθούν οι τάσεις της με τη γενικότερη πολιτική του κράτους απέναντι στους συνεταιρισμούς, να δοθεί ένα στίγμα προβληματισμού στον αναγνώστη γύρω από τους αντιθετικούς και συγκρουσιακούς στόχους και σκοπούς της συνεταιριστικής κίνησης από τη μια και του κράτους από την άλλη. Η συγκεκριμένη ανάλυση τελικά στέκεται πολύ περισσότερο στην πολιτική τοποθέτηση και πολύ λιγότερο στο “γράμμα του νόμου”.

Ο πρώτος νόμος για τους συνεταιρισμούς ψηφίστηκε στα τέλη του 1914 και τέθηκε σε ισχύ ένα χρόνο μετά. Είναι ο γνωστός ν. 602 που αποτέλεσε και τη βάση της συνεταιριστικής νομοθεσίας. Λόγω των ιδιαίτερων οικονομικο-πολιτικών συνθηκών που επικρατούσαν στην Ελλάδα, αλλά και εξαιτίας του γεγονότος ότι η εν Ελλάδι συνεταιριστική κίνηση υποβοηθήθηκε στα πρώτα της βήματα από το κράτος – ακολουθώντας τα αντίστοιχα αυθόρμητα Ευρωπαϊκά παραδείγματα- ο ν. 602 συντάχθηκε με βάση τις ήδη υπάρχουσες νομοθεσίες κύρια της Γερμανικής και κατά δεύτερο λόγο της Αυστριακής⁵³

Παρ’ όλες τις ατέλειες και τις γενικού χαρακτήρα αναφορές του ο ν. 602 μπορεί να θεωρηθεί κατάκτημα της νεοσυσταθείσας συνεταιριστικής κίνησης. Ο νομοθέτης πέτυχε να εκφράσει επαρκώς το πνεύμα οικονομικού φιλελευθερισμού της εποχής, έμεινε πιστός στις βασικές συνεταιριστικές αρχές επιτρέποντας την ανάπτυξη των συνεταιρισμών σ’ ένα ευνοϊκό πεδίο δράσης χωρίς σημαντική ανάμειξη του κράτους. Γι αυτό και ο ν. 602 έτυχε της καθολικής υποστήριξης και συμφωνίας από τους συνεταιριστές.⁵⁴ Επίσης ο ν. 602 εκφράζει σε μεγάλο βαθμό την κατεύθυνση της

⁵³ «Κατά την σύνταξιν του ν. 602, ως αναφέρεται εις την εισηγητικής έκθεσιν αυτού, ελήφθησαν υπόψη πολλαί αλλοδαπαί νομοθεσίαι, ιδία ο γερμανικός νόμος του 1867... Ελήφθη επίσης υπόψη ο αυστριακός νόμος του 1873 και η κατά το 1898 γενομένη τροποποίησίς του... Εστασμίθησαν όμως, κατά την εισηγητικήν έκθεσιν και οι εγχώριαι συνθήκαι προς τας οποίας προσηρμόσθησαν αι διατάξεις του νομοσχεδίου...»

Βλ. Κ. Περτουντζή, «Η εξέλιξις και οι τάσεις της Συνεταιριστικής νομοθεσίας», «ο Συνεταιριστής», έτος 31^ο, Αθήνα Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1960, σελ. 155

⁵⁴ «Ο ανασκοπών του νόμου τούτου δεν δύναται παρά των νομοτεχνικάς του ατελείας, να μη ομολογήση την θεωρητικήν πληρότητα των βασικών αυτού γραμμών. Αν και στερούμενος σχεδόν παντελώς πείρας και δεδομένων της πρακτικής παρατηρήσεων, με κίνησιν ασήμαντον ακόμη και χωρίς σαφή χαρακτηριστικά, ο Έλλην νομοθέτης δεν εδίστασε να αποτυπώσει εις το έργον του θρησκευτικήν προσήλωσιν προς τας θεμελιώδεις αρχάς της συνεταιριστικής ιδέας. Εκ παραλλήλου όμως δεν παρέλειψε να προσέξει και τας πρακτικάς ανάγκας της κινήσεως, συνδυάσας κατά το μάλλον και ήττον επιτυχώς την θεραπείαν της θεωρίας με τας ανάγκας της καθημερινής ζωής. Απέφυγεν όσον η δυνατό τα τεχνητά μέτρα δεσμεύσεως και καταπίεσεως, αναγνωρίσας την ανάγκην της «ειδικής εκπαιδεύσεως και προσλήψεως υπό του υπουργείου περιοδευόντων υπαλλήλων ...»

κρατικής πολιτικής για τους συνεταιρισμούς, (στα πρώτα χρόνια της προσπάθειας εδραίωσης της συνεταιριστικής οικονομίας) που είχε σαν κύριο χαρακτηριστικό της τον υποβοηθητικό ρόλο.

Οι παραπάνω τάσεις αλλά και οι αιτίες που συγκροτούν τα χαρακτηριστικά του πρώτου νόμου περί συνεταιρισμών έχουν και μια υλική (οικονομική) βάση που δεν είναι δυνατό να αγνοηθεί. Η κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού, των συνθηκών παραγωγής και καλλιέργειας την εποχή εκείνη, επέβαλλε τη λήψη μέτρων προς ανακούφιση του αγρότη. Η δημιουργία συνεταιρισμών θεωρήθηκε ότι θα μπορούσε να αποτελέσει μέσο για τη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης των αγροτών. Κάτι που έκφραζε και την αντίληψη του υπουργείου εθνικής οικονομίας, που προσπάθησε να προωθήσει τη σύσταση συνεταιρισμών χωρίς ειδική νομοθεσία βασιζόμενο στις διατάξεις του εμπορικού και αστικού δικαίου.⁵⁵ Μ' αυτόν τον τρόπο όμως δεν μπορούσε να σημειωθεί καμία συμβολή προς την προσπάθεια δημιουργίας συνεταιρισμών, κάτι όμως που ξεπεράστηκε με την ψήφιση του ν. 602 που έδωσε τεράστια ώθηση στην δημιουργία και την ομαλή λειτουργία των συνεταιρισμών.⁵⁶

Βέβαια ο ν. 602 δεν θα μπορούσε να μην ακολουθήσει τη φυσική διαδικασία εξέλιξης και προσαρμογής των νομοθεσιών στο ισχύον πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό καθεστώς. Κάτι που όμως ήταν αδύνατο να αποφύγει και η ίδια συνεταιριστική κίνηση.⁵⁷ Δηλαδή η εξέλιξη της συνεταιριστικής νομοθεσίας από τον πρώτο νόμο (602) για τους συνεταιρισμούς και ύστερα εκφράζει έντονα τις κατευθύνσεις της κρατικής πολιτικής και είναι εναρμονισμένη στα ισχύοντα οικονομικά πρότυπα. Απ' την άλλη η συνεταιριστική κίνηση λόγω των θεμελιωδών αρχών που τη διέπουν και που έρχονται σε αντίθεση με τα ισχύοντα οικονομικά πρότυπα είναι αδύνατο να εναρμονιστεί στις εκάστοτε πολιτικο-οικονομικές συνθήκες, χωρίς να έρθει σε σύγκρουση με την κρατική πολιτική αλλά και χωρίς να διαστρεβλωθεί ή να αλλάξει το νόημα και το περιεχόμενό της.

Γενικά μπορούμε να πούμε ότι οι αλλαγές που επιβλήθηκαν στον πρώτο νόμο για τους συνεταιρισμούς (σε διάστημα 45 ετών από την εφαρμογή του είχαν εκδοθεί 50 νόμοι και ρυθμίσεις που τον συμπλήρωναν ή ρύθμιζαν επιμέρους θέματα, όταν στη Γερμανία σε διάστημα 47 ετών είχαν γίνει μόνο 2 μεταβολές και στην Αυστρία σε διάστημα 40 ετών μόνο μία⁵⁸) στηρίζονται σε αντικειμενικούς λόγους. Ταυτόχρονα όμως εμπεριέχουν έντονα στοιχείο υποκειμενισμού που καθόρισαν τελικά την παραπέρα εξέλιξη της συνεταιριστικής νομοθεσίας.

Οι αντικειμενικές αιτίες προσδιορίζονται σε 3 κύρια σημεία :

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ', Αθήνα Ιανουάριος 1935, σελ 35

⁵⁵ στο ίδιο, σελ.35

⁵⁶ «Η ψήφιση του νόμου 602 και η οργάνωση υπηρεσίας ειδικής δια τους γεωργικούς συν/σμούς έγινε αφορμή μιας ταχύτατης αριθμητικής αύξησεως των συν/σμών, ίσως υπέρ το δέον ταχείας, οία ίσως δεν υπήρξε δια ίσον χρονικόν διάστημα εις ουδεμίαν άλλη χώραν. Έγινεν επίσης αφορμή μιας επί ενιαίων κατευθύνσεων εξελίξεως των συν/σμών.»

Βλ. στο ίδιο, σελ. 35

⁵⁷ «Το δίκαιον εκάστοτε έχει σαφή την επίδρασιν του εις εκάστην χώραν ισχύοντος πολιτικού, κοινωνικού και οικονομικού καθεστώτος. Όπως όλοι οι κλάδοι του δικαίου, ούτω και η συνεταιριστική νομοθεσία υφίσταται την επίδρασιν των μεταβολών αυτών»

Βλ. Κ. Πετρουντζή, «Η εξέλιξις και αι τάσεις της συνεταιριστικής νομοθεσίας», «ο Συνεταιριστής», έτος 31°, Αθήνα Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1960, σελ 156

⁵⁸ στο ίδιο, σελ 156

Κατ' αρχήν η ίδια η φύση του ν. 602 που ήταν γενική και με ευρύ περιεχόμενο έκανε αναγκαία τη συμπλήρωσή του και την εξειδίκευσή του.⁵⁹ Κατά δεύτερο λόγο οι ραγδαίες μεταβαλλόμενες πολιτικό-οικονομικές συνθήκες που έκαναν αναγκαία την εφαρμογή της συνεταιριστικής νομοθεσίας και κατά τρίτο λόγο η ίδια εξέλιξη της συνεταιριστικής κίνησης που παρουσίαζε συνεχώς διευρυνόμενα φάσματα δραστηριοτήτων και χαρακτηριζόταν από συνεχή ποιοτικά και ποσοτικά άλματα. Σε ό,τι αφορά τα στοιχεία υποκειμενισμού που εμφανίζονται έντονα στη διαδικασία εξέλιξης της συνεταιριστικής νομοθεσίας έχουν να κάνουν με τις τάσεις και κατευθύνσεις της κρατικής νομοθετικής πολιτικής και την δυνατότητα και διάθεση του συνεταιριστικού κινήματος να συγκρουστεί με αυτή την πολιτική αποφασιστικά και να επιβάλει μια άλλη γραμμή πλεύσης. Σκοπός μας είναι να αναδειχθεί η υποκειμενική εξέλιξη της συνεταιριστικής νομοθεσίας, κυρίως μέσα από την κριτική που της ασκούσαν οι συνεταιριστές αλλά και τις προτάσεις που αντιπρότειναν, χωρίς να μπούμε σε ανάλυση και ιστορική σύγκριση διαφόρων διαταγμάτων και νόμων.

Σταθμός και στροφή της κρατικής νομοθετικής πολιτικής για τους συνεταιρισμούς είναι το έτος 1930. Ενώ πριν έχουμε μια ευμενή νομοθετική πολιτική, με ευνοϊκό περιεχόμενο και σεβασμό στις θεμελιώδεις αρχές του συνεργατισμού, από το 1930 η κατάσταση αλλάζει ριζικά με το κράτος να παρεμβαίνει νομοθετικά και να προσπαθεί να χαλιναγωγήσει και να ελέγξει τη συνεταιριστική κίνηση, με κύρια αιχμή τον περιβόητο ν. 5289.⁶⁰

Τα πρώτα σημάδια μιας επικείμενης παρεμβατικής και παρεμποδιστικής νομοθετικής πολιτικής, απ' την πλευρά του κράτους και ενάντια στην συνεταιριστική κίνηση, φάνηκαν με την ψήφιση του ν.δ. 12.12.1925 που ήρθε σαν συμπλήρωση του ν. 602. Αν και δεν έθιγε της βασικές αρχές του ν. 602 ο αυστηρός του χαρακτήρας προϊδέαζε για την επικείμενη μετάλλαξη της κρατικής νομοθετικής πολιτικής.⁶¹ Παρ' όλα αυτά τα δείγματα της επερχόμενης αρνητικής αλλαγής της συνεταιριστικής νομοθεσίας οι συνεταιριστές δεν φαντάζονταν τι θα επακολουθούσε. Αυτό το γεγονός γίνεται «επίσημη» παραδοχή στα δημοσιεύματα του «Συνεταιριστή» εκείνης της εποχής ενώ ταυτόχρονα ενισχύεται από την ευθεία αντιπαράθεση απέναντι στη νομοθετική πολιτική του κράτους.⁶² Μια αντιπαράθεση που περιέχει μια πολύ σκληρή κριτική

⁵⁹ «Θεσμός κοινοφανής και με περιεχόμενον τόσον ευρύ, ήτο φυσικό να παρουσιάσει κατά την εφαρμογήν του ατελείας και ελλείψεις»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ', Αθήνα Ιανουάριος 1935, σελ. 35

⁶⁰ «Αλλ' από του 1930 η συνεταιριστική πολιτική του κράτους μετεβλήθη ριζικώς. Την προτέραν φιλελευθέραν και ευμενή κρατικήν αντίληψιν διαδέχθει ένα πνεύμα απροκαλύπτου δυσμενείας. Εξ' αφορμής ή μάλλον υπό το πρόσχημα παρατηρηθεισών αταξιών, υπερβασιών και ανωμαλιών τινών, ευεξηγήτων, άλλωστε, δι' οργανισμούς νεοπαγείς, χωρίς μακράν παράδοσιν, και απαρτιζομένους από αμόρφωτους πληθυσμούς, 'αι οποία συγκριτικώς ήταν πολύ μικροτέρας σημασίας των παρατηρουμένων εις άλλους οργανισμούς, εψηφίσθη σειρά ανελευθέρων μέτρων, την κατακλείδα των οποίων αποτέλεσε ο περιβόητος ν. 5289».

Στο ίδιο, σελ. 35

⁶¹ «...Τούτας ήλθε να θεραπεύση το ν.δ. της 12/12/1925 το οποίον, χωρίς να θίξει τας βασικάς γραμμάς του αρχικού νόμου, προσέθεσεν ή ετεροποίησε διατάξεις προς ευρυθμοτέραν λειτουργίαν των οργανώσεων ή προς συμπλήρωσιν κενών ή αποσαφήνισιν στασιαζομένων ζητημάτων. Γενικώς αι διατάξεις τούται υπήρξαν κατά το πλείστον επιτυχείς, τινάς όμως εξ αυτών χαρακτήριζε υπέρμετρος αυστηρότης η στενόκαρδον πνεύμα»

Βλ. στο ίδιο, σελ. 35

⁶² - ⁶³ «Την εποχήν όμως εκείνην ουδείς υποπτευότο ότι τας νομοθετικάς αυτάς υπερβασίας θα ηκολούθησει, συντόμως μάλιστα, αληθής νομοθετική λαίλαψ (ν. 1154 του 1938), η οποία θα ανέτρεπε ριζικώς την υπάρχουσαν νομοθετική τάξιν, θα κατέλυε πάσαν αρχήν ανεξαρτησίας και

και που περιγράφεται με τον πιο γλαφυρό τρόπο –με εκφράσεις όπως: «αληθινή νομοθετική λαίλαπα»⁶³, «εγκαθίδρυση αληθινής τυραννίας»⁶⁴- κάθε φορά που οι συνεταιριστές παίρνουν θέση για τα τεκταινόμενα στη συνεταιριστική νομοθεσία.

Βλέπουμε λοιπόν ότι η φυσική εξέλιξη της συνεταιριστικής νομοθεσίας αν και είναι λογική, σύμφωνα πάντα με τις τότε πολιτικο-οικονομικές συνθήκες, δεν είναι κατά βάση και αντικειμενική, τουλάχιστον σύμφωνα με τους συνεταιριστές της εποχής εκείνης. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η από μια περίοδο και μετά, μεταστροφή της νομοθετικής πολιτικής του κράτους. Και μάλιστα μιας μεταστροφής που επιβλήθηκε μ' έναν τρόπο βίαιο, εν αγνοία και χωρίς τη συμμετοχή της συνεταιριστικής κοινότητας⁶⁵ έτσι ώστε κάθε φορά που ανέκυπτε θέμα μιας επερχόμενης νομοθετικής αλλαγής να αντιμετωπίζεται από τους συνεταιριστές με φόβο και δικαιολογημένη προκατάληψη⁶⁶. Το κράτος εγκαταλείποντας την πρωτέραν φιλελεύθερη πολιτική του και τον υποβοηθητικό του ρόλο, με ένα καταγιγισμό νομοθετικών αλλαγών εμφανίζει το άμεσα παρεμβατικό του πρόσωπο και ασκεί μια πολιτική χειραγώγησης και χειρισμού της συνεταιριστικής κίνησης. Καταστρατήγηση των θεμελιωδών αρχών του συνεργατισμού (αυτενέργεια, αυτοδιοίκηση, αυτοδιάθεση), σωρεία περιορισμών, ρύθμιση κάθε λεπτομέρειας στη ζωή των συνεταιρισμών και μια μεγάλη γκάμα ποινικών κυρώσεων είναι τα κύρια συστατικά της νέας νομοθεσίας. Όλη αυτή η κατάσταση δημιουργούσε μια αντίστροφη πορεία στην προσπάθεια οικοδόμησης της συνεταιριστικής οικονομίας. Πρόσθετο δυσβάσταχτο βάρος στις πλάτες της συνεταιριστικής κίνησης και προδιέγραφε μια πορεία ενσωμάτωσης και αλλοίωσης της ουσίας και του χαρακτήρα της.

Η καταφανής προσπάθεια από την πλευρά του κράτους να προκαταλάβει μια αντίστροφη πορεία της συνεταιριστικής κίνησης με κύρια αιχμή τη νομοθεσία, αν και

αυτοδιοικήσεως των γεωργικών συνεταιρισμών και θα καθιστά την κίνηση δουλκήν οργάνων ξένων επιδιώξεων και εξυπηρετήσεως προσωπικών φιλοδοξιών. Ούτω τα τραύματα που είχαν επενεχθεί από τα προηγούμενα νομοθετήματα εφαινότο πλέον απλώς τραχεία θωπεία έναντι της νομοθετικής αυτής λαίλαπος.

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος 25°, Αθήνα Οκτώβριος 1954, σελ. 131

⁶⁴ «Δι αυτών εγκαθιδρύθει αληθής τυραννία επί των συνεταιρικών οργανώσεων. Νέοι περιορισμοί, νέοι εξουθενώσεις επεβλήθησαν και εντέθει σωρεία νέων ποινικών κυρώσεων εδημιουργήθη. Η θέσις παντός διοικούντος σήμερον είναι εις άκρον δυσχερής. Η δαμόκλειος σπάθη των απειράριθμων ποινικών κυρώσεων και δια τα παραμικροτέρας απροσεξίας επικρέμεται διηνεκώς επ' αυτού»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ', Αθήνα Ιανουάριος 1935, σελ. 35

⁶⁵ «...Αλλά και τον νόμον τούτου ηκολούθησαν άλλα νομοθετήματα, ως ο νόμος 1859, ο οποίος, ερήμην και πάλιν της συνεταιριστικής οργανώσεως, ήλθε να ρυθμίσει ένα από τα ζωτικότερα και λεπτότερα θέματα της συνεταιριστικής κινήσεως...»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος 25°, Αθήνα Οκτώβριος 1954, σελ. 131

⁶⁶ «Στο μεταξύ όμως κατά τις αρχές του έτους 1959, και πριν συζητηθεί το θέμα έστω και καταρχήν από τους αρμόδιους παράγοντες από κοινού, ήρθε στη δημοσιότητα η είδηση ότι το υπουργείο της Γεωργίας καταρτίζει νομοσχέδιο που ρυθμίζει την αγροτική συνεταιριστική νομοθεσία σύμφωνα με τις σημερινές ανάγκες και απαιτήσεις του αγροτικού κόσμου και σύμφωνα με τις επιδιώξεις της κρατική αγροτικής πολιτικής...Και ακριβώς αυτοί οι σκοποί και το ακριβές νόημά τους, προκαλούν σοβαρές ανησυχίες, μήπως πάλι βρισκόμαστε μπροστά σε νέα κρατική επέμβαση στη συνεταιριστική κίνηση με ρυθμιστικό χαρακτήρα σε τομείς και σε έργα που ανήκουν στην ελεύθερη πρωτοβουλία και τη γόνιμη δραστηριότητα του λαού, συνεταιριστικά οργανωμένου»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Η συνεταιριστική νομοθεσία», «ο Συνεταιριστής», έτος 30°, Αθήνα Ιούνιος 1959, σελ. 73

αργά έγινε αντιληπτή από τους συνεταιριστές, που τώρα έβλεπαν καθαρά προς τα πού πάνε τα πράγματα. Το σχέδιο του κράτους για αφαίρεση από τον συνεργατισμό της ουσίας του και προσαρμογή της συνεταιριστικής κίνησης στα «νόμιμα» οικονομικο-πολιτικά όρια και στις προσαγές της καπιταλιστικής κοινωνίας ήταν προφανής.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο: ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΣΧΕΣΕΩΝ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΥ – ΚΡΑΤΟΥΣ

Η μέχρι τώρα παρουσίαση των διάφορων συνεταιριστικών ζητημάτων στηρίχτηκε σε ένα βασικό σχήμα θεώρησης της πορείας της συνεταιριστικής κίνησης: την εξέταση των συμπεριφορών ή μάλλον καλύτερα των πολιτικών των δύο καταλυτικών στοιχείων αυτής της πορείας, των συνεταιρισμών και του κράτους. Το ερώτημα που ανακύπτει είναι αν μπορούμε να περάσουμε από την ειδική εξέταση αυτής της σχέσης –που αφορά τα συγκεκριμένα ζητήματα που εξετάσαμε- σε ένα γενικό συμπέρασμα, μία συνολική αποτίμηση της στην ιστορική περίοδο που αναφερόμαστε. Με λίγα λόγια να περάσουμε από το μερικό στο όλο.

Κατ' αρχήν θα πρέπει να διατυπωθούν τρεις παρατηρήσεις που παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην αποτίμηση της σχέσης Συνεταιρισμός-Κράτος και διαπνέουν όλη την συλλογιστική αυτής της προσπάθειας:

- 1) Οι ίδιες οι έννοιες του Συνεταιρισμού και του Κράτους καθώς και οι σκοποί τους είναι διαρκώς μεταβαλλόμενες μέσα στα πλαίσια της κοινωνικής «εξέλιξης ή ανέλιξης» την ιστορική περίοδο που εξετάζουμε. Άρα μεταβαλλόμενη είναι και η σχέση τους.
- 2) Η συνεταιριστική κίνηση σε διεθνές αλλά και σε Ελλαδικό επίπεδο χαρακτηρίζεται σαν μία αυθόρμητη κίνηση των φτωχότερων λαϊκών στρωμάτων και λιγότερο σαν μία πολιτικά συνειδητοποιημένη κίνηση. Επιπλέον είναι ιδεολογικά ουδετεροποιημένη παίρνοντας αποστάσεις από το σοσιαλιστικό στρατόπεδο διεκδικώντας περισσότερο ισότιμη μεταχείριση αλλά και στήριξη από το Κράτος.
- 3) Η πολιτική και οικονομική εξουσία της Ελληνικής κοινωνίας είναι έντονα εξαρτημένη από τις αντίστοιχες εξουσίες των αναπτυγμένων χωρών του δυτικού κόσμου, γεγονός που κάνει αναπόφευκτη την υιοθέτηση, εκ του εξωτερικού, συγκεκριμένων οικονομικών προτύπων και πολιτικών διαχείρισης.

Η συνεταιριστική κίνηση έκανε την εμφάνιση της και προσπάθησε να αναπτυχθεί σε μία περίοδο που μεγάλα κομμάτια του Ελληνικού πληθυσμού (κυρίως αγρότες) αντιμετώπιζαν έντονα το πρόβλημα της φτώχειας. Ταυτόχρονα σε μία περίοδο που το όχημα του φιλελευθερισμού, της καπιταλιστικής ανάπτυξης και των Α.Ε. είχε εδραιώσει την παρουσία του στις αναπτυγμένες Ευρωπαϊκές οικονομίες. Το Ελληνικό κράτος θέλοντας να χειριστεί αυτή την εκρηκτική κατάσταση που είχε να αντιμετωπίσει, υποβοήθησε και σε μία πρώτη φάση στήριξε ουσιαστικά την προσπάθεια εδραίωσης της συνεταιριστικής κίνησης, σαν μέσο εξομάλυνσης και εκτόνωσης, ακολουθώντας πιστά τα Ευρωπαϊκά παραδείγματα. Θέσπισε νομικούς κανόνες για τη λειτουργία των συνεταιρισμών χρησιμοποίησε τους μηχανισμούς μόρφωσης και προπαγάνδας. Στον οικονομικό τομέα ενίσχυσε σημαντικά τους

συνεταιρισμούς με την μορφή «δώρων» ή οικονομικής ενίσχυσης, αλλά και με την εξασφάλιση κεφαλαίων τα οποία ετίθεντο στη διάθεση των συνεταιρισμών με χαμηλούς τόκους, μέσω της Α.Τ.Ε.. Επίσης, παρείχε έμμεση οικονομική βοήθεια στους συνεταιρισμούς απαλλάσσοντάς τους από φόρους τέλη και δασμούς.⁶⁷

Επιπλέον, το κράτος προώθησε την συνεργασία με τους συνεταιρισμούς και την ανάθεση σ' αυτούς ορισμένες εργασίες. «Η συνεργασία αυτή με το κράτος γινόταν κατά διάφορους τρόπους, άρχιζε με μία απλή εντολή για την διεκπεραίωση μιας ορισμένης εργασίας που δεν μπορούσε το ίδιο το κράτος να την κάνει και έφθανε στην ίδρυση μίας μικτής, κοινής επιχείρησης ή υπηρεσίας, όπου το κράτος και οι συνεταιρισμοί συμμετείχαν ισότιμα.⁶⁸»

Έτσι, το κράτος ακολουθώντας αυτή την πολιτική αρωγής στη συνεταιριστική προσπάθεια πέτυχε δυο βασικά πράγματα. Από τη μια, εκτόνωσε μια εκρηκτική κατάσταση που συσσωρεύονταν στην Ελληνική ύπαιθρο, ενώ από την άλλη άσκησε ουσιαστική παρέμβαση στη συνεταιριστική υπόθεση και πέτυχε να την εξαρτήσει από την πολιτική του, αποφεύγοντας μελλοντικούς κλυδωνισμούς. Οι συνεταιριστές, κρατώντας μια ιδεολογικά ουδέτερη στάση ως προς τους σκοπούς και το νόημα του κράτους, συναίνεσαν σε αυτήν την πολιτική χωρίς, βέβαια, να πάψουν να ασκούν κριτική σε ορισμένα σημεία της αλλά και να τονίζουν τη διαφορετικότητα και αντίθεση της συνεταιριστικής οργάνωσης ως προς τα κυρίαρχα οικονομικά μοντέλα. Πίστευαν ότι μετά από μια περίοδο θετικής κρατικής παρέμβασης στα συνεταιριστικά πράγματα θα ερχόταν η πολυπόθητη αυτενεργός και ανεξάρτητη δράση σε ένα ευνοϊκό περιβάλλον.

Αυτές οι εκτιμήσεις ,βέβαια, διαψεύστηκαν με την ξαφνική μεταστροφή της πολιτικής του κράτους και τη μεταμόρφωση του από αρωγό στη συνεταιριστική προσπάθεια, σε ανάχωμα. Με αιχμές την νομοθεσία, την εποπτεία αλλά και την οικονομία, το κράτος έβαλε φραγμό στην συνεταιριστική ανάπτυξη και προχώρησε με ταχείς ρυθμούς στην ενσωμάτωσή τους. Μια ενσωμάτωση που ουσιαστικά σήμαινε υπαγωγή της συνεταιριστικής οικονομίας στην κοινωνία του ελεύθερου ανταγωνισμού, των ανωνύμων εταιρειών, του χαμηλότερου δυνατού κόστους και μέγιστου δυνατού κέρδους.

Οι συνεταιριστές έχοντας ακολουθήσει όλη την προηγούμενη περίοδο μια τακτική αντιπαράθεσης και κριτικής χαμηλών τόνων και σε συνδυασμό με μια ιδεολογική καθαρότητα που πρόβαλλαν, πολύ δύσκολα αντιστεκόντουσαν σε αυτή την έντονα παρεμβατική και επιθετική πολιτική του κράτους. Επέλεξαν το ανέβασμα των τόνων, τη σκληρή κριτική και την απόσταση από τις επιλογές της πολιτικής εξουσίας, προσπαθώντας περισσότερο έναν συμβιβασμό και λιγότερο μια ουσιαστική ρήξη και επαναδιαπραγμάτευση της σχέσης τους με το κράτος.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε, ότι σε όλη την ιστορική πορεία της σχέσης συνεταιρισμός-κράτος, πέρα από τις μεταβολές και τις μεταλλάξεις που είχε, φαίνονται δυο σταθερά σημεία γραφής που αφορούν τους δυο βασικούς κρίκους αυτής της σχέσης. Το κράτος ακολουθεί τον διπλό ρόλο του αρωγού και του

⁶⁷ Βλ. Κ. Πετρονιζή, «Η συμβολή του κράτους εις την επέκτασιν του συνεργατισμού», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1954, σελ. 121-122

⁶⁸ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες θεσμός γνωστότατος στο εξωτερικό», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Απρίλιος 1948, σελ. 40.

αναχώματος στη συνεταιριστική προσπάθεια (κάτι που εξηγείται εύκολα από τις επιδιώξεις του), ενώ οι συνεταιριστές ακολουθούν μια συμβιβαστική πολιτική που αιωρείται ανάμεσα στη συναίνεση και την «σκληρή» κριτική.

ΜΕΡΟΣ Β':
ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6^ο: ΚΙΝΗΤΡΑ ΚΑΙ ΦΟΡΟΛΟΓΙΑ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ

Όπως ειπώθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, όταν προσπαθούσαμε να αποτιμήσουμε την σχέση συνεταιρισμός-κράτος, το βασικό σχήμα της κρατικής πολιτικής απέναντι στην νεαρή συνεταιριστική κίνηση, ήταν η αρχική στήριξη της με σκοπό την εξάρτησή της από το κράτος και τέλος την ενσωμάτωσή της στην κυρίαρχη πολιτικο-οικονομική οργάνωση. Σε αυτό το κεφάλαιο θα εξετάσουμε την πιο υλική υπόσταση αυτής της πολιτικής, που δεν είναι άλλη από τα οικονομικά μέτρα και κίνητρα που έδωσε το κράτος στην προσπάθεια του να υποβοηθήσει σε αρχική φάση τη συνεταιριστική προσπάθεια, καθώς και τις προϋποθέσεις κάτω από τις οποίες ακολουθήθηκε η συγκεκριμένη οικονομική πολιτική.

Επίσης, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η οικονομία σαν έννοια αν και αποτελεί κομμάτι της γενικότερης πολιτικής των δύο βασικών πυλώνων (συν/σμός-κράτος), εντούτοις οι οικονομικές σχέσεις, τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις τους είναι αυτές που δημιούργησαν τη βάση εκκίνησης διαφόρων πολιτικών και είναι αυτές που εντέλει καθόρισαν την συνεταιριστική πορεία. Πιο συγκεκριμένα, είναι αυτές που καθόρισαν την πορεία της συνεταιριστικής κίνησης από την αυτοδιάθεση, αυτενέργεια, αυτοοργάνωση στην εξάρτηση, χρέωση και αποστέωσή της από τις θεμελιώδεις αρχές του συνεργατισμού.

Η οικονομική πολιτική του κράτους απέναντι στους συνεταιρισμούς σχετίζεται με τη γενικότερη κατάσταση στην οποία βρίσκονταν ο αγροτικός πληθυσμός στην Ελλάδα, που αριθμούσε περίπου τα $\frac{3}{4}$ του συνολικού πληθυσμού. Η οικονομική κατάσταση της συντριπτικής πλειοψηφίας του Ελληνικού λαού κινούταν στα όρια της εξαθλίωσης και οι αντοχές του χτύπαγαν προειδοποιητικούς συναγερμούς. Οι φόροι εγγείου παραγωγής κάλυπταν το μισό ποσό επί του συνολικού ποσού όλων των άμεσων φόρων⁶⁹ Ενώ, παράλληλα, λόγω της τεμαχισμένης αγροτικής ιδιοκτησίας το βάρος έπεφτε στις μικρές εκμεταλλεύσεις, πολλές από τις οποίες βρίσκονταν κάτω από τα όρια του βιώσιμου μικροκλήματος και που αυτές αποτελούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία της αγροτικής παραγωγής.⁷⁰ Σημειωτέον δε ότι για τον αγρότη δεν ίσχυε η απαλλαγή από την άμεση φορολογία, όπως ίσχυε για τις κατηγορίες εκείνες των πολιτών που είχαν τα κατώτερα όρια εισοδήματος. Έτσι, τα περιθώρια για να ανταποκριθεί στις ανάγκες της γεωργικής παραγωγής στένευαν δραματικά.⁷¹

⁶⁹ «Αν λάβωμεν εν πρώτοις υπ' όψιν τους αριθμούς του τελευταίου προϋπολογισμού 1926-27, ελλείψει νεωτέρου. Επί συνόλου προβλεπομένων τακτικών εσόδων 8.520.457,218 δραχμών οι άμεσοι φόροι (οικοδομών, εμπορικών και βιομηχανικών κερδών, ανωνύμων εταιρειών, μισθ. Υπηρεσιών κ.τ.λ.) ανέρχονται εις δραχμάς 1.603.052.000 δασμοί φόροι εγγείου παραγωγής (καπνού, ελαίου, ελαιών, σταφίδος, σιτηρών κ.λ.π.). Επομένως οι έγγειοι φόροι υπολογίσθησαν κατά πολύ ανώτεροι του ημίσεως όλων των άμεσων φόρων... Κατά ταύτα η συμβολή του πλήθους των μικρών αγροτών εις την άμεσον φορολογίαν η οποία πρέπει να βαρύνει προ παντός τα ευπορώτερα άτομα και οργανισμούς, είναι αρκετά σημαντική.»

Βλ. Αλ. Μυλωνάς, «Η φορολογική αντοχή των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ, Αθήνα Μάρτιος 1927 σελ. 65.

⁷⁰ στο ίδιο, σελ. 65.

⁷¹ «Έν τούτοις, καίτοι εις άλλας αμέσους φορολογίας μένει αφορολόγητον εν κατώτατον όριο εισοδήματος, αναλόγως δηλαδή της αντοχής του φορολογούμενου, καίτοι οι εργάται και μικροί

Βέβαια, οι οικονομική δυσχέρεια του αγροτικού κόσμου δεν αφορούσε μόνο την επιβάρυνση από τις άμεσες, έμμεσες ακόμα και τοπικές φορολογίες. Υπήρχαν ένα σωρό άλλα προβλήματα τα οποία έθεταν την ύπαρξη του αγρότη υπό αμφισβήτηση: Η έλλειψη, η ανεπάρκεια μέσων συγκοινωνίας επιβάρυνε με υπερβολικά κόμιστρα τα παραγόμενα και καταναλισκόμενα αγροτικά προϊόντα. Το ενδιάμεσο εμπόριο από τον τόπο παραγωγής μέχρι τον τόπο της λιανικής κατανάλωσης απορροφούσε μεγάλο μέρος της τιμής των προϊόντων. Τα αρνητικά φυσικά φαινόμενα περιόριζαν το γεωργικό εισόδημα, ενώ η ανεπάρκεια της επίσημης αγροτικής πίστωσης επιβάρυνε ακόμα περισσότερο με πλεονεκτικούς τόκους τους καλλιεργητές και ανέκοπτε τον εφοδιασμό αυτών με μέσα για την βελτίωση και την επέκταση της καλλιέργειας. Επίσης, οι άστοχες και αμελέτητες διατιμήσεις γεωργικών προϊόντων, η απαγόρευση εξαγωγής ορισμένων βασικών προϊόντων (λάδι, βούτυρο, τυρί), καθώς και η μη προστασία των εγχώριων γεωργικών προϊόντων με δασμούς ή ρήτρες –κάτι που εύκολα γινόταν για άλλες βιομηχανικές εκμεταλλεύσεις- συμπλήρωναν το πάζλ της εκρηκτικής κατάστασης στην οποία βρίσκονταν η Ελληνική ύπαιθρος.⁷²

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες κάνει την εμφάνισή της η συνεταιριστική κίνηση στην Ελλάδα (με τους τρόπους, το περιεχόμενο και τα χαρακτηριστικά που περιγράψαμε σε προηγούμενα κεφάλαια) ως μέσο για τη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των φτωχότερων λαϊκών στρωμάτων. Το κράτος έχοντας να αντιμετωπίσει τη δυσαρέσκεια και τον αναβρασμό που συσσωρεύονταν σε μεγάλα κομμάτια του Ελληνικού πληθυσμού απειλώντας την “κοινωνική συνοχή” και τις εύθραυστες κοινωνικές ισορροπίες, όχι μόνο δεν αντιδρά, αλλά πριμοδοτεί τους συνεταιρισμούς, ακολουθώντας τη διεθνή εμπειρία. Σκοπός του είναι, από τη μία η εκτόνωση της εκρηκτικής κατάστασης στην Ελληνική ύπαιθρο και, από την άλλη, η εξάρτηση της συνεταιριστικής κίνησης από αυτό με συνεπακόλουθα την αδράνεια και διάβρωση του αμφισβητήσιμου χαρακτήρα της.

Η οικονομική στήριξη που έδωσε το κράτος στους συνεταιρισμούς, στα πρώτα τους βήματα, είχε διάφορα επίπεδα και πολλαπλούς στόχους. Μπορούμε να πούμε ότι χωρίζονταν σε γενικά κίνητρα που σχετίζονταν με ευνοϊκούς δανεισμούς ή άλλες χρηματοδοτήσεις, ανάθεση διαφόρων εργασιών στους συνεταιρισμούς και στο ειδικό κομμάτι των φορολογικών ελαφρύνσεων και δασμολογικών απαλλαγών.

Σε ότι αφορά στον δανεισμό, ή πιο συγκεκριμένα την εξασφάλιση με ευνοϊκούς όρους αναγκαίων κεφαλαίων εκκίνησης των συνεταιριστικών εργασιών, σημαντικό ρόλο έπαιξε η ίδρυση της Α.Τ.Ε. και η πριμοδότησή της από το κράτος. Αν και η Α.Τ.Ε. ασκούσε τις χρηματοπιστωτικές της εργασίες για το σύνολο των αγροτών, εντούτοις μέσω αυτών των λειτουργιών μπόρεσαν οι συνεταιρισμοί να εξασφαλίσουν τα επαρκή κεφάλαια με χαμηλότερα επιτόκια από ότι συνηθίζονταν, έτσι ώστε να

βιοτέχναι δεν υπόκεινται σχεδόν καθόλου –και δικαίως- εις την άμεσον φορολογίαν, προκειμένου περί της γεωργικής παραγωγής οι υπολογισμοί της επιδικτέας φορολογικής αυτής εισφοράς γίνονται συνήθως συνολικώς επ' αυτής, όχι αναλόγως της αντοχής εκάστου μικροπαραγωγού, εις τρόπον ώστε να φορολογείται πολλάκις και αυτή η ολίσχος αμοιβή της εργασίας του καλλιεργητού, αντί ν' αφήνονται ακόμη και ικανά περιθώρια εις τον γεωργόν της εγγείου προσόδου, όπως ανταποκριθεί εις τας ανάγκας του εφοδιασμού του και της εντάσεως της καλλιέργειας, εις την απόσβεσιν των δανείων και αποζημιώσεως των απαλλοτριώσεων.”

Βλ. Αλ. Μυλωνάς, «Η φορολογική αντοχή των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ, Αθήνα Μάρτιος 1927 σελ. 66.

⁷² Βλ. στο ίδιο, σελ. 66-67.

συγκεντρώνουν τα αναγκαία κεφάλαια κινήσεως, αλλά και να στραφούν προς τη δημιουργία παντός σκοπού γεωργικών βιομηχανιών. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε ορισμένα κράτη η οικονομική ενίσχυση των συνεταιρισμών γίνονταν ακόμα και με τη μορφή χρηματικών “δώρων”.⁷³

Η ανάθεση διαφόρων εργασιών από το κράτος στους συνεταιρισμούς είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα, γιατί δίνει μία ολοκληρωμένη εικόνα της αλληλοδιαπλοκής των οικονομικών σχέσεων του δίπολου συνεταιρισμοί-κράτος, αλλά και την ουσία της κρατικής οικονομικής πολιτικής. Ξεκινούσε με την εύνοια ή την προτίμηση που έδειχνε το κράτος στις ενουκιάσεις δημοσίων δασών, ιχθυοτροφείων κ.λ.π. για εκμετάλλευση από τους συνεταιρισμούς, σε ορισμένες περιπτώσεις μάλιστα απευθείας άνευ προκήρυξης διαγωνισμού.⁷⁴ Περνούσε μέσα από μία απλή εντολή διεκπεραίωσης μιας ορισμένης εργασίας, που το κράτος δεν μπορούσε να την κάνει ή που μέσω της ανάθεσης σε συνεταιρισμούς γινόταν με σημαντικά λιγότερο κόστος, και έφθανε μέχρι την ίδρυση μίας κοινής επιχείρησης ή υπηρεσίας με την μορφή της ανώνυμης εταιρείας.⁷⁵

Ιδιαίτερα σ’ αυτό το επίπεδο της οικονομικής σχέσης του συνεταιρισμού με το κράτος, φαίνεται καθαρά η προσπάθεια του δεύτερου να λάβει μέρος ουσιαστικό στην συνεταιριστική δράση ενώ απ’ την άλλη δημιουργεί την επίφαση άσκησης κρατικού λειτουργήματος από τους συνεταιρισμούς. Η θεωρία που στήριζε αυτή την εξέλιξη ήταν η αλληλοσυμπλήρωση των συνεταιρισμών και του κράτους με τη δράση τους να τείνει προς τον αυτοσκοπό.⁷⁶ Στην ουσία όμως, πρόκειται για έκπτωση στις συνεταιριστικές αρχές και τον συνεργατισμό πράγμα που σήμαινε την αυτοδύναμη συλλογική δράση και εξυπηρέτηση του συνόλου.⁷⁷

Οι φορολογικές και δασμολογικές απαλλαγές ήταν ίσως ο κορμός της κρατικής οικονομικής πολιτικής, αλλά και πεδίο που συγκέντρωνε το μεγαλύτερο ενδιαφέρον και τις επιδιώξεις της συνεταιριστικής κίνησης. Αποτελούσαν δε βασικό συστατικό για την ύπαρξη και ανάπτυξη της συνεταιριστικής κίνησης και το κύριο υποβοηθητικό οικονομικό στοιχείο από την πλευρά της κρατικής εξουσίας. Επίσης, η θαρραλέα πολιτική του “κράτους-αρωγού” της συνεταιριστικής κίνησης τα πρώτα χρόνια της ύπαρξης της (γιατί δεν υπήρξε σταθερότητα και συνέχεια αυτής της πολιτικής) δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα της εκούσιας πολιτικής του και των

⁷³ Βλ. Κ. Πετροντζή, «Η συμβολή του κράτους εις την επέκτασιν του συνεργατισμού», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Νοέμβριος 1954, έτος 25^οσελ. 121.

⁷⁴ Βλ. στο ίδιο, σελ. 122.

⁷⁵ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες θεσμός γνωστότατος στο εξωτερικό, Ο Συνεταιριστής, έτος 19^ο, Αθήνα Απρίλιος 1948, [37-40], σελ. 40.

⁷⁶ «Η δράση του κράτους και των συνεταιριστικών οργανώσεων τείνουν προς τον αυτό σκοπό. Αλληλοσυμπληρώνονται ίσως και αλληλοεπηρεάζονται και γι’ αυτό δημιουργείται μια ολοένα περισσότερο στενή συνεργασία ανάμεσα στο συνεταιρικό τομέα και τον τομέα της δημόσιας εξουσίας.»

Βλ. στο ίδιο, σελ. 40.

⁷⁷ «Η προσαρμοστικότητα είναι άλλωστε η μεγαλύτερη δύναμη του συνεργατισμού, αρκεί μόνο και στην καινούρια του μορφή και εκδήλωση να επικρατεί και να τον οδηγεί το συνεταιριστικό πνεύμα. Αρκεί να μην αλλοιώνεται από κεφαλαιοκρατικές αρχές και αντιλήψεις. Στο εξωτερικό έχουμε πλείστα όσα παραδείγματα όπου οι συνεταιρικές οργανώσεις είτε για να ανταποκριθούν οι ίδιες σε νέες ανάγκες είτε για να συνεργασθούν με άλλες ομοειδείς ή συγγενείς οργανώσεις και ακόμη περισσότερο για να συνεργασθούν με το κράτος ή άλλες αρχές και οργανισμούς και να επιδιώξουν κοινούς, συχνά γενικότερους σκοπούς, ξεβγαίνουν από το πλαίσιο της συνεταιριστικής μορφής.»

Βλ. στο ίδιο, σελ. 37.

κατευθύνσεων που είχε. Επιβάλλονταν ταυτόχρονα από την ίδια τη φύση της συνεταιριστικής οργάνωσης που της έδινε ηθικά, κοινωνικά, κοινωνικά χαρακτηριστικά και την έκανε να διαφέρει από κάθε άλλο τύπο εταιρείας και επιχείρησης.⁷⁸

Η κρατική φορολογική μέριμνα απέναντι στη νεοσύστατη συνεταιριστική κίνηση εκφράστηκε με την ψήφιση του ν.602. Ο νόμος αυτός με το σκοπό να διαδοθούν και να αναπτυχθούν οι συνεταιρισμοί, είχε θεσπίσει για αυτούς και τις ενώσεις τους, αδιάφορα από το είδος τους και το σκοπό, μία ολόκληρη σειρά από φορολογικές και δασμολογικές απαλλαγές. Έτσι, απαλλάσσονταν από κάθε δημόσιο ή δημοτικό φόρο εισοδήματος, επιτηδεύματος ή άλλο φόρο επί των εταιρειών, από το φόρο οικοδομών, τη φορολογία κληρονομιών, δωρεών ή κληροδοσιών. Επίσης, μπορούσαν με Β' διάταγμα να απαλλαγούν από άλλους δημόσιους, δημοτικούς ή κοινοτικούς φόρους ή δασμούς για τα προϊόντα ή άλλα αντικείμενα που θα γινόταν η εξαγωγή ή εισαγωγή τους. Απαλλάσσονταν ακόμη σε πολλές περιπτώσεις από τα τέλη χαρτοσήμου, είχαν μερική ταχυδρομική και τηλεγραφική ατέλεια και άλλα. Αργότερα όμως, οι απαλλαγές από τα τέλη χαρτοσήμου, οι ταχυδρομικές και οι τηλεγραφικές ατέλειες καταργήθηκαν και ο κύριος όγκος των φορολογικών και δασμολογικών απαλλαγών αδυνάτισε σε τέτοιο βαθμό ώστε δύσκολα θα μπορούσε να μιλήσει κανείς για φορολογικές εύνοιες με σκοπό την τόνωση του συνεταιριστικού πνεύματος.⁷⁹

Πιο συγκεκριμένα, οι παραπάνω φοροαπαλλαγές τροποποιήθηκαν ριζικά με το νόμο 4055 του 1927. Με τις νέες διατάξεις θεσπίστηκε ότι από τους συνεταιρισμούς που αφορούσε ο ν.602, μόνο οι γεωργικοί συνεταιρισμοί μπορούσαν να απαλλάσσονται, είτε ολικά είτε κατά μέρος από τους δασμούς και άλλους πρόσθετους φόρους, για τα προϊόντα ή άλλα αντικείμενα που εισάγουν ή εξάγουν, εφόσον εκείνα ήταν μηχανήματα ή εργαλεία απόλυτης χρησιμότητας, θείο και θειικό χαλκό και λιπάσματα προοριζόμενα αποκλειστικά για τις ανάγκες των εν λόγω συνεταιρισμών.⁸⁰

Ακόμα όμως και αυτές τις δασμολογικές απαλλαγές, αλλά και άλλες που είχαν θεσπιστεί αργότερα, ήρθε να τις καταργήσει ο Α.Ν. 896 του 1937, “περί καταργήσεως δασμολογικών απαλλαγών”. Με το άρθρο 3 του νόμου αυτού, ορίστηκε ότι καταργούνται όλες οι δασμολογικές απαλλαγές που θεσπίστηκαν με διάφορες προηγούμενες διατάξεις, εκτός από όσες διατηρούσε ο εν λόγω νόμος. (Θειάφι, θειικό

⁷⁸ «...Αλλά ο συν/σμός δεν είναι απλό οικονομικό συγκρότημα. Έχει επίσης μεγάλη κοινωνική, ηθική και εκπολιτιστική δύναμη και επιρροή. Με τη δράση του συντελεί πολύ στην κοινωνική και την ηθική ανύψωση του συνόλου: Στους αδύνατους οικονομικά που καταφεύγουν κάτω από τη σκέπη του εξασφαλίζει την οικονομική ανεξαρτησία, αναπτύσσει και εμπεδώνει σ' αυτούς το πνεύμα της αλληλεγγύης και συνεργασίας και τους καλλιεργεί το αίσθημα της ευθύνης, την ικανότητα για αυτοδιοίκηση και άλλες αρετές... Η ιδιοτυπία και οι ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η συνεταιριστική οργάνωση, και από την οικονομική και από την κοινωνική, καθώς και από την νομική της άποψη, την κάνουν ουσιαστικά διάφορη από τους άλλους εταιρικούς τύπους και γενικά από την αυτόνομη κεφαλαιακή επιχείρηση. Επιβάλλεται λοιπόν και η φορολογική νομοθεσία να προσαρμόζεται στη φύση και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που έχει η συνεταιριστική οργάνωση.»

Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η φορολογία και οι συνεταιρισμοί Α», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1951, έτος 21° σελ. 36.

⁷⁹ Βλ. στο ίδιο, σελ. 36.

⁸⁰ Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η φορολογία και οι συνεταιρισμοί», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1952, έτος 22° σελ. 38.

χαλκό, παρασιτοκτόνα φάρμακα, κάθε συσκευασία θειικού χαλκού, και γεωργικά μηχανήματα ύστερα από απόφαση των Υπουργών Οικονομικών και Γεωργίας).⁸¹

Συμπερασματικά, το κράτος και στον οικονομικό τομέα ακολουθούσε μία πολιτική παλινδρόμησης όπου το αρχικά θετικό κλίμα έδινε τη θέση του στην στυγνή οικονομική πολιτική και την ανατροπή των ισορροπιών προς το αρνητικότερο. Επιπλέον, πρέπει να σημειωθεί ότι από την αλληλοδιαπλοκή των οικονομικών σχέσεων με τους συνεταιρισμούς δεν κέρδιζε μόνο σε επίπεδο πολιτικής ισχύος και συσχετισμών, σχετικά με τις επιδιώξεις του, αλλά και σε επίπεδο οικονομικού κέρδους, που υπερέβαινε το κόστος των οικονομικών υποχωρήσεών του. Κέρδος που είχε να κάνει με την επέκταση των εργασιών των συνεταιρισμών σε διάφορους βιομηχανικούς κλάδους που αποτελούσαν πρωταρχικά στοιχεία οικονομικής ανάπτυξης και βελτίωσης του επιπέδου απασχόλησης, αλλά και με την εξοικονόμηση κέρδους από την ανάθεση στους συνεταιρισμούς διάφορες εργασίες με χαμηλότερο κόστος.

Απ' την άλλη πλευρά, σε ότι αφορά στις κατευθύνσεις και επιδιώξεις που θα έπρεπε να έχει η οικονομική γραμμή πλεύσης της συνεταιριστικής κίνησης, σκιαγραφούνται με τον καλύτερο τρόπο στο άρθρο του Θ. Τζωρτζάκη: «Εις τον συνεταιρισμόν δεν διέβλεπε μόνον την περιορισμένη αποστολήν του βοηθητικού συμπληρώματος των οικονομικών των αδυνάτων προσώπων. Ανεγνώριζε εις αυτόν φύσιν κοινωνικοοικονομικού συστήματος καθολικής και ολοκληρωμένης αποστολής, εις το οποίον η ανωτέρα θεμελιώδης λειτουργία αποτελεί μόνον την απαραίτητον αφετηρίαν αλά και προϋπόθεση της αναπτύξεώς του. Τον συνεταιρισμόν τον έβλεπε ακόμη ως το μάλλον πρόσφορον σύστημα οργανώσεως μεγάλου μέρους της ελληνικής οικονομίας, αλλά και της ζωής ικανόν και προορισμένον να την οργανώση και να τη στερεώση και να διατηρήση εις αυτήν τα παλαιάς και στερεάς βάσεις της μικροαστικής κοινωνίας των αυτονόμων μικρών παραγωγών, εις την οποίαν κυρίως οφείλεται η ανάπτυξις και η προκοπή του έθνους μας δια μέσω των αιώνων.»⁸²

⁸¹ Βλ. Τ. Χασαπόπουλος, «Η φορολογία και οι συνεταιρισμοί», «ο Συνεταιριστής», έτος 22°, Αθήνα Ιανουάριος 1952, [38-39], σελ. 38.

⁸² Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Αλέξανδρος Παπαναστασίου ένας μεγάλος φίλος των συνεταιρισμών που εξέλειπε», «ο Συνεταιριστής», έτος 1Β', Αθήνα Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1936, [1-1], σελ. 1.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7^ο: ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΙΣΤΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ

Η αγροτική πίστη σήμαινε ανέκαθεν για τον συνεταιρισμένο και μη κόσμο, εκείνο το υλικό θεσμοθετημένο μέσο (με την έννοια ότι μεταφραζόταν άμεσα σε οικονομική υποστήριξη του αγρότη) το αναγκαίο για την επιβίωσή του και για την άνοδο του βιοτικού του επιπέδου. Ήταν εκείνο το μέσο που τον προστάτευε στη μανία των φυσικών φαινομένων που πολλές φορές του στερούσαν την καρποφόρηση των κόπων του. Τον προστάτευε επίσης από τις “ανομίες” της αγοράς και του εμπορίου (υποτιμητική κερδοσκοπία, εκμετάλλευση του παραγωγού σαν καταναλωτή βιολογικών φαρμάκων κ.λ.π.). Τον πληροφορούσε για νέες μεθόδους παραγωγής, τον χρηματοδοτούσε, τον βοηθούσε στην προμήθεια των απαραίτητων υλικών μέσων για την βελτίωση, ανάπτυξη ή διατήρηση της αγροτικής του παραγωγής σε ένα ικανοποιητικό επίπεδο.

Το πρώτο μέλημα της αγροτικής πίστης, από τότε που την ανέλαβε η Εθνική Τράπεζα στα τέλη του προ περασμένου αιώνα, ήταν η προστασία του αγροτικού πληθυσμού από την τοκογλυφία.⁸³ Ένα φαινόμενο, το οποίο λόγω της εγκατάλειψης που γνώριζαν οι αγρότες από την κρατική εξουσία, την ανεπάρκεια του χρηματοπιστωτικού συστήματος αλλά και λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών αγροτικής εκμετάλλευσης που επικρατούσαν στην Ελλάδα, έτεινε να πάρει διαστάσεις επιδημίας. Όμως, παρ’ όλες τις προσπάθειες που κατεβλήθησαν, τα αποτελέσματα ήταν χωρίς σημασία⁸⁴ ενώ, η κατάσταση του αγροτικού πληθυσμού χειροτέρευε συνεχώς. Τα αίτια αναζητούνται στον ίδιο το χαρακτήρα της Εθνικής Τράπεζας που ως κεφαλαιοκρατικός οργανισμός, είχε και έπρεπε να έχει σαν σκοπό την καλύτερη τοποθέτηση των κεφαλαίων της.⁸⁵

Έτσι, η αγροτική πίστη αντιμετωπιζόταν σαν επένδυση και μάλιστα όχι και τόσο προσοδοφόρα επένδυση. Σε αυτό συνέτεινε η μικρή κατατεμαχισμένη παραγωγή ενός συνόλου μικροκαλλιεργητών, μη οργανωμένου και απομονωμένου που δεν έδινε και πολλές προοπτικές ανάπτυξης. Επιπλέον, η Εθνική Τράπεζα ασκούσε τον χρηματοπιστωτικό και επενδυτικό της ρόλο σε διάφορους τομείς που μπορούσαν να αποδειχθούν πιο κερδοφόροι.

Η εμφάνιση της συνεταιριστικής κίνησης μέσα σ’ αυτές τις συνθήκες έδωσε μία ανάσα ζωής στην Ελληνική γεωργία και προοπτικές ανάπτυξης και ξεπεράσματος του τέλματος. Το κράτος βλέποντας ότι δεν θα μπορούσε να αντεπεξέλθει στις δύσκολες διεθνείς αλλά και Ελλαδικές συνθήκες αν δεν υποστήριζε την ανάπτυξη και προαγωγή του βασικού πλουτοπαραγωγικού πόρου της Ελλάδας, εμπιστεύθηκε την

⁸³Βλ. Στ. Ν. Μακράκη, «Αγροτική πίστις και συνεταιρισμός παλαιά επιτεύγματα και νέοι σκοποί», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1954 σελ. 116.

⁸⁴ Βλ. στο ίδιο, σελ. 116.

⁸⁵ Βλ. Χρ. Ευελπίδης, «Η γεωργική πίστις εν Ελλάδι πως εργάζεται και πως πρέπει να εργάζεται η αγροτική τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος Η', Αθήνα Μάρτιος 1932 σελ. 35.

άσκηση της αγροτικής πίστεως στους συνεταιρισμούς μέσω της Εθνικής Τράπεζας και μάλιστα με αξιοσημείωτα αποτελέσματα.⁸⁶

Ο τρόπος με τον οποίο ασκούνταν η αγροτική πίστη μέσω των συνεταιρισμών γίνονταν μέσω του συλλογικού δανεισμού. Δηλαδή, μέσω της Εθνικής Τράπεζας εγκρινόταν κάποια κεφάλαια τα οποία δίνονταν σε ορισμένους συνεταιρισμούς και αυτοί τα μοίραζαν στα μέλη τους ανάλογα με τις ανάγκες τους. Ο συλλογικός δανεισμός ήταν πάγιο αίτημα των συνεταιριστών που στηρίζονταν σε έναν επιστημονικό σχεδιασμό της αγροτικής πίστης για την τόνωση και ανάπτυξη της Ελληνικής γεωργίας,⁸⁷ αλλά έκρυβε ταυτόχρονα και τις πολιτικές κατευθύνσεις της συνεταιριστικής κίνησης. Πέρα των θετικών αποτελεσμάτων που προέκυπταν από την άσκηση της αγροτικής πίστης, ενός οργανισμού μη κερδοσκοπικού που ήταν σε θέση να γνωρίζει τις πραγματικές ανάγκες των αγροτών και νοιαζόταν για τη βελτίωση του επιπέδου ζωής τους και την ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής και όχι για το μέγιστο κέρδος, ο συλλογικός δανεισμός έθετε τις βάσεις για ένα ανεξάρτητο σύστημα αγροτικής πίστης⁸⁸ και αποτελούσε οργανικό στοιχείο της οικοδόμησης αυτενεργής αυτοχρηματοδοτούμενης και ανεξάρτητης συνεταιριστικής δράσης.

Όμως, σιγά-σιγά, η Εθνική Τράπεζα εγκατέλειψε (για ευνόητους λόγους) το σύστημα του συλλογικού δανεισμού του νομικού προσώπου του συνεταιρισμού, που είχε εφαρμοστεί με επιτυχία αφότου άρχισαν να λειτουργούν πιστωτικοί συνεταιρισμοί (από το 1915 ως το 1920). Τότε, άρχισε να εφαρμόζει τον άμεσο ατομικό δανεισμό των συνεταιρισμένων με την εγγύηση των συνεταιριστικών τους οργανώσεων. Η ολοκληρωτική μάλιστα αυτή αλλαγή του συστήματος ήταν και αυτή ένας από τους

⁸⁶ «Εκ παραλλήλου η Εθνική Τράπεζα εμπιστευθείσα την λεπτήν λειτουργίαν της Αγροτικής πίστεως εις τον δημιουργικόν ζήλον και το οργανωτικό δαιμόνιον του ήδη υποδιοικητού της κ. Αλ. Κοριζή, εφάνη αποδώσασα εξαιρετικήν και ιδιάζουσαν σημασίαν εις την χρησιμοποίησιν των συνεταιρισμών ως οργάνων πίστεως, τις μαρτυρεί η παλλομένη εξ ενθουσιασμού πρώτη σχετική με τον κλάδον τούτον της πίστεως εγκύκλιος της Εθνικής Τραπέζης. Υπό τοιαύτα δεδομένα και με την αναπτυχθείσαν ευγενή άμιλλαν μεταξύ υπηρεσιών Κράτους και Εθνικής Τραπέζης δεν είναι καθόλου περίεργο ότι εν βραχυτάτων χρονική διαστήματι οι γεωργικοί συνεταιρισμοί, περιλαβόντες εις τους κόλπους των την μεγαλυτέραν μερίδα των αγροτών, συντέλεσαν αυτοί κυριότερον, εις την αλματική προώθησιν των εις την ύπαιθρον διατιθεμένων κεφαλαίων, το πλείστον μέρος των οποίων διοχετεύεται δια των συνεταιρισμών»

Βλ. Κ. Τζωρτζώπουλος, «Η συμβολή των συνεταιρικών οργανώσεων εις την άσκησιν της αγροτικής πίστεως», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ΄, Αθήνα Φεβρουάριος 1935 σελ. 71.

⁸⁷ «Η χρησιμοποίησις των συν/σμών ως οργάνων πίστεως υπήρξε και είναι αποτέλεσμα ανάγκης διότι δεν δύναται να βοηθή υγιής και επιστημονική άσκησις της αγροτικής πίστεως, χωρίς την μεσολάβησιν των συνεταιρικών οργανώσεων, αι οποίαι μόναι είναι δυνατόν να ευρίσκονται εις στενήν επαφήν μετά των παραγωγών, να γνωρίζουν επακριβώς τα πραγματικά και ηθικά στοιχεία αυτών, να παρακολουθούν την παραγωγικήν χρησιμοποίησιν των κεφαλαίων εκ παραλλήλου δια της αλληλεγγύης των συνεταίρων και των παρεχομένων εις τον δανειστήν εξασφαλίσεων να καθιστούν την ενίσχυσιν και των ασθενέστερων οικονομικώς συνεταίρων.»

Βλ. στο ίδιο, σελ. 71.

⁸⁸ Σημ. συντ.: Το σύστημα ανεξάρτητης αγροτικής πίστης που πρότειναν οι συν/στές έμοιαζε πολύ με εκείνα που χρησιμοποιούνταν στο Βέλγιο και Γερμανία και έρχονταν σε αντίθεση με άλλα συστήματα οργάνωσης της αγροτικής πίστης με στήριξη του κράτους σε διάφορα επίπεδα (Φιλανδία, Ιταλία). (Βλ. σχετικά τα άρθρα του Συνεταιριστή με τίτλο: Η Γεωργική συν/κή πίστη στην Ευρώπη Γ΄ και Δ΄, έτος 1954. Επίσης η τάση υποστήριξης προς το παραπάνω σύστημα αγροτικής πίστης φαίνεται επίσημα και από την έκθεση της υπηρεσίας συν/σμών της Α.Τ.Ε. για τη δράση της και την συν/κή κίνηση κατά το 1958.

Βλ. «ο Συνεταιριστής» τεύχος 139, 1960, σελ. 21

λόγους που επισπεύσανε τις διαδικασίες για να τεθεί το ζήτημα για την άμεση ίδρυση της ειδικής Αγροτικής Τράπεζας.⁸⁹

Πραγματικά, η επιστροφή στον ατομικό δανεισμό ήταν ένα βήμα πίσω στην άσκηση της αγροτικής πίστης και ακύρωνε κάθε θετική προηγούμενη προσπάθεια. Ήταν δανεισμός που δεν πατούσε στις πραγματικές ανάγκες του αγρότη, ενώ αυτοί που κατάφερναν να χρηματοδοτηθούν ήταν, συνήθως, οι πιο εύποροι και αυτοί που δεν χρειαζόντουσαν ουσιαστικά οικονομική στήριξη. Επιπλέον, δίνονταν βαρύτητα στους βραχυχρόνιους δανεισμούς που έδιναν μία επίφαση βελτίωσης της οικονομικής κατάστασης των αγροτών, ενώ αντίθετα υποτιμούνταν σε μεγάλο βαθμό μεσοπρόθεσμοι και μακροπρόθεσμοι δανεισμοί ανάπτυξης που έθεταν τις βάσεις για στερεή, πραγματική και επιστημονική αγροτική παραγωγή στο μέλλον. Ακόμα, χαρακτηρίζονταν από έντονη κρατική παρεμβατικότητα και έθετε τους συνεταιρισμούς εκτός μάχης και ουσιαστικής συμβολής στην οργάνωση μιας δίκαιης και αποδοτικής αγροτικής πίστης.

Αντίθετα, ο συλλογικός δανεισμός των συνεταιίρων με την μεσολάβηση του συνεταιρισμού θα απλούστευε την διαδικασία και θα περιόριζε τα έξοδα. Ακόμη, θα επιτάχυνε τη διεκπεραίωση των δανείων, θα συντελούσε στην αύξηση των συνεταιρισμένων και στη μείωση των μη συνεταιρισμένων, που κυρίως επιβάρυναν τις πιστωτικές εργασίες με δυσανάλογες προς την απόδοσή τους δαπάνες. Αυτές οι πραγματοποιήσεις θα καθιστούσαν σημαντικές τις υπηρεσίες του συνεργατισμού προς την αγροτική πίστη και θα αναζωογονούσαν την συνεταιριστική πιστωτική λειτουργία που είχε αδικαιολόγητα καταδικαστεί σε μαρασμό με την αχρήστευση του πιστωτικού συνεταιρισμού ως υπεύθυνου οργάνου στη διαχείριση της αγροτικής πίστης.⁹⁰

Υπό το βάρος αυτών των συνθηκών το αίτημα για την ίδρυση της Α.Τ.Ε. έγινε ακόμα πιο επίκαιρο αλλά και αναγκαίο. Οι συνεταιριστές σωστά θεώρησαν ότι η αντιστροφή της αρνητικής κατάστασης, ως προς την οργάνωση της αγροτικής πίστης, πέραναγε μέσα από την ίδρυση μιας ειδικής τράπεζας, που με βάση το καταστατικό της, θα ασκούσε αποκλειστικά την αγροτική πίστη σε οργανική συνεργασία με τους συνεταιρισμούς.⁹¹ Παράλληλα χωρίς να κόψει δεσμούς θα κράταγε αποστάσεις από την κρατική παρεμβατικότητα (ανεξαρτησία από εθνική τράπεζα) και θα ασκούσε μία όσο το δυνατόν ανεξάρτητη οικονομική πολιτική. Πιο συγκεκριμένα, η λογική πάνω στην οποία έβλεπε ο συνεταιρισμένος αγροτικός κόσμος την ίδρυση της Α.Τ.Ε., σε μία σειρά από πανελλήνιες, περιφερειακές και τοπικές συσκέψεις και συνελεύσεις από το 1930-1936, συγκεντρώνεται στην παρακάτω φράση: «Χρέος της είναι σαν οικονομικός οργανισμός να συνεργασθεί οργανικά με τους συνεταιρισμούς και σαν

⁸⁹ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και η αγροτική πίστη», «ο Συνεταιριστής», έτος 23°, Αθήνα Ιούνιος 1952, σελ. 86.

⁹⁰ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και η αγροτική πίστη», «ο Συνεταιριστής», έτος 23°, Αθήνα Ιούνιος 1952, σελ. 88.

⁹¹ «Σκοπός της Τραπεζής αυτής είναι, σύμφωνα προς το καταστατικόν της, η άσκησης της αγροτικής πίστης υφ' όλης αυτής τας μορφάς, η ενίσχυσις της συνεταιριστικής οργανώσεως και η βελτίωσις των όρων της διεξαγωγής των γεωργικών εν γένει εργασιών και συναφών συναλλαγών.»

Βλ. Χρ. Ευελπίδης, «η γεωργική πίστις εν Ελλάδι πως εργάζεται και πως πρέπει να εργάζεται η αγροτική τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος Η', Αθήνα Μάρτιος 1932, σελ. 33.

συνεταιριστικός να βοηθήσει να αναπτυχθούν οι συνεταιριστικές πρωτοβουλίες και δραστηριότητες ανεμπόδιστα και συστηματικά”.⁹²

Ήταν μια λογική που αναδείκνυε το ρόλο των συνεταιρισμών και την ουσία τους ως προς την άσκηση της αγροτικής πίστης. Επιπλέον, έβγαζε στο προσκήνιο την ανεξάρτητη συνεταιριστική δράση καταλήγοντας σε δύο πολύ συγκεκριμένα και “επιθετικά” αιτήματα: Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί θα χρησιμοποιούνταν

- α) για την υπεύθυνη άσκηση της αγροτικής πίστης και
- β) για την αντιπροσώπευση της Αγροτικής Τράπεζας στις περιφέρειες τους.⁹³

Η μετάβαση, όμως, προς την εκπλήρωση των δύο βασικών αιτημάτων της συνεταιριστικής κίνησης, που θα έδιναν νέα πνοή στην αγροτική πίστη και θα άνοιγαν ελπιδοφόρους ορίζοντες στην χρηματοδότηση και ανάπτυξη της Ελληνικής Γεωργίας, δεν ήταν ομαλή. Το κράτος φάνηκε επιφυλακτικό και δύσπιστο ως προς την ίδρυση μιας ειδικής συνεταιριστικής Τράπεζας και την παραχώρηση στους συνεταιρισμούς ελεύθερου πεδίου δράσης στην οργάνωση της αγροτικής πίστης.⁹⁴

Ακόμα και η ίδια η Αγροτική Τράπεζα, επηρεασμένη από διαφορετικές αντιλήψεις και συγκεντρωτική μακρά παράδοση, δεν ήταν προετοιμασμένη να δεχθεί μια τέτοια, ριζοσπαστική κατά την κρίση της, πολιτική, δεν μπόρεσε, τουλάχιστον θεωρητικά, να αντισταθεί στην κίνηση και αναγκάστηκε να κάνει για κάποια περιορισμένη έστω ικανοποίηση του πρώτου αιτήματος μερικές ενέργειες, που αν και ήταν διστακτικές και «γλιαρές» έδειχναν όμως ότι κανείς δεν τολμούσε να αρνηθεί την αναγνώριση της θεωρητικής ορθότητας και της προοπτικής εξέλιξης που έδιναν τα συνεταιριστικά αιτήματα.⁹⁵

Παρ’ όλα αυτά, η ίδρυση της Α.Τ.Ε. και η συνεργασία που αναπτύχθηκε με τους συνεταιρισμούς, στα πρώτα χρόνια από την ίδρυση της, ο ρόλος της στην εκπλήρωση του συνεταιριστικού προγράμματος και η αλληλουχία των σκοπών και επιδιώξεων των δύο αυτών οργανισμών, έδωσε καρπούς, την τόνωση της αγροτικής πίστης και διόλου ευκαταφρόνητα αποκρυσταλλώματα.⁹⁶ Το θεμελιώδες ζήτημα που προέκυπτε

⁹² Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Η Αγροτική Τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα Μάρτιος-Απρίλιος 1947, σελ. 34.

⁹³ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης...ο.π. σελ. 86.

⁹⁴ «Το κράτος, σα να δέλιασε για το μεγάλο τόλμημα του να την ιδρύσει παρά τις έντονες επιφυλάξεις από ισχυρούς κύκλους, την έβαλε βιαστικά, για να μικρύνει το σφάλμα του, κάτω από την πυκνή σκέπη της τραπεζικής τεχνικής, που οι φορείς της δεν μπορούσαν βέβαια να καυχηθούν ότι ήταν από τους πιστότερους οπαδούς της ιδέας για την ίδρυσή της.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Η Αγροτική Τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα Μάρτιος-Απρίλιος 1947, σελ. 33.

⁹⁵ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και η αγροτική πίστη», «ο Συνεταιριστής», έτος 23^ο, Αθήνα Ιούνιος 1952, σελ. 86.

⁹⁶ «Δεν υπάρχει αμφιβολία πως τα τελευταία χρόνια η σχετική κίνηση είναι ζωηρή και απάνω στο θέμα έχουν γίνει πολλά και αξιόλογα, όπου η προσφορά του συνεταιριστικού θεσμού στάθηκε θετική και υπολογίσιμη. και έχομε χρέος εδώ ν’ αναφέρουμε μερικές επιτεύξεις, όπως είναι: η δημιουργία μεγάλων και εξειδικευμένων Συνεταιριστικών οργανώσεων, η καθολική και πετυχημένη διεξαγωγή απ’ αυτές διαχειρίσεως όπως των σιτηρών, του λαδιού, του καπνού κ.τ.λ., η συγκέντρωση, επεξεργασία, κατάταξη και πώληση στο εσωτερικό και στο εξωτερικό του μπαμπακιού, του ρυζιού, των χαρουπιών, της μαστίχας και άλλων προϊόντων η λειτουργία μεγάλων συνεταιριστικών σταφιδερροστασίων, οινοποιείων, πυρηνελαιουργείων, κονσερβοποιείων η παρασκευή και εμπορία τυροκομικών και δασικών προϊόντων η προμήθεια και απευθείας διάθεση στους γεωργούς εφοδίων η καταπολέμηση ασθενειών και η διάδοση γεωργικών φαρμάκων κ.τ.λ.»

όμως, ήταν αν πέρα από τον επηρεασμό των αντιλήψεων των υπευθύνων κύκλων στην τράπεζα που μεταφράζονταν σε δειλές και διστακτικές εκδηλώσεις, οι πιο πολλές θεωρητικές μα και μερικές στην εφαρμογή, θα μπορούσε σταδιακά αλλά σταθερά να επιτευχθεί μια πραγματικά οργανική σύνδεση των δύο αυτών οργανισμών, να αναδειχθούν τα πλεονεκτήματα της συνεταιριστικής οργάνωσης των αγροτών και ο ανεξάρτητος συνεταιριστικός ρόλος της Α.Τ.Ε., στον τομέα της αγροτικής πίστης.

Οι τοποθετήσεις της συνεταιριστικής κίνησης, σε σχέση με το παραπάνω ζήτημα, ήταν συγκεκριμένες και πάνω σε σωστές κατευθύνσεις. Διατυπώνονταν δε, με σαφήνεια σε όλα τα ψηφίσματα των Πανελληνίων συσκέψεων των γεωργικών συνεταιρισμών, δίνοντας το στίγμα της βάσης πάνω στην οποία έβλεπαν το ρόλο των συνεταιριστικών οργανώσεων στην διεκπεραίωση της αγροτικής πίστης και τη συνεργασία τους με την Α.Τ.Ε.. Είναι χρήσιμο να αναφέρουμε ορισμένα χαρακτηριστικά ψηφίσματα της σύσκεψης των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών, που έγινε τον Ιανουάριο του 1933, δίνοντας μια ολοκληρωμένη εικόνα της συνεταιριστικής πολιτικής πάνω στο επίμαχο ζήτημα:

Α) Οι συνεταιρισμοί να θεωρηθούν πραγματικοί συνεργάτες της Α.Τ.Ε., σύμφωνα με το καταστατικό της, πράγμα απαραίτητο για την άσκηση της αγροτικής πίστης. Με την τόνωση των καλώς λειτουργούντων συνεταιρισμών να τονωθεί με το χρόνο μια πραγματική συνεταιριστική συνείδηση, η οποία και μόνη δύναται να αποτελέσει το σταθερό βάθρο της αγροτικής πίστης.

Β) Η κατανομή των δανείων μεταξύ των συνεταιρίων, ως εσωτερική λειτουργία του συνεταιρισμού να αφεθεί αποκλειστικά στη πρωτοβουλία των αρμοδίων οργάνων του. Η Τράπεζα να περιορίζεται στο να κρίνει μέσω των τοπικών συμβουλίων την παρασχετέα συνολικά πίστωση στον καθένα συνεταιρισμό.

Γ) Να επιδιωχθεί μεθοδικά η χρησιμοποίηση των συνεταιρικών οργανώσεων εις πρακτορεία και αντιπρόσωποι της Τράπεζας στα μικρότερα κέντρα, με επιταχυνόμενη συγχρόνως την ίδρυση υποκαταστημάτων της Αγροτικής στα μεγαλύτερα κέντρα.

Δ) Τα δάνεια προς τους συνεταιρισμούς που ανήκουν σε ενώσεις να χορηγούνται υποχρεωτικά μέσω των οικείων Ενώσεων και να καθορισθεί κλίμακα επιτοκίων για όλες τις κατηγορίες των δανείων κατά την οποία τα επιτόκια να είναι μικρότερα για τις Ενώσεις αυτών, αναγνωρίζομένου ότι η υπέρ των συνεταιρισμών μείωση του επιτοκίου είναι πιστοποίηση των υπηρεσιών των, για την ασφαλέστερη και παραγωγικότερη τοποθέτηση των δανείων. Για αυτό το λόγο επιβάλλεται η δημιουργία ευνοϊκότερων συνθηκών τόκου, ποσών και τρόπου χορηγήσεως κατά τον δανεισμό των συνεταιρισμένων γεωργών σε σχέση προς τους μεμονωμένους.

Ε) Να παύση κάθε εξάρτηση της Α.Τ.Ε. από την Εθνική και η Α.Τ.Ε. να αποκτήσει δικό της προσωπικό με ανεπτυγμένη συνεταιριστική συνείδηση και τις αναγκαίες τεχνικές γνώσεις και αγροτική προδιάθεση. Να παύσει επίσης κάθε συμψηφισμός χρεών της Εθνικής Τράπεζας επιστρέφοντας αυτά που παράνομα εξοφλήθηκαν εις βάρος της Αγροτικής... Επίσης υπάρχουν ψηφίσματα για τον περιορισμό των καλλιεργητικών δανείων και την αύξηση των δανείων συντηρήσεως, να δοθεί

Βλ. Στ. Ν. Μακράκης, «Αγροτική πίστις και συνεταιρισμοί παλαιά επιτεύγματα και νέοι σκοποί», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1954, σελ. 117.

μεγαλύτερη έκταση στα δάνεια βελτιώσεων μεσοπρόθεσμα και μακροπρόθεσμα καθώς και για την αύξηση των κεφαλαίων της Α.Τ.Ε.⁹⁷

Βέβαια, η πραγμάτωση των θεωρητικά σωστών θέσεων της συνεταιριστικής κίνησης δεν ήταν ζήτημα “πειθούς”, “δειλίας” ή και προσωπικών χειρισμών, αλλά πολύ περισσότερο ζήτημα σύγκρουσης διαφορετικών πολιτικών και επικράτησης της μίας ή της άλλης σε διάφορα επίπεδα. Οι πολιτικές που συγκρούονταν σε όλη τη φάση της συνεταιριστικής πορείας, αλλά και στον συγκεκριμένο τομέα, ήταν η πολιτική εκπλήρωσης των θεμελιωδών αρχών του συνεργατισμού σε μια αυτενεργό και αυτοτελή συνεταιριστική οργάνωση της οικονομίας από την πλευρά της συνεταιριστικής κίνησης και η πολιτική διαχείρισης, παρέμβασης και ενσωμάτωσης από την πλευρά του κράτους.⁹⁸

⁹⁷ Βλ. «Τα ψηφίσματα της πανελληνίου συσκέψεως των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Φεβρουάριος 1933, έτος Θ', σελ. 20.

⁹⁸ «Η Τράπεζα είδε πάρα πολύ στενά το συνεταιριστικό της έργο, περισσότερο σα μέσο βοηθητικό του τραπεζιτικού της έργου παρά σαν αυτοτελή σκοπό... Με το πνεύμα αυτό, το κηδεμονευτικό και δύσπιστο για την αξία μιας ισότιμης οργανικής συνεργασίας ανάμεσα στην Τράπεζα και τους συνεταιρισμούς και για τις ικανότητες των συνεταιρισμών για πλατύτερες πρωτοβουλίες, είναι σφραγισμένη βαθιά όλη η οργάνωση και όλο το έργο της Αγροτικής Τράπεζας.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Η Αγροτική Τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος 18°, Αθήνα Μάρτιος- Απρίλιος 1947, [33-36], σελ. 33, 34.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8° : **ΥΠΕΡΧΡΕΩΣΗ ΑΓΡΟΤΩΝ ΚΑΙ** **ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΩΝ**

Σε προηγούμενο κεφάλαιο περιγράψαμε, σε γενικές γραμμές, την άσχημη κατάσταση που βρίσκονταν ο αγροτικός πληθυσμός στην Ελλάδα.⁹⁹ Η καταστροφική εικόνα που παρουσίαζε η Ελληνική ύπαιθρος συμπληρώνονταν από την υπερχρέωση των αγροτών. Τα αγροτικά χρέη ήταν ο ουσιαστικότερος παράγοντας που έτρεφε αλλά και διατηρούσε το πρόβλημα των αγροτών, καθώς τους οδηγούσε σε ένα φαύλο κύκλο δανεισμού και χρέωσης συντηρώντας σε μία διαρκή ύφεση το βιοτικό τους επίπεδο και την αγροτική παραγωγή μέχρι την οριστική εξαθλίωση. Ταυτόχρονα ήταν βραχνάς για την κρατική εξουσία, που έβλεπε ορατό τον κίνδυνο μιας κοινωνικής έκρηξης, δύσκολα ελέγξιμης που απειλούσε την “κοινωνική συνοχή”.

Η υπερχρέωση των αγροτών ήταν εν μέρει αποτέλεσμα της διεθνούς κρίσης που μάστιζε το καπιταλιστικό σύστημα και έθετε σε αναπροσαρμογή των προ της κρίσεως συναφθέντων οικονομικών σχέσεων μεταξύ των κρατών.¹⁰⁰ Αυτή η αναπροσαρμογή και το κόστος της επιβάρυνε περισσότερο τα εξαρτημένα πολιτικο-οικονομικά κράτη όπως η Ελλάδα.

Οι τιμές των γεωργικών προϊόντων έπεφταν υπερβολικά, περισσότερο από τα βιομηχανικά και άλλα προϊόντα. Έτσι το εισόδημα των γεωργών μειώνονταν σημαντικά, χωρίς όμως να περιορίζονται και τα χρέη του. Αυτά αντιθέτως αυξάνονταν γιατί ο αγρότης στη προσπάθειά του να αντιμετωπίσει την κρίση, προέβαινε σε νέα δάνεια, όχι πλέον παραγωγικά αλλά συντηρήσεως του εαυτού του και της οικογένειάς του. Ταυτόχρονα η αγορά των γεωργικών προϊόντων δεν παρουσίαζε βελτίωση, τα χρέη πίεζαν τους περισσότερους παραγωγούς, οι οποίοι έβλεπαν να απειλείται όχι μόνο το χωράφι τους, αλλά και το ίδιο το ψωμί τους.¹⁰¹

Επίσης, επειδή η αγροτική κρίση δεν ήταν μόνο Ελλαδικό φαινόμενο αλλά διεθνές, μια σειρά από κράτη είχαν σπεύσει να λάβουν μέτρα προστασίας των παραγωγών και ρυθμίσεων του ζητήματος των χρεών. Σ' αυτή την κίνηση είχαν πρωτοστατήσει τα γειτονικά βαλκανικά κράτη (Ρουμανία, Βουλγαρία, Γιουγκοσλαβία, κ.λ.π.) τα οποία μάλιστα είχαν υιοθετήσει και τις πιο ριζοσπαστικές λύσεις.¹⁰²

⁹⁹ Βλ. Μέρος Β, κεφ. 6°: Κίνητρα και φορολογία συνεταιρισμών, σελ. 1-2.

¹⁰⁰ Βλ. Αλ. Μυλωνάς- Χρ. Ευελπίδης- Π. Γαρουφαλιάς- Αλ. Ριζιώτης- Χρ. Παλασταύρος, «Η αιτιολογική έκθεση της προτάσεως νόμου δια την ρύθμιση των αγροτικών χρεών και την ενίσχυση της αγροτικής τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα Απρίλιος 1933, σελ. 52.

¹⁰¹ Βλ..... στο ίδιο σελ. 52.

¹⁰² Βλ..... στο ίδιο σελ. 52.

Η κατάσταση της Ελλάδας σε σύγκριση με την κατάσταση των άλλων Βαλκανικών κρατών ήταν, ίσως, η χειρότερη και με τη μεγαλύτερη κρισιμότητα. Με τους περισσότερους αγρότες σε παθητική οικονομική κατάσταση λόγω των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της Ελληνικής αγροτικής παραγωγής και των προβλημάτων στη διάθεση των προϊόντων (χαρακτηριστικά που έχουμε επισημάνει σε προηγούμενα κεφάλαια) είχε, επίσης, να αντιμετωπίσει δύο επιπλέον παράγοντες που επιβάρυναν την κατάσταση. Απ' τη μια, την αύξηση του συνολικού αγροτικού πληθυσμού από την αθρόα εισροή μεταναστών από την Μ. Ασία, οι οποίοι απορροφούνταν κατά το πλείστον στην αγροτική παραγωγή, από την άλλη, η προσπάθεια ανθήσεως της παραγωγής των μικρών κλήρων αφ' ενός προϋπόθετε ικανά εφόδια, αφ' ετέρου δε συνέφερε ως προς ορισμένα εξαγόμενα προϊόντα –(καπνός, σταφίδα, οίνος, κ.λ.π.) λόγω της μη απορροφήσεως τους από τη διεθνή αγορά.¹⁰³ Τα χρέη των αγροτών δε ποικίλουν ανάλογα με την περίσταση και καταρτίζονταν για διάφορους λόγους και έτσι διάφορες αγροτικές οικογένειες χρεωνόντουσαν σε διάφορα επίπεδα και για διάφορους λόγους.¹⁰⁴

Μέσα σε αυτή τη ζοφερή κατάσταση της υπαίθρου, η συνεταιριστική κίνηση έπρεπε να τοποθετηθεί θαρραλέα και πολιτικά ορθά προστατεύοντας τον αγρότη αλλά και την ίδια την κίνηση. Γιατί δεν νοείται συνεταιρισμός με τα περισσότερα μέλη του καταχρεωμένα, αλλά που να μην είναι χρεωμένος και ο ίδιος. Δηλαδή, υπερχρέωση των αγροτών κατ' επέκταση σήμαινε και υπερχρέωση των συνεταιρισμών. Και μία χρεοκοπία της αγροτικής παραγωγής ίσως σήμαινε και μία χρεοκοπία της συνεταιριστικής κίνησης και αντίστροφα όλης της προσπάθειας για εξομάλυνση της άσχημης κατάστασης της Ελληνικής υπαίθρου με πισωγυρίσματα που δύσκολα θα μπορούσαν να παλινρθωθούν.

Η κυβέρνηση, κατ' ακολουθία με όλες σχεδόν τις ευρωπαϊκές χώρες, τις Η.Π.Α., την Αυστραλία και ακόμα τη Νοτιοαφρικανική Ένωση και την Αίγυπτο, κατέθεσε εσπευσμένα σχέδιο νόμου που σκοπό είχε να διευθετήσει το ζήτημα των αγροτικών χρεών, εκτονώνοντας την κατάσταση και αποφεύγοντας επερχόμενες κοινωνικές εκρήξεις.¹⁰⁵

Η πρόταση της κυβερνητικής πλευράς πρόβλεπε σε γενικές γραμμές τα εξής: Η παραπάνω ρύθμιση αφορούσε χρέη αγροτών τα οποία ξεπερνούσαν τις 1.000 δρχ. Αφορούσε επίσης αυτούς που ασχολούνταν με την καλλιέργεια της γης ή σε άλλον κλάδο της γεωργίας και κτηνοτροφίας ως κύριο βιοποριστικό επάγγελμα. Όσοι χρησιμοποιούσαν ξένα κυρίως εργατικά χέρια πλην των βοηθητικών κατά ορισμένες περιόδους, αποκλειόταν από την εφαρμογή της παραπάνω πρότασης. Ακόμα, αποκλείονταν όσοι εκτός από την αγροτική οικία είχαν στην κατοχή τους και άλλη αστική ακίνητη περιουσία. Οι οφειλές των προσφύγων στην Αγροτική Τράπεζα από

¹⁰³ Βλ. Αλ. Μυλωνάς... ο.π. σελ. 52

¹⁰⁴ «1) Χρέη των προσφύγων οφειλόμενα προς την επιτροπή αποκαταστάσεως προσφύγων και το κράτος, μεταβιβασθέντα εις την Αγροτικήν Τράπεζαν της Ελλάδος. 2) Χρέη των Αγροτών εκ της εφαρμογής των νόμων περί απαλλοτριώσεως, οφειλόμενα εις το Δημόσιο. 3) Χρέη εντοπίων και προσφύγων προς την Εθνικήν Τράπεζαν της Ελλάδος και άλλα ιδιωτικά τραπεζιτικά ιδρύματα και προς οργανισμούς. 4) Χρέη αγροτών προς ιδιώτας κατά το πλείστον τοκογλύφους. 5) Χρέη προς την Αγροτικήν Τράπεζαν της Ελλάδος.»

Βλ. ο.π.... Η αιτιολογική έκθεσις της προτάσεως νόμου δια την ρύθμισιν..., σελ. 53-52.

¹⁰⁵ Βλ. Χρ. Ευελπίδης, «Τα χρέη των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα Σεπτέμβριος 1933, σελ. 113.

μεταβιβάσεις χρεών προς το κράτος ή την Επιτροπή αποκαταστάσεως προσφύγων, για έξοδα εγκαταστάσεως και περιθάλψεως απαλείφονταν από την 1^η Απριλίου του 1933. Οι ληξιπρόθεσμες απαιτήσεις από το κράτος και την Α.Τ.Ε. που υπερέβαιναν τις 1.000 δρχ. μετατρέπονταν σε μεσοπρόθεσμα δάνεια και πληρώνονταν σύμφωνα με τις διατάξεις που αφορούσαν τέτοιου είδους δάνεια. Ο τόκος οριζόνταν στο 6%. Η κατά τον αγροτικό νόμο χρεολυτική απόδοση του τιμήματος απαλλοτριώσεως οριζόνταν από εικοσαετία σε τριακονταετία. Επιπλέον, υπήρχαν ρυθμίσεις μείωσης του οφειλόμενου κεφαλαίου στην Εθνική Τράπεζα από το 1930 και ύστερα που αφορούσαν προσωπικά δάνεια είτε επί πλασματικό ενέχυρο προϊόντων, που κυμαίνονταν από 30% περί ατομικών δανείων, 40% προκειμένου για συνεταιρισμούς και 50% προκειμένου για ενώσεις συνεταιρισμών κ.λ.π.¹⁰⁶

Συμπερασματικά, η διάρθρωση της αδηφάγου αγροτικής πίστης είχε μεγάλη ευθύνη για την υπερχρέωση των αγροτών. Το κράτος συνηγορούσε για χρόνια στην καταλήστευση του αγροτικού εισοδήματος προσφέροντας υπέρογκη κερδοσκοπία σε δημόσιους και ιδιωτικούς χρηματοπιστωτικούς οργανισμούς, μην επενδύοντας στη μακροχρόνια και σταθερή ανάπτυξη της αγροτικής παραγωγής. Απ' την άλλη μεριά η λύση που πρότεινε, όταν το πρόβλημα έφτασε σε οριστικό σημείο, ήταν μια λύση μετάθεσης του προβλήματος σ' ένα μακροχρόνιο διάστημα για να "λυθεί" με άλλους όρους. Ήταν μια λύση επίπλαστη, μια προσωρινή ελάφρυνση των αγροτών, μία εκτονωτική λύση που καταλάγιαζε προσωρινά την αγανάκτηση του αγροτικού κοσμου, ενώ δεν τους παρείχε καμία εγγύηση για βιώσιμη και οριστική λύση. Προς αυτή την κριτική κινούνταν και οι συνεταιριστές που πρότειναν ν' αναλάβουν οι συνεταιριστικές οργανώσεις δράση με αποφάσεις για λήψη σχετικών μέτρων που θα κινούνταν σε δύο επίπεδα: Αφ' ενός, την απαλλαγή των χωρικών από τον Εφιάλτη των κατασχέσεων και της εξαθλίωσης και την εδραίωση της αγροτικής πίστης ανά τη χώρα. Αφετέρου, πρότειναν να γίνει δεκτή η πρόταση νόμου που είχε κατατεθεί στη βουλή από ομάδα αγροτικών βουλευτών με επικεφαλή των κ. Μυλωνά, μια πρόταση που ήταν σύμφυτη με τις αποφάσεις της Πανελληνίου συσκέψεως των Ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών.¹⁰⁷

Αυτές οι αποφάσεις, που αποτελούσαν και πρόταση διευθέτησης των αγροτικών χρεών ανέφεραν τα εξής: Να διαγραφούν τα χρέη των αγροτών προσφύγων αφού δεν είχαν αποζημιωθεί σε ολόκληρο για την εγκατάλειψη της περιουσίας τους. Να μειωθεί κατά 25% ο τόκος των εξ απαλλοτριώσεως οφειλών των αγροτών. Να μειωθεί κατά 30-50% το κεφάλαιο των χρεών του 1929 προς την Εθνική Τράπεζα και να καταργηθούν οι τόκοι υπερημερίας και αυτή η διάταξη να έχει αναδρομική ισχύ και για χρέη προς την Εθνική, που είχαν πληρωθεί με συμψηφισμό δανείων της Α.Τ.Ε. προς απόσβεση οφειλών της Εθνικής. Ενώ το εναπομείναν ποσό να πληρωθεί εντός 3-5 ετών. Να επανεξετασθούν, από τα αρμόδια ειρηνοδικεία τα δάνεια προς τους ιδιώτες σε ότι αφορά το πραγματικό τους κεφάλαιο. Τα μεν τοκογλυφικά να διαγραφούν τα δε μη τοκογλυφικά να μειωθούν κατά 30-50%, μετατρέπόμενα σε μεσοπρόθεσμα με τόκο 5%. Σε ότι αφορά τα χρέη προς την Α.Τ.Ε. να πληρωθούν στο ακέραιο. Εν τούτοις, επιβάλλεται η μετατροπή τους σε άτοκα και μεσοπρόθεσμα α) Προκειμένου για αγρότες που έχουν πληγεί από θεομηνίες, β) προκειμένου περί ανοίγματος καπνών με ενέχυρο, καλυπτόμενων με τη διαφορά πώλησης των καπνών

¹⁰⁶ Βλ. «Η πρότασις νόμου δια την ρύθμισιν των αγροτικών χρεών και την ενίσχυσιν της Αγροτικής Τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα, Ιούνιος 1933, σελ. 68.

¹⁰⁷ Βλ. Χρ. Ευελπίδης, «Τα χρέη των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα Σεπτέμβριος 1933, σελ. 115.

των αγορασθέντων από την Επιτροπή αγοράς καπνού. Να ανασταλούν όλες οι διώξεις, εν μέσω χειμώνα, για καθυστερήσεις αγροτικών χρεών προς το δημόσιο, προς την Εθνική Τράπεζα και την Α.Τ.Ε. Να ανασταλεί ο πλειστηριασμός αγροτικών κτημάτων που είναι αγορασμένα με πίστωση και υποθηκευμένα στον πωλητή. Τέλος, να τροποποιηθεί το ισχύον σύστημα εκτοκισμού των καθυστερούμενων δανείων προς την Εθνική και την Α.Τ.Ε. επί το δικαιότερον, καθώς το σύστημα αυτό και παράνομο είναι και επιβαρύνει περισσότερο, αυτούς που εξοφλούν τμηματικά τα δάνεια από αυτούς που ολοσχερώς τα καθυστερούν.¹⁰⁸

Οι προτάσεις από την πλευρά των συνεταιριστών, χωρίς να αποτελούν τομή στη λύση του προβλήματος της υπερχρέωσης των αγροτών, ήταν προσανατολισμένες στην πραγματικότητα. Αναγνώριζαν έμμεσα τις ανομίες του υπάρχοντος χρηματοπιστωτικού συστήματος και το δίκαιο των αγροτών, ενώ ήταν σαφώς ριζοσπαστικότερες από αυτές της κυβέρνησης. Επιπλέον, αποτελούσαν πραγματική ελάφρυνση από τα χρεωστικά βάρη στις πλάτες των αγροτών και έθεταν τις βάσεις για μία ανατροπή της δυσμένειας και της αφόρητης οικονομικής πίεσης του αγροτικού πληθυσμού.

¹⁰⁸ Βλ. «Τα ψηφίσματα της πανελληνίου συσκέψεως των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα, Φεβρουάριος 1933, σελ. 21.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9^ο: ΣΥΝΕΤΑΙΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟ ΓΕΩΡΓΙΚΩΝ ΠΡΟΪΟΝΤΩΝ

Μέχρι τώρα εξετάζαμε το οικονομικό περιβάλλον και τους συνεταιρισμούς σε συνθήκες παραγωγής. Την δυσχερή οικονομική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν οι αγρότες, τα χρηματοπιστωτικά προβλήματα, τις επενδύσεις που έπρεπε να γίνουν και τις λύσεις που προτεινόταν. Σε αυτό το κεφάλαιο θα ασχοληθούμε με ένα άλλο οικονομικό πεδίο που συνδέεται σαφώς με τα προηγούμενα. Είναι το οικονομικό πεδίο της διάθεσης των αγροτικών προϊόντων, τις συνθήκες που επικρατούσαν στην αγορά και το εμπόριο, τα προβλήματα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η συνεταιριστική κίνηση. Επί πρόσθετα, το πεδίο του εμπορίου, δηλαδή η διάθεση στην αγορά και κατανάλωση των παραγόμενων προϊόντων, είναι για κάθε οικονομικό οργανισμό σημείο επιβεβαίωσης ή ακύρωσης μιας προηγούμενης αναπτυξιακής πολιτικής αλλά και διαδικασία άντλησης σημαντικών συμπερασμάτων και βάση σχεδίασης νέας οικονομικής πολιτικής.

Ιδιαίτερα για τους συνεταιρισμούς το εμπόριο αποτελούσε ένα από τα σημαντικότερα τμήματα του συνολικού ρόλου που είχαν στην οικονομική οργάνωση της κοινωνίας. Όχι μόνο γιατί αποτελούσε πηγή εξοικονόμησης κεφαλαίων και κέρδους και ένδειξη για τη θετική συμμετοχή των συνεταιρισμών στην "αγορά" αλλά και γιατί προϋπόθετε μια σειρά από αλλαγές στη σύσταση, στην υπόσταση και τον τρόπο λειτουργίας τους με σκοπό την προσομοίωση των διαφορετικών στόχων και σκοπών τους με το κυρίαρχο σύστημα οικονομικών συναλλαγών. Οι αλλαγές αυτές είχαν επιβληθεί στους συνεταιρισμούς μετά από την πραγματοποίηση μιας επιθετικής κρατικής πολιτικής με αιχμή την συνεταιριστική νομοθεσία¹⁰⁹. Παρ' όλα αυτά, η αποδοχή των μεταλλάξεων της συνεταιριστικής μορφής- αν και όπως έχουμε πει αποτελούσε έκπτωση στις αρχές του συνεργατισμού και υπόθαλπε κινδύνους ενσωμάτωσης και εκμαυλισμού του κοινωνικού έργου του συνεταιρισμού¹¹⁰-εμφανιζόταν σαν

¹⁰⁹ «Το δρόμο αυτό ακολούθησε, καθώς είναι γνωστό, εγκαταλείποντας τον αρχικό φιλελεύθερο πνεύμα της, και η δική μας επίσημη συνεταιριστική πολιτική, που σιγά σιγά με αλλεπάλληλες τροποποιήσεις αλλοίωσε θεμελιακά τον αρχικό φιλελεύθερο συνεταιριστικό μας νόμο και τον έκανε δεσμευτικό και περιοριστικό...Στην πραγματικότητα η ρυθμιστική αυτή παρέμβαση αντανάκλασε, έστω και αόριστα, το δυσμενές πνεύμα που ύστερα από τους πρώτους ενθουσιασμούς άρχισε να δημιουργείται εναντίον κυρίως των γεωργικών συνεταιρισμών, με την επήρεια παραγόντων που φυσικά βρίσκονται σε αντίθεση με τη συνεταιριστική κίνηση. Οι παράγοντες αυτοί έβλεπαν με ανησυχία την οικονομική και κοινωνική χειραφέτηση που εξασφάλιζαν στους μικροπαραγωγούς οι συνεταιρισμοί, καθώς και τη βαθμιαία αντικατάσταση τους από τη συνεταιριστική οργάνωση και διαχείριση και τον έλεγχο των γεωργικών προϊόντων»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Ά μορφή και ουσία», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Ιανουάριος-φεβρουάριος 1948, σελ. 1

¹¹⁰ Βλ. Κεφ. 1^ο, Μέρος Β, σελ. 3

“μονόδρομος”, από τους συνεταιριστές, σχετικός με τα ξεπεράσματα πρακτικών προβλημάτων κίνησης και δράσης των συνεταιρισμών ως προς την άσκηση εμπορικών εργασιών¹¹¹.

Έτσι η συνεταιριστική κίνηση “αναγκάστηκε”, για ορισμένες, κυρίως γενικότερης αποστολής οργανώσεις, να μη χρησιμοποιήσει την καθιερωμένη συνεταιριστική μορφή που την έβρισκε ακατάλληλη για το σκοπό τους αλλά τη μορφή της ανώνυμης εταιρείας που την έβρισκε καταλληλότερη. Με αυτή την κίνηση ήθελε να απαλλάξει τις οργανώσεις αυτές από τις δύσκολες και περιττές διατυπώσεις που επέβαλλε η συνεταιριστική νομοθεσία, κάνοντας το έργο τους μη αποτελεσματικό. Παράλληλα τόνιζε ότι οι συνεταιριστικές οργανώσεις δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση να αποκλίνουν από τον προορισμό τους. Με αυτή τη μετατροπή στη μορφή τους οι συνεταιρισμοί απέκτησαν την ευχέρεια να συναλλάσσονται με οποιονδήποτε και όχι μόνο με τα μέλη τους, ενώ ταυτόχρονα παρέκαμπταν τα νομικά εμπόδια στην άσκηση των εμπορικών τους λειτουργιών. Όμως από την αρχή φάνηκε ότι η μορφή της ανώνυμης συνεταιριστικής εταιρείας, που είχε υιοθετηθεί, δεν θα είχε μόνο θετικά αποτελέσματα.

Για παράδειγμα, η ανώνυμη εταιρεία εξαγωγής γεωργικών προϊόντων, που είχε ιδρυθεί με βάση την παραπάνω επιδίωξη, απέκλεισε από μετόχους της ενδιαφερόμενες συνεταιριστικές οργανώσεις ενώ είχε κύριο μέτοχο την Α.Τ.Ε. και συμμετοχή της εθνικής τράπεζας, των Ελληνικών σιδηροδρόμων και των σιδηροδρόμων Πελοποννήσου. Ο αποκλεισμός αυτός των συνεταιρισμών είχε για συνέπεια να αλλοιωθεί ο αρχικός χαρακτήρας της εταιρείας και να επικρατήσει στην λειτουργία της περισσότερο από ότι έπρεπε το καθαρά εμπορικό πνεύμα¹¹².

Το αντίθετο παράδειγμα, το θετικό, προέρχεται από την ίδρυση της συνεταιριστικής εταιρείας καπνοπαραγωγών Ελλάδος (Σ.Ε.Κ.Ε.). Μια εταιρεία που ιδρύθηκε σε δύσκολα χρόνια για τους καπνοπαραγωγούς (ολοκληρωτική απώλεια των αγορών της Γερμανίας και της Κεντρικής Ευρώπης, με τις χαμηλές τιμές που έπαιρναν οι καπνοπαραγωγοί και που κυρίως οφείλονταν στα μονόπλευρα εις βάρος του καπνού μέτρα από το κράτος) και που διατήρησε σε ικανοποιητικό βαθμό τη συνεταιριστική

¹¹¹ «Οι εργασίες, που κυρίως για να γίνουν όσο πρέπει αποτελεσματικά χρειάζεται η συνεταιριστική κίνηση και δράση κάποια μεγαλύτερη ελευθερία και ευκινησία, απο οση δίνει στην τωρινή της μορφή η συνεταιριστική μας νομοθεσία, είναι οι συνεταιριστικές προμήθειες ειδών και οι συνεταιριστικές πωλήσεις προϊόντων, δηλαδή οι εμπορικές, να πούμε εργασίες. Η κεντρική προμηθευτική οργάνωση των συνεταιρισμών χρειάζεται να έχει απόλυτη ελευθερία να δημιουργεί αποθέματα, να προαγοράζει είδη για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα, να αποκτή δικά της μέσα παραγωγής των ειδών που εμπορεύεται, να επιχειρεί τους όποιους κρίνει χρήσιμους στο έργο της εμπορικούς και βιομηχανικούς συνδυασμούς... Επίσης οι κεντρικές συνεταιριστικές οργανώσεις για την εξασφάλιση ικανοποιητικών τιμών και τη διάθεση προϊόντων χρειάζονται ανάλογη ελευθερία για να κινούνται ανεμπόδιστα στη διαμόρφωση των εμπορικών τους συνδυασμών, σύμφωνα με τη ζήτηση και τις απιθυμίες των πελατών τους, απαλλαγμένες απο κάθε ειδική εξάρτηση απο τα μέλη τους.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Ά μορφή και ουσία», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1948, σελ. 2

¹¹² Βλ. Στο ίδιο... σελ. 2

δομή και οργάνωση της ενώ η λειτουργία της συγκέντρωνε όλα τα ζητήματα με τα οποία έπρεπε να αναμετρηθεί η συνεταιριστική κίνηση¹¹³.

Αρχικό και κύριο αίτημα της καπνοπαραγωγικής τάξης εκείνη τη δύσκολη περίοδο ήταν: Με βάση τις καπνικές συνεταιριστικές οργανώσεις και συμμετοχή του κράτους να ιδρυθεί αυτοτελής οργάνωση καπνού για τη διαχείριση του εμπορίου και της βιομηχανίας των καπνών μας. Όμως μη μπορώντας να στηριχθούν στην αργοπορημένη κρατική εξέταση αυτής της πρότασης και ακόμα περισσότερο στις ανέλπιδες κρατικές ενέργειες, αποφάσισαν να μην μείνουν με σταυρωμένα χέρια. Έτσι, μερικές από τις ενώσεις γεωργικών συνεταιρισμών των κυριότερων καπνοπαραγωγικών περιφερειών της βόρειας Ελλάδας, αποφάσισαν να συγκροτήσουν μια κεντρική καπνική οργάνωση με εμποροβιομηχανικό χαρακτήρα που να μπορέσει να παρέμβει για λογαριασμό των καπνοπαραγωγών στο καπνεμπόριο και στην καπνοβιομηχανία¹¹⁴.

Η μορφή της ανώνυμης εταιρείας που τελικά έδωσαν στο ειδικό όργανο τους οι καπνικές συνεταιρικές οργανώσεις ταίριαζε, πραγματικά, στον προορισμό του γιατί του εξασφάλιζε ελεύθερες κινήσεις, ανεξαρτησία, γρηγοράδα, τόλμη κ.λ.π. και συγχρόνως του επέτρεπε να θέτει στην υπηρεσία του συνόλου ένα σημαντικό μέρος από τις υλικές και ηθικές δυνάμεις του συνεργατισμού και να διαχειρίζεται τις συνεταιριστικές επιδιώξεις στον τομέα της καπνικής οικονομίας με όρους ανταποκρινόμενους στις οικονομικές συνθήκες της εποχής. Έτσι αν και οι συνεταιρικές καπνικές οργανώσεις, για τους λόγους που αναφέραμε, έδωσαν στο ειδικό όργανο τους την μορφή της ανώνυμης εταιρείας δεν τις εμπόδιζε να διατηρήσουν γνήσια και άθικτη τη συνεταιριστική τους ουσία και ακόμη, πέρα από αυτό, να καταστήσουν τους σκοπούς τους γενικότερα εξυπηρετικούς, ουσιαστικά κοινωφελείς. Το παραπάνω φαίνεται καθαρά από το γνήσιο συνεταιριστικό χαρακτήρα της Σ.Ε.Κ.Ε. όπως προκύπτει από το καταστατικό της, που οι θεμελιώδεις διατάξεις του στηρίζονται πλήρως στις συνεταιριστικές αρχές,¹¹⁵ καθώς και από τις σχετικές διατάξεις για την διανομή των κερδών της, που σχεδόν στο σύνολο τους διατίθενται κατά τρόπο ανιδιοτελή και κοινωφελή¹¹⁶.

¹¹³ Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Β : Η συνεταιριστική εταιρεία καπνοπαραγωγών Ελλάδος», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Μάρτιος 1948, σελ. 21

¹¹⁴ στο ίδιο, σελ. 21

¹¹⁵ « Ο γνήσιος συνεταιριστικός χαρακτήρας της Σ.Ε.Κ.Ε. προκύπτει από το καταστατικό της που οι θεμελιώδεις διατάξεις του στηρίζονται πλήρως στις συνεταιριστικές αρχές. Η Σ.Ε.Κ.Ε. μολονότι ανώνυμη εταιρεία, ουσιαστικά είναι προσωπική ένωση, γιατί μέτοχοι μπορεί να είναι μόνο συνεταιρικές οργανώσεις παντός βαθμού των καπνοπαραγωγικών περιφερειών. Εκτός αυτών μόνο η Κ.Υ.Δ.Ε.Π. μετέχει ακόμη, που κι αυτή είναι συνεταιριστική οργάνωση και έχει με τον Πανελλήνιο χαρακτήρα της ζωτικό ενδιαφέρον για την προκοπή των καπνοπαραγωγών. Σύμφωνα με τον όρο αυτό οι μετοχές είναι ονομαστικές και αποκλείεται η μετατροπή τους σε ανώνυμες ή στον κομιστή. Για τη μεταβίβαση τους σε πρόσωπα που μπορεί κατ'αρχήν να γίνουν μέτοχοι χρειάζεται ειδική έγκριση του διοικητικού συμβουλίου. Επίσης δεν μπορεί ένας μέτοχος να συγκεντρώσει μετοχές αξίας ανώτερης από το 20% του εταιρικού κεφαλαίου που έχει εκδοθεί.»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Β : Η συνεταιριστική εταιρεία καπνοπαραγωγών Ελλάδος», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Μάρτιος 1948, σελ. 23

¹¹⁶ «...Έτσι από το σύνολο των ετήσιων κερδών 30% διατίθενται για το σχηματισμό τακτικού αποθεματικού για την αντιμετώπιση ζημιών που μπορούν να προκύψουν κατά την άσκηση του έργου της. Δίνεται ένα πρώτο μέρος στους μετόχους ίσο προς το επιτόκιο των δανείων που χορηγεί η Αγροτική Τράπεζα στα νομικά πρόσωπα των συνεταιρισμών, πάντως όχι μικρότερο από 4% του κεφαλαίου που έχει καταβληθεί. Από το υπόλοιπο των κερδών ποσοστό 40-60% σύμφωνα με απόφαση της γενικής συνέλευσης της Σ.Ε.Κ.Ε., διαμοιράζεται στους καπνοπαραγωγούς που πούλησαν καπνά δικιάς τους παραγωγής και ανάλογα με το ποσό που καθένας τους αρχικά εισέπραξε. Ένα ποσοστό

Η εκτεταμένη αναφορά στο παράδειγμα της Σ.Ε.Κ.Ε. γίνεται για να αποδείξει ότι παρά τις δύσκολες και αρνητικές συνθήκες η συνεταιριστική κίνηση μπορούσε και ήταν δυνατό να αποφύγει το τέλμα και τη μετατροπή σε κάτι άλλο από αυτό που προοριζόταν να είναι, να ξεπεράσει τις δυσκολίες και να βρει τη χρυσή τομή ως προς τη μορφή και το περιεχόμενο που έπρεπε να πάρουν οι συνεταιρισμοί για να ευδοκιμήσουν και να αναπτυχθούν. Όπως πολύ εύστοχα μας πληροφορεί ο Θ. Πάνος "Η συνεταιριστική κίνηση, αναγκασμένη να ακολουθεί από κοντά την πρόοδο, προσπαθώντας αδιάκοπα να αποφύγει την αποστέωση, την αποτελμάτωση, μεταβάλλεται, εξελίσσεται και προσαρμόζεται στις καινούριες ανάγκες, αρκεί μόνο η ουσία της, το βαθύτερο της περιεχόμενο, που είναι η ιδέα της αυτοδύναμης συλλογικής δράσης και η εξυπηρέτηση του συνόλου να μένει άθικτη, αμετάβλητη. Η προσαρμοστικότητα είναι άλλωστε η μεγαλύτερη δύναμη του συνεργατισμού, αρκεί μόνο και στην καινούρια του μορφή και εκδήλωση να επικρατεί και να τον οδηγεί το συνεταιριστικό πνεύμα. Αρκεί να μην αλλοιώνεται από κεφαλαιοκρατικές αρχές και αντιλήψεις.¹¹⁷"

Το στοίχημα που έπρεπε να κερδίσει η εν Ελλάδι συνεταιριστική κίνηση ήταν από την μια να εδραιώσει την παρουσία της στο εγχώριο εμπόριο, χωρίς να παρασυρθεί από τις κεφαλαιοκρατικές αντιλήψεις και πρακτικές που σκοπό είχαν να αλλοιώσουν τον κοινωφελή χαρακτήρα της και να μετατρέψουν τους συνεταιρισμούς σε ανώνυμες εταιρείες, ενώ από την άλλη να βρει τη θέση που της άρμοζε στο διεθνές εμπόριο, που μάλιστα ο ανταγωνισμός ήταν πολύ σκληρότερος. Και στα δυο αυτά επίπεδα οι δυνατότητες υπήρχαν και έχουμε πολλά παραδείγματα μελετημένης προσπάθειας και σωστής πρακτικής από τους συνεταιριστές, που έδιναν νέα πνοή και ελπιδοφόρα μηνύματα στο συνεταιριστικό εμπόριο.

Σε αυτή τη λογική κινήθηκαν διάφορες προσπάθειες των συνεταιριστών. Το 1946 έχουμε την προσπάθεια για αποκατάσταση και αναδιοργάνωση της ΚΥΔΕΠ (κεντρική υπηρεσία διαχείρισης εγχώριων προϊόντων) και διαμόρφωση της σε ελεύθερη κεντρική οικονομική οργάνωση των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών. Η κοινοπραξία σύμφωνα με το καταστατικό της και την πρακτική που εφάρμοζε διαμορφώθηκε σε μια κεντρική συνεταιριστική οργάνωση αγορών, πωλήσεων και παροχής υπηρεσιών με κολοσσιαίο κύκλο εργασιών αποτελώντας έτσι την κεντρική ρίζα από όπου θα μπορούσαν γρήγορα να βλαστήσουν ειδικοί κεντρικοί συνεταιριστικοί οργανισμοί για την διαχείριση ειδών και υπηρεσιών¹¹⁸.

Επίσης πολύ παλιότερα έχουμε παραδείγματα συνεργασίας συνεταιριστικών οργανώσεων για την διασφάλιση της δίκαιης μεταχείρισης των γεωργικών προϊόντων από το οργανωμένο εμπόριο. Χαρακτηριστική ήταν η απόφαση των γεωργικών πιστωτικών συνεταιρισμών Λαρίσης, Τιρνάβου και Φαρσάλων να συγκεντρώσουν, να αποθηκεύσουν και να πωλήσουν από κοινού τα προϊόντα των συνεταιριών τους. Η

γύρω στα 10% διανέμεται στα διάφορα όργανα και το προσωπικό της εταιρείας. Απο το υπόλοιπο των κερδών 50% μοιράζεται στους μετόχους σαν συμπληρωματικό μέρος και 50% κρατείται για έκτακτο αποθεματικό κεφάλαιο. Απο το έκτακτο αποθεματικό ένα μέρος χρησιμοποιείται για την επέκταση των συνεταιρικών επιχειρήσεων και ένα άλλο μέρος για την εκτέλεση έργων εγγείων βελτιώσεων...»

Βλ. Θ. Τζωρτζάκης, ο.π... σελ. 23-24

¹¹⁷ Βλ. Δ. Θ. Πάνος, «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες: Θεσμός γνωστότατος στο εξωτερικό», «ο Συνεταιριστής», έτος 19°, Αθήνα Απρίλιος 1948, σελ. 37

¹¹⁸ Βλ. «σημειώματα και κρίσεις-Η αναδιοργάνωση της ΚΥΔΕΠ», «ο Συνεταιριστής», έτος 17°, Αθήνα Ιούνιος 1946, σελ. 16

απόφαση τους αυτή ήταν αποτέλεσμα προόδου και εξέλιξης και προσδοκούσε να φέρει αποτελέσματα σε δύο επίπεδα. Ένα ειδικό και ένα γενικό. Από τη μια να επιτύχουν, για τα άριστης ποιότητας σιτηρά τους, δίκαιη τιμή εκ μέρους του εμπορίου, που έκανε ζημιά στην εγχώρια παραγωγή όταν επέμενε να πληρώνει αδικαιολόγητα δύο δραχμές κατά οκά λιγότερο τον εγχώριο σίτο σε σχέση με τον αλλοδαπό, από την άλλη, να σταλεί το κοινωνικό μήνυμα ότι δεν επιτρέπεται να πλουτίζουν αλματωδώς λίγοι επιχειρηματίες σε βάρος του συνόλου της παραγωγής σιτηρών χωρίς να ωφελούν τουλάχιστον την κατανάλωση¹¹⁹.

Στο διεθνές εμπόριο η Ελληνική συνεταιριστική κίνηση είχε να ανταγωνιστεί χώρες πολύ πιο προηγμένες συνεταιριστικά από αυτή, καθώς και μεγάλες συνεταιριστικές εξαγωγικές οργανώσεις με τεράστιους κύκλους εργασιών. Η Δανία με τους πολυάριθμους και πλήρως οργανωμένους συνεταιρισμούς της ήλεγχε το 38% της παγκόσμιας εξαγωγής βουτύρου και το 100% περίπου της Δανικής εξαγωγής. Ακόμη πολλές Ευρωπαϊκές χώρες, και μη, είχαν επενδύσει την εξαγωγική τους δραστηριότητα, σε ότι αφορούσε το βούτυρο, στους γεωργικούς συνεταιρισμούς, (Νέα Ζηλανδία, Αυστραλία, Ολλανδία, Ρωσία, Φιλανδία) με μεγάλα ποσοστά κατοχής των συνεταιρισμών τους στο πάζλ της εξαγωγής βουτύρου των χωρών τους¹²⁰. Παρόμοια παραδείγματα υπάρχουν σε προϊόντα όπως το τυρί και ο σίτος, με μεγάλους εξαγωγικούς συνεταιρισμούς σε χώρες όπως: Ολλανδία, Νέα Ζηλανδία, Καναδάς, Ιταλία, Αργεντινή, Αμερική κ.λ.π.¹²¹

Όλα τα παραπάνω παραδείγματα αποδεικνύουν τον πρωταγωνιστικό ρόλο που μπορούσαν να παίξουν οι συνεταιρισμοί, όχι μόνο στο εμπόριο εντός των συνόρων τους, αλλά και στο παγκόσμιο εμπόριο, στηρίζοντας αποφασιστικά και ουσιαστικά τις οικονομίες των χωρών τους. Επίσης, βλέπουμε ότι κράτη με μεγάλη ανάπτυξη του καπιταλισμού και του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, όχι μόνο δεν στέκονταν εμπόδιο αλλά, ευνοούσαν κιόλας τη συνεταιριστική παραγωγή και το συνεταιριστικό εμπόριο.

Όσο και αν τα προαναφερθέντα παραδείγματα φαντάζουν δυσθεώρητα για τα δεδομένα της Ελληνικής πραγματικότητας, τις δυσκολίες και τις καθυστερήσεις της συνεταιριστικής κίνησης στην Ελλάδα, εντούτοις υπήρξαν παραδείγματα που δείχνουν ότι οι συνεταιρισμοί της χώρας μας θα μπορούσαν να δώσουν το στίγμα τους και στο παγκόσμιο εμπόριο. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή της συνεταιριστικής οργάνωσης για την Κορινθιακή σταφίδα, που με μια θαρραλέα αλλά και γιγάντια, για τα Ελληνικά δεδομένα, διαφημιστική καμπάνια πέτυχε να διεισδύσει στην Γερμανική αγορά. Το αποτέλεσμα ήταν η σύναψη μιας πολύ συμφέρουσας διαφημιστικής συμφωνίας, καθώς και το άνοιγμα των δρόμων για ανάλογες συμφωνίες και εισαγωγή στις αγορές της Ολλανδίας, Αυστρίας, Ουγγαρίας, Δανίας, Φινλανδίας κ.λ.π.¹²²

¹¹⁹ Βλ. Χρ. Παπακωνσταντόπουλος, «Αι συνεταιριστικά αποθήκων», «ο Συνεταιριστής», έτος 1^ο, Αθήνα Ιούνιος 1927, σελ. 214

¹²⁰ Βλ. «Οι συνεταιρισμοί και το παγκόσμιο εμπόριο των γεωργικών προϊόντων», «ο Συνεταιριστής», έτος 1^ο, Αθήνα Ιούνιος 1927, σελ. 216

¹²¹ Βλ. Στο ίδιο, σελ. 216

¹²² «Δεν πρέπει να παραληφθεί η μνεία ενός διαφημιστικού και διεισδυτικού συνδυασμού, ον δια λ/σμόν του Α.Σ.Ο. και της Ελληνικής σταφιδοπαραγωγής επιτύχουμεν μετά της κολοσσιαίας οργανώσεως των Γερμανικών καταναλωτικών συνεταιρισμών, ήτις με τα τρία εκατομμύρια μέλη της (υπολογιζομένων και των οικογενειών των περί τα δώδεκα εκατομμύρια ήτοι το 1/5 του Γερμανικού πληθυσμού) και τα 10.000 πατήρια της υποχρεώθει να διαφημίξει εντός της οργανώσεως της την

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε, χωρίς να θεωρηθούμε αιθεροβάμονες, ότι η Ελληνική συνεταιριστική κίνηση είχε τις δυνατότητες όχι μόνο να πρωταγωνιστήσει στην Ελληνική αγορά, αλλά και να δηλώσει βροντερό παρόν στο χάρτη του διεθνούς εμπορίου. Υπήρξαν συνεταιριστικές οργανώσεις που με μελέτη της Ελληνικής πραγματικότητας, τόλμη και προσήλωση στις αρχές του συνεργατισμού, χωρίς υποχωρήσεις και πισωγυρίσματα έδειξαν ότι η παραπάνω πρόταση, όχι μόνο ήταν ορθολογική αλλά και πλέον αντικειμενική.

Κορινθιακήν, αποκλεισθείσης συμβατικώς, της δυνατότητος προς σύναψιν όμοιας διαφημιστικής συμφωνίας μεθ' οιασδήποτε άλλης οργανώσεως είτε εμπόρων είτε παραγωγών άλλου κράτους (υπ' όψει είχομεν την οργάνωσιν των παραγωγών Καλιφόρνιας.)»
Βλ. «Η διαφήμιση της κορινθιακής εις την κεντρική και βόρειον Ευρώπη», «ο Συνεταιριστής», έτος 8°, Αθήνα Ιούνιος 1935, σελ. 163

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η προσπάθεια για τη συνεταιριστική οργάνωση της παραγωγής δεν ήταν μια εύκολη προσπάθεια. Η ίδια η φύση της, ο καινοτόμος χαρακτήρας της, ο σκοπός της την καθιστούσαν επικίνδυνη για το οικονομικό και κοινωνικό κατεστημένο. Ήταν όμως και μια προσπάθεια που ήρθε “από τα κάτω”, όπως λέμε, και εκφράστηκε σαν αναγκαιότητα.

Ήταν η ανάγκη των κατώτερων λαϊκών στρωμάτων, κύρια της αγροτιάς που στέναζε από τα χρέη και τις οικονομικές δυσχέρειες, για χειραφέτηση, για οργάνωση, για επιβίωση με καλύτερους όρους. Στηριζόμενοι στις αρχές του συνεργατισμού και της αλληλοβοήθειας οι συνεταιριστές προσπάθησαν κατ’ αρχήν να απαλύνουν τις συνέπειες της ύφεσης της οικονομίας (σε παγκόσμιο επίπεδο) που πολλές φορές έπαιρνε τη μορφή οικονομικών κρίσεων βυθίζοντας στη φτώχεια και την εξαθλίωση μεγάλα κομμάτια της κοινωνίας. Κατά δεύτερο λόγο προσπάθησαν να αντισταθούν στη στυγνή εκμετάλλευση που δέχονταν από το ιδιωτικό κεφάλαιο και την άρχουσα τάξη.

Η συνεργατική κίνηση δεν ήταν υπόθεση που αφορούσε μόνο την Ελλάδα. Ήταν μια καθολική κίνηση που αγκάλιαζε και ένωνε εκατομμύρια ανθρώπους σε όλο τον πλανήτη. Ανθρώπους που τους ένωναν τα ίδια προβλήματα και τα ίδια άγχη. Ανθρώπους που είχαν να αντιμετωπίσουν κοινούς εχθρούς, που αγωνίζονταν καθημερινά να επιβιώσουν και να ορθοποδήσουν μέσα σε πολύ δύσκολες συνθήκες.

Ειδικά για την Ελλάδα, πρέπει να τονίσουμε ότι η συνεταιριστική κίνηση έκανε την εμφάνισή της καθυστερημένα σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο. Το κράτος στα πρώτα χρόνια της εμφάνισής της πρωτοστάτησε στο να στεριώσει και να αρχίσει να αναπτύσσεται. Προφανώς, η κρατική εξουσία και οι κυβερνώντες δεν είχαν στο νου τους μια συνεταιριστική οργάνωση της παραγωγής και τον παραγκωνισμό του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Αντίθετα, ήθελαν να ελέγξουν τη συνεταιριστική οργάνωση από τα πρώτα της βήματα και να την εξαρτήσουν από τις κρατικές διαθέσεις. Επίσης, ήθελαν να εκτονώσουν την εκρηκτική κατάσταση που συσσωρευόταν στην ελληνική ύπαιθρο, αλλά και να χρησιμοποιήσουν τη συνεταιριστική κίνηση – πάντα μέσα στα προβλεπόμενα όρια – ώστε να τονώσουν την οικονομία και να μειώσουν τις επιπτώσεις της οικονομικής ύφεσης στα κατώτερα λαϊκά στρώματα.

Οι συνεταιριστές της εποχής, αν και επιζητούσαν δικαίως την κρατική στήριξη, δεν έπαυαν να προβληματίζονται από τη διαρκή προσπάθεια του κράτους για ασφυκτικό έλεγχο στη συνεταιριστική κίνηση και για τη δημιουργία νομικών, οικονομικών και πολιτικών εμποδίων σε κάθε φάση ανάπτυξης των συνεταιρισμών. Όμως η κριτική τους απέναντι στην αρνητική στάση του κράτους ήταν πάντα χαμηλών τόνων και η πολεμική τους στις επιθετικές πρωτοβουλίες του ήταν μικρής έντασης. Ακόμα και όταν τέθηκε ξεκάθαρα το ζήτημα για αυτενέργεια, αυτοδιάθεση και αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών τα πράγματα συγκρατήθηκαν με συγκαταβατικές λογικές, ώστε να μην επέλθει ρήξη.

Έτσι, μπορούμε να πούμε, ότι η συνεταιριστική κίνηση δεν κατάφερε ποτέ να κόψει τον ομφάλιο λώρο με το κράτος. Αντίθετα, σταδιακά ο κρατικός έλεγχος και επιρροή βάθαιναν και σταδιακά οι συνεταιρισμοί άρχισαν να προσαρμόζονται ή ακριβέστερα να αφομοιώνονται από το κυρίαρχο οικονομικό σύστημα.

Στις μέρες μας τα σημάδια αφομοίωσης των συνεταιρισμών είναι τόσο έντονα που πολλοί μιλάν για εξαφάνισή τους. Όμως, ακόμα περισσότερο έντονα είναι τα προβλήματα εκείνα που έκαναν τον κόσμο και ιδιαίτερα τα λαϊκά στρώματα να εξεγείρονται και να διεκδικούν την κατάκτηση ενός άλλου τρόπου οργάνωσης της οικονομίας όπως ήταν και ο συνεταιριστικός τρόπος παραγωγής.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βασιλακόπουλος Π. Χ. «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΒ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1935, [24-25]
- Γαρουφαλιάς Π.- Ευελπίδης Χρ.- Μυλωνάς Αλ.- Παλασταύρος Χρ.- Ριζιώτης Αλ., «Η αιτιολογική έκθεσις της προτάσεως νόμου δια την ρύθμισιν των αγροτικών χρεών και την ενίσχυσιν της αγροτικής τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ΄, Αθήνα Απρίλιος 1933, [32-55]
- Ευελπίδης Χρ., «Η γεωργική πίστις εν Ελλάδι, πως εργάζεται και πως πρέπει να εργάζεται η αγροτική τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Μάρτιος 1932, [33-39]
- Ευελπίδης Χρ., «Τα χρέη των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ΄, Αθήνα Σεπτέμβριος 1933, [113-117]
- Κλήμης Ν. Αριστείδης, «Η συνεταιριστική εκπαίδευση και το συνεταιριστικό βιβλίο», «ο Συνεταιριστής», έτος 20^ο, Αθήνα Ιανουάριος Φεβρουάριος 1949, [11-13]
- Μακράκη Ν., «Αγροτική πίστις και συνεταιρισμός παλαιά επιτεύγματα και νέοι σκοποί», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1954, [116-117]
- Μουζακίτης Γρ., «Ακόμη λίγα λόγια για την σχολή συνεταιριστών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ΄, Αθήνα Νοέμβριος 1935, [199-200]
- Μυλωνάς Αλ., «Ο ρόλος των συνεταιρισμών εις τας διεθνείς συνεννοήσεις και ιδία εις την Βαλκανική», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Φεβρουάριος 1932, [17-18]
- Μυλωνάς Αλ., «Η φορολογική αντοχή των αγροτών», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Μάρτιος 1927, [65-67]
- Πάνος Δ. Θ., «Οι σκοποί της συνεταιριστικής εκπαίδευσης», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Απρίλιος 1948, [47-49]
- Πάνος Δ. Θ., «Η εποπτεία των συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΓ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1937, [10-12]
- Πάνος Δ. Θ., «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες θεσμός γνωστότατος στο εξωτερικό», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Απρίλιος 1948, [37-40]
- Παπακωνσταντόπουλος Χρ., «Αι συνεταιριστικά αποθήκαι», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Ιούνιος 1927, [214-216]

- Πετρουντζή Κ., «Η εξέλιξις και οι τάσεις της συνεταιριστικής νομοθεσίας», «ο Συνεταιριστής», έτος 31^ο, Αθήνα Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1960, [153-159]
- Πετρουντζή Κ., «Η συμβολή του κράτους εις την επέκτασιν του συνεργατισμού», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1954, [121-123]
- Σβώλος Αλ., «Εισήγησις του κ. Αλ. Σβώλου επί του ζητήματος της συνεταιριστικής νομοθεσίας», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Μάιος 1932, [61-62]
- Σίδερης Αρ., «Πολιτεύονται οι Συνεταιρισμοί; Τι είναι η συνεταιριστική πολιτική; Ποια τα όρια της, οι σκοποί της;», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Ιούνιος 1932, [73-75]
- Τζωρτζάκης Θ., «Εισήγησις του κ. Θ. Τζωρτζάκη επί του ζητήματος της συνεταιριστικής πολιτικής της Αγροτικής τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Ιούλιος- Αύγουστος 1932, [89-99]
- Τζωρτζάκης Θ., «Συνεταιριστική μόρφωσις», «ο Συνεταιριστής», έτος 20^ο, Αθήνα Δεκέμβριος 1949, [107-109]
- Τζωρτζάκης Θ., «Συνεταιριστική μόρφωσις, Μορφωτικά μέσα ΙΙΙ», «ο Συνεταιριστής», έτος 21^ο, Αθήνα Ιανουάριος 1950, [6-9]
- Τζωρτζάκης Θ., «Η διάρκεια των συνεταιριστικών μαθημάτων», «ο Συνεταιριστής», έτος 24^ο, Αθήνα Ιούνιος 1953, [81-83]
- Τζωρτζάκης Θ., «Συνεταιριστικά εκπαιδευτικά ζητήματα», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Νοέμβριος 1954, [153-155]
- Τζωρτζάκης Θ., «Γεωργική συνεταιριστική εποπτεία Α΄», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα Ιούλιος- Αύγουστος 1947, [89-91]
- Τζωρτζάκης Θ., «Το νέον σχέδιον εποπτείας των γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Ιούνιος 1927, [161-165]
- Τζωρτζάκης Θ., «Γεωργική συνεταιριστική εποπτεία Β΄», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα Σεπτέμβριος 1947, [109-111]
- Τζωρτζάκης Θ., «Η συνεταιριστική νομοθεσία», «ο Συνεταιριστής», έτος 30^ο, Αθήνα Ιούνιος 1959, [73-75]
- Τζωρτζάκης Θ., «Αλέξανδρος Παπαναστασίου ένας μεγάλος φίλος των συνεταιρισμών που εξέλειπε», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΒ΄, Αθήνα Νοέμβριος- Δεκέμβριος 1936, [1-1]

- Τζωρτζάκης Θ., «Οι γεωργικοί συνεταιρισμοί και η αγροτική πίστη», «ο Συνεταιριστής», έτος 23^ο, Αθήνα Ιούνιος 1952, [85-89]
- Τζωρτζάκης Θ., «Η Αγροτική Τράπεζα», «ο Συνεταιριστής», έτος 18^ο, Αθήνα Μάρτιος- Απρίλιος 1947, [33-36]
- Τζωρτζάκης Θ., «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Α μορφή και ουσία», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Ιανουάριος-Φεβρουάριος 1948, [1-3]
- Τζωρτζάκης Θ., «Ανώνυμες συνεταιριστικές εταιρείες. Β : Η συνεταιριστική εταιρεία καπνοπαραγωγών Ελλάδος», «ο Συνεταιριστής», έτος 19^ο, Αθήνα Μάρτιος 1948, [21-24]
- Τζωρτζώπουλος Κ., «Η συμβολή των συνεταιριστικών οργανώσεων εις την άσκησιν της αγροτικής πίστεως», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ΄, Αθήνα Φεβρουάριος 1935, [71-72]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1935, [33-38]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η σημασία της εκπαίδευσης των συνεταιριστικών υπαλλήλων», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1927, [6-8]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1935, [35-37]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η νομοθεσία περί συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος 25^ο, Αθήνα Οκτώβριος 1954, [131-134]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η φορολογία και οι συνεταιρισμοί Α», «ο Συνεταιριστής», έτος 21^ο, Αθήνα Ιανουάριος 1951, [36-39]
- Χασαπόπουλος Τ., «Η φορολογία και οι συνεταιρισμοί», «ο Συνεταιριστής», Αθήνα Ιανουάριος 1952, έτος 22^ο, [38-39]

ΑΝΥΠΟΓΡΑΦΑ ΑΡΘΡΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΥ «ο Συνεταιριστής»

- «Τα ψηφίσματα της Πανελληνίας συσκέψεως των ενώσεων γεωργικών συνεταιρισμών», «ο Συνεταιριστής», έτος Η΄, Αθήνα Φεβρουάριος 1933, [17-23]
- «Συνεταιριστική εκπαίδευσις», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1927, [6-8]
- «Η οργάνωσις της συνεταιριστικής εκπαίδευσεως», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ΄, Αθήνα Ιανουάριος 1927, [35-38]
- «Η συνεταιριστική εκπαίδευσις. Το έργο της κατά το 1955-56», «ο Συνεταιριστής», έτος 27^ο, Αθήνα Απρίλιος 1956, [49-59]

- «Η χρησιμοποίησις των εκθέσεων των εποπτών από των συν/σμών, εκ του περιοδικού: Landwirtschaftliches Genossenschaftelf αρ. 70, «ο Συνεταιριστής», έτος Γ', Αθήνα Ιούνιος 1927, [176-178]
- «Η πρότασις νόμου δια την ρύθμισιν των αγροτικών χρεών και την ενίσχυσιν της Αγροτικής Τράπεζας», «ο Συνεταιριστής», έτος Θ', Αθήνα Ιούνιος 1933, [67-69]
- «Σημειώματα και κρίσεις-Η αναδιοργάνωση της ΚΥΔΕΠ», «ο Συνεταιριστής», έτος 17^ο, Αθήνα Ιούνιος 1946, [16-16]
- «Οι συνεταιρισμοί και το παγκόσμιον εμπόριον των γεωργικών προϊόντων», «ο Συνεταιριστής», έτος Γ', Αθήνα Ιούνιος 1927, [216-217]
- «Η διαφήμισις της κορινθιακής εις την κεντρική και βόρειον Ευρώπη», «ο Συνεταιριστής», έτος ΙΑ', Αθήνα Ιούνιος 1935, [163-164]